

Nemzeti évfordulóink **2016**

Balassi
Intézet

Nemzeti évfordulóink **2016**

A szerkesztőbizottság tagjai:
Gazda István, Kecskeméti Gábor, Sisa József, Ujváry Gábor
Főszerkesztő: Estók János

A képeket válogatta: Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Mátyás
Ipar- és technikátörténeti szakértő: Sipka László
Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája, munkatárs: Károly Hédi

Az előzetes adatgyűjtést végezte: Németh Tibor, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ
és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:
Debreceni Református Kollégium,
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok és Történeti Fényképtár (MNM),
Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Magyar Olimpiai és Sportmúzeum,
Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum

A borítóképet a Magyar Nemzeti Múzeum bocsátotta rendelkezésre

Borítókép: Széchenyi István, Barabás Miklós olajfestménye, 1848, MNM

A kötetben a születés ■ és a halál ■ évfordulóját az oldalak felső sarkában jelezzük

Kiadja a Balassi Intézet

Felelős kiadó: Hammerstein Judit

Telefon (központi): +36 1 381 5100 • Telefax (központi): +36 1 381 5119

E-mail cím: bbi@bbi.hu • Honlap: www.balassi-intezet.hu

Korrektor: Ruttkay Helga

Grafika, nyomdai előkészítés: Manninger Dániel

Nyomdai munkák: CC Printing Kft.

Felelős vezető: Könczey Áron

HU ISSN 1785-6167

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasó!

2016-ban ismét számos évfordulóról emlékezik meg az ország. Közülük két személyre és két eseményre szeretném felhívni a figyelmüket.

Gróf Széchenyi István születésének 225. évfordulóját ünnepeljük az idén. „A legnagyobb magyar” személyében, a modern Magyarország megteremtőjében megtaláljuk mindazt, amit „a nagyság” fogalmán értünk. Változatos és mozgalmas életútja bizonyítja, hogy nyitottsággal, bölcsességgel, előrelátással, kitartással, elkötelezettséggel bármi elérhető. A modern közlekedés, a korszerű pénz- és hitelpolitika, a tudományos élet struktúrájának megalapozása, Budapest társadalmi és kulturális fővárossá válása egyaránt hozzá kötődik. Nevét intézmények, utcák és terek sora viseli, arcmásával bankjegyen is találkozunk. Hazaszeretete, nagyvonalúsága, önzetlensége példa lehet minden magyar számára.

A kötelező olvasmányok közül meghatározó az, amelyik számunkra örök emlékké válik, gondolkodásunkat, világlátásunkat, ítéletképességünket, karakterünket befolyásolja. Ki ne ismerné Lúdas Matyi történetét és a híressé vált elbeszélő költemény szerzőjét, a 250 évvel ezelőtt született Fazekas Mihályt.

Az első világháború 1916-os magyar vonatkozású eseményeinek felidézése nélkülözhetetlen a háború egészének megértéséhez, mert következményei végérvényesen megváltoztatták Magyarország és Európa politikai, geopolitikai, hatalmi viszonyait.

A magyar kulturális diplomácia születésének 100. évfordulója kiemelt jelentőségű, hiszen 100 esztendeje került sor az első magyar állami tulajdonban lévő külföldi intézet (a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet) megalapítására Klebelsberg Kuno akkori vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár kezdeményezésére, és ugyancsak 100 éve jött létre – a mai Humboldt Egyetemen, Berlinben – Gragger Róbert vezetésével az első, folyamatosan működő magyar tanszék is.

Hammerstein Judit
a Balassi Intézet főigazgatója

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF

(Bécs, 1791. szeptember 21. – Bécs-Döbling, 1860. április 8.)

A nemzeti liberális reformmozgalom kiemelkedő személyisége birodalmi viszonylatban is tekintélyes arisztokrata család sarjaként született. Atyjának, Széchenyi Ferencnek a neve a Nemzeti Múzeum és a Széchenyi Könyvtár 1802-es alapításával forrt össze. A művelt apa II. József felvilágosult rendszerének híve volt, gondos nevelésben részesítette legkisebb fiát, de nem hagyományozta rá korábbi felvilágosult nézeteit. A fiatalember képzése még távolról sem volt teljes, amikor 1809 tavaszán, 17 évesen két bátyjával együtt bevonult a Napóleon ellen hadra kelt nemesi felkeléshez. Grófi rangjának köszönhetően azonnal tiszti rangot kapott, majd miután az irreguláris sereg néhány hónap múltán feloszlott, a birodalom hadseregében vállalt szolgálatot. Az újabb küzdelmekben több csatában kitüntette magát vitézségével, végül a huszárkapitányi rangig vitte.

1815-ben véget értek a háborúk, s Széchenyi a gazdag és előkelő fiatal tisztek társasági életét élte, de gyakran szabadságoltatta magát, és Nyugat-Európában, illetve Közel-Keleten utazgatott. Életmódja igazi világpolgárrá formálta, a magyar nyelvet jószerivel el is felejtette. A gondtalan, komoly célt és felelősséget kerülő életmód azonban egyre kevésbé elégítette ki, s amikor katonai karrierje elakadt és házassági kísérletei is kudarcba fulladtak, mind tudatosabban keresett valami értékes életcélt.

Értékrendjét olvasmányai – amelyekbe a felvilágosodás és a romantika irodalmi remekművei éppúgy beletartoztak, mint korának tudományos és politikai munkái –, valamint személyes tapasztalatai formálták. Lassan felfedezte magyarságát, megerősödtek nemzeti kötődései. Érdekes módon éppen külföldi utazásai keltették fel érdeklődését hazája iránt, azok hatására tudatosult benne Magyarország elmaradottsága, s kezdte el foglalkoztatni a kiút keresés gondolata. A fiatal erdélyi mágnással, Wesselényi Miklós báróval kötött barátsága elmélyítette nemzeti hovatartozás-tudatát, s a báró ébresztette főúri kötelességének tudatára is: akinek a sors vagy a haza kiemelkedően sokat adott (vagyonban, rangban, kiváltságban), annak hasonló mértékben nagyobbak a hazával szembeni kötelességei is.

E kötelezettségek lerovását 34 évesen kezdte meg. 1825. november elején a pozsonyi országgyűlésen birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel egy magyar tudós társaság, az akadémia alapítására, amelynek azután később – közírói munkássága elismeréseként – alelnökévé is választották.

Az Akadémia alapításának idején még nem rendelkezett konkrét tervekkel, de az országgyűlés után egyre aktívabb közéleti szerepet vállalt. (Ezzel összefüggésben kilépett a hadseregből 1826-ban.) Az elmaradott ország modernizálásához elsősorban azokat akarta megnyerni, akik a legtöbbet tehettek a cél érdekében, azaz arisztokrata társait. Hogy ne riassza el őket, csak jól követhető apró lépésekkel akart haladni a polgári átalakulás útján.

1830 januárjában lépett a nyilvánosság elé korszakhatárt jelentő művével, a *Hittel*-el. Ebben s nagy trilógiájának következő darabjaiban, a *Világban* és a *Stádiumban* vázolta fel Magyarország modernizálásának, a válságba jutott feudális rend erőszakmentes felszámolásának, a polgári társadalom és a tőkés gazdasági rend fokozatos megteremtésének programját. Művei óriási szerepet játszottak az 1830-as évek nemzeti ébredésében, abban, hogy a nemesség köreiben kibontakozott az erőteljes liberális reformmozgalom. Ennek a mozgalomnak az elméleti alapjait és számos konkrét reformindítványát – jobbágyszabadítás, közteherviselés, törvény előtti egyenlőség stb. – ő fogalmazta meg elsőként.

Széchenyi ugyanakkor az átalakulást csak az arisztokrácia és a birodalmi kormányzat támogatásával látta keresztülvihetőnek. Annyira bízott a józan belátás hatalmában, hogy biztosra vette: kellő óvatossággal rá lehet venni a fennálló rend első számú haszonélvezőit is az elkerülhetetlen reformok támogatására. (A későbbi fejlemények szerint alighanem ez az optimizmus volt élete nagy tévedése.) Az erőteljes,

Béccsel is szembeszegülő ellenzéki reformmozgalom bizonyos mértékig visszaretentette. Úgy vélte, a Kossuth Lajos vezette harcos ellenzéki párt az ő kezdeményezéseinek sikerét teszi kockára, s katasztrófával fenyegető forradalomba sodorja az országot. Aggodalmának először *A kelet népe* című röpiratával adott hangot 1841-ben, s ezzel elindította az 1848-ig tartó szenvedélyes Kossuth–Széchenyi-vitát, a magyar politikai gondolkodás történetének leghíresebb szellemi párbaját. A polémia hevessége el is homályosította az utókor szemében azt a fontos tény, hogy a reformkor fő frontvonala mégsem kettejük között húzódtott, hanem a rendszer változatlan fenntartásához ragaszkodó kormánypárti konzervatívok, illetve a „rendszer-váltást” szorgalmazó liberálisok között. Ők mindketten a liberalizmus eszméinek alapján képzeltek el Magyarország átalakulását, csak más-más ütemben, eszközökkel és mélységben.

A labilis lelki alkatú gróftól időnként lelkiismeret-furdalás gyötörte a nemzet felébredése miatt – ennek nyomait élete végéig szorgalmasan vezetett naplója őrizte meg –, ezért a negyvenes években az aktív politizálás helyett inkább a társadalmi, gazdasági, egyesületi szervezőmunka került előtérbe tevékenységében. Alkotásait a közvetlen gyakorlati hasznon túlmutató szimbolikus jelentőséggel is felruházta. A társas élet új színtereit, a kaszinót és a lóversenyeket egy új, polgári szellemű, művelt, a közjót szolgáló elit kinevelése érdekében alakította ki. Az Al-Duna szabályozásának királyi biztosaként évekig foglalkozott a Duna déli szakaszának hajózhatóvá tételével, s ezzel a világkereskedelemben akarta bekapcsolni az országot. Ő volt a motorja a balatoni gőzhajózás, illetve a Tisza-szabályozás megindításának is. Az Akadémia

Széchenyi István
Franz Eybl litográfiája, 1842
MNM

Széchenyi döblingi hálószobája
Ludwig Angerer felvétele, 1860
MNM

alapítása a nemzeti szellem ébren tartását, a magyarság erősítését célozta.

Leginkább élete fő műve, a Lánchíd kapcsán mutatkozott meg távlatos gondolkodása. A Pest és Buda közötti első állandó híddal (amely 1842 és 1849 között épült) nem egyszerűen a közlekedést akarta biztonságosan megoldani, hanem a közteherviselés jelképének is szánta, azon ugyanis – félredobva a feudális jogrend sarokkövét, a nemesi adómentességet – mindenkinek hídvatot kellett fizetni.

Széchenyi működése szorosan összeforrott Budapest fővárosi szerepkörének kialakulásával, alkotásainak jó része ezt a funkciót erősítette. A lóversenyzés megszervezése, a kaszinó létrehozása, az Akadémia alapítása

elősegítette, hogy Pest társadalmi és kulturális központtá váljék. Közzsereplésének kezdeteitől szószólója volt a két város egyesítésének. E célt szolgálták közlekedésfejlesztési elgondolásai, elsősorban az állandó híd felépítésének tető alá hozása és az alagútépítés kezdeményezése. 1845-ben kormányhivatalt vállalt: a Helytartótanács Közlekedési Bizottságának elnökeként kidolgozott közlekedési koncepciójában a felépítendő vasúthálózatot innen kiinduló sugarak rendszereként tervezte meg. A rendszeres gőzhajózás megindulásában, az óbudai hajógyár létesítésében – mint a Duna Gőzhajózási Társaság tevékeny részvényese – aktív szerepet játszott, miként a Hengermalom létrehozásában is.

Széchenyi viszonylagos politikai elszigeteltségéből az 1848-as forradalom szabadította ki. Elismerte, hogy Kossuthék kockázatos taktikája helyesnek bizonyult. A forradalom utáni hetekben személyes befolylását latba vetve küzdött Bécsben a polgári átalakulást biztosító törvények szentesítéséért, majd az első független, felelős magyar minisztériumban elvállalta a közlekedésügyi minisztérium vezetését. A kormány legidősebb tagjaként nagy lendülettel látott munkához, ám alkotómunkára nem sok ideje maradt. A fegyveres konfliktus kirobbanásakor önvádjai – a reformok kezdeményezése és a nemzethalállal fenyegető háború között közvetlen összefüggést képzelt – összeroppantották idegrendszerét. Szeptember elején elborult elmével vitték a Bécs melletti Döbling szanatóriumba, ahol élete utolsó szakaszát töltötte.

Ha lelki egészségét nem is, de intellektuális képességeit néhány év múlva teljes egészében visszanyerte. Az ötvenes évek második felében szanatóriumi lakosztályából élénk figyelemmel kísérte a neoabszolutizmus politikai viszonyait, sőt újrakezdte közírói tevékenységét is. Külföldön névtelenül megjelentetett újságcik-

kekben és *Blick* (Pillantás) című röpiratában maró gúnnyal kritizálta a Bach-rendszert. Amikor a rendőrség nyomára jutott tevékenységének, a zaklatás és a homályos tartalmú fenyegetés elől a 69 éves, megviselt idegrendszerű politikus 1860 húsvétvasárnapjára virradó éjjel a halálba menekült.

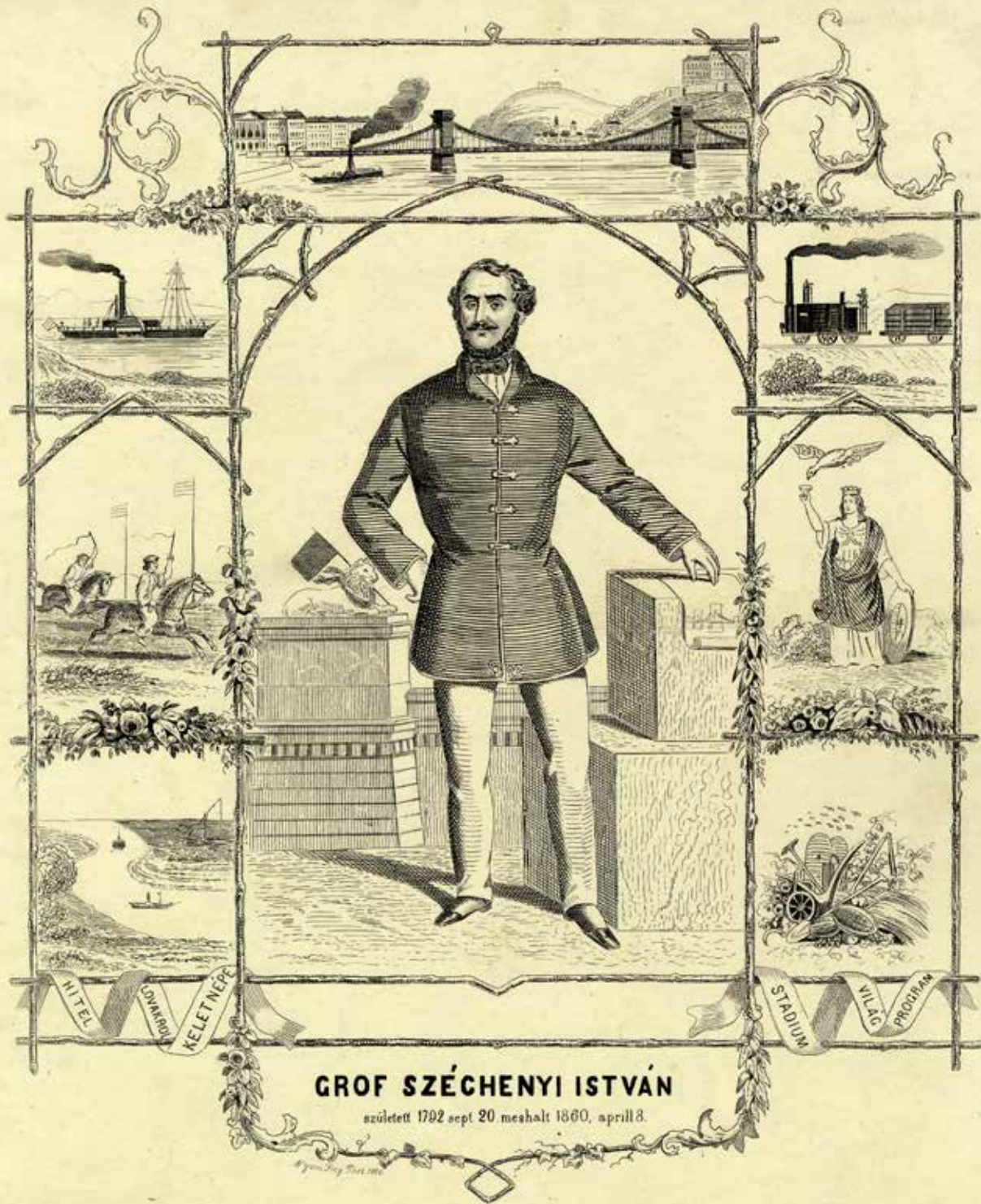
Széchenyi Istvánt Kossuth Lajos – politikai ellenfélként is – a „legnagyobb magyarnak” titulálta, és ez az elnevezés máig közszájon forog. Nevét intézmények, utcák és terek sora viseli, arcmásával találkozhatunk bankjegyen is. Első szobra Budapest központjában áll, összekapcsolva legmaradandóbb alkotásait, a Lánchidat és az Akadémiát. Az utcanevекnél és szobroknál is fontosabb azonban a közösség emlékezete, amely – mint a történeti tudatot vizsgáló közvélemény-kutatások mutatják – máig tisztelettel őrzi Széchenyi István kivételes alkotóerejének emlékét.

Széchenyi István halálára készült emlékérem
Vencel Seidan ezüstverete, 1860
MNM

Fónagy Zoltán

Ajánlott irodalom: Széchenyi István: *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 2002.; Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. Bp., 2003.; Oplátka András: *Széchenyi István*. Bp., 2010.; Csorba László: *Széchenyi István*. Bp., 2010.; „Ezt köztünk! Isten áldja!” *Széchenyi István válogatott levelei*. Szerk. Kovács Henriett – Körmendy Kinga – Mázi Béla – Oplátka András. Bp., 2014.

Széchenyi István alakja műveinek jelképei között
Ismeretlen mester litográfiája, 1860
MNM

FAZEKAS MIHÁLY

(Debrecen, 1766. január 6. – Debrecen, 1828. február 23.)

Jómódú, nemesi eredetű polgárcsaládba született, apja idősebb Fazekas Mihály gyógykovács és városi esküdt volt. Magánéletéről kevés adat maradt fenn, a biográfiához sokszor csak verseinek önéletrajzi ihletettségi részei nyújtanak fogódzókat.

1770-től volt a debreceni református kollégium diákja, 1781-től ugyanitt teológiai hallgató, tanárai között volt Hatvani István és Varjas János. Diákkorában került jó barátságba a nála tíz évvel idősebb Földi János-sal, aki mind a költészetben, mind a természettudományban mesterévé vált. 1782-ben elhagyta a kollégiumot és katonának állt az ún. Császárhuszár ezredbe. Évekig Galíciában szolgált legénységi állományban, majd 1788–1789-ben részt vett a moldvai osztrák–orosz–török háborúban. 1789-ben hadnaggyá léptették elő, ugyanezen év augusztus elsején részt vett a foksányi csatában, ahol ellőtték a bal hüvelykujját. A csata és sebesülése történetét dolgozta fel első publikált műve, a *„Feltette hatalmas császárunk magában...”* kezdősorú vers, melyet a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című újság közölt. Lábadozása heteiben gyulladt szerelemre egy Ruszánda nevű román parasztlány iránt, akihez több verset írt (például *Ruszánda, moldvai szép*). 1792-ben hosszabb szabadságát töltötte Debrecenben, valószínűleg ekkor ismerkedett meg Csokonai Vitéz Mihállyal és egy Mancsi nevű leánnyal, akinek neve két költeményében szerepel. 1793 és 1796 között ezredével részt vett a francia háborúban: Franciaországban, Németalföldön és a német államok területén harcoltak. Ebben az időszakban ismerte meg Ámelit, egy francia, flamand vagy német lányt, aki a szájhagyomány szerint Fazekas legnagyobb szerelme lett, ám akiről értesüléseink egyedül a költő hozzá írt verseiből származnak. Elválásuk megörökítése a *„Mint mikor a nap...”* kezdetű költemény. 1796-ban főhadnaggyá léptették elő, de még ebben az évben lemondott tiszti rangjáról és hazatért Debrecenbe. Innentől kezdve a szüleitől örökölt házában élt, birtokán gazdálkodott és kertjét művelte. Barátság bontakozott ki közte és

Fazekas Mihály
Carl von Binzer olajfestménye, 1870 körül
Debreceni Református Kollégium

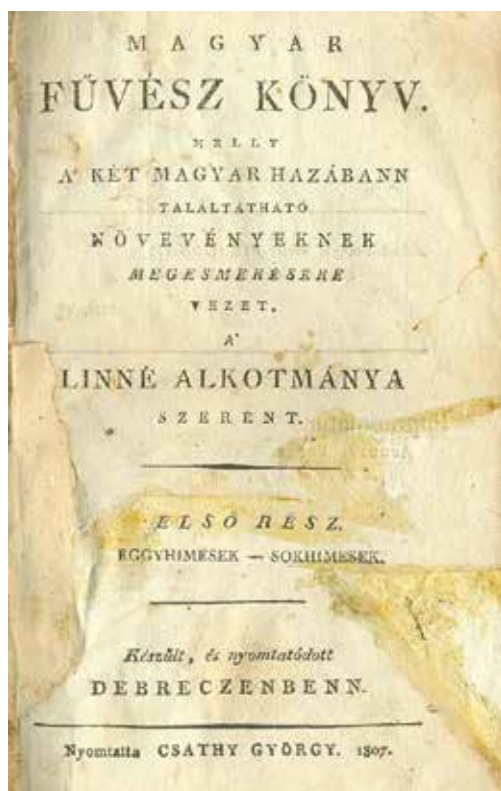

A Debreceni Református Kollégium régi épülete
Kleinfeller Károly litográfiája, 1869
Debreceni Református Kollégium

vissza neki, de Fazekas a művet csak 1814-ben dolgozta át és bővítette ki. A munka időközben kéziratok másolatokban terjedt, így jutott el Kerekes Ferenc bécsi egyetemi hallgatóhoz, aki 1815-ben kiadta egy előljáró beszéddel kiegészítve, anélkül hogy ismerte volna írója kilétét. Az első, a szerző által jóváhagyott kiadás szintén Bécsben jelent meg 1817-ben, de név nélkül, F. M. jelzéssel. Fazekas 1806-tól közéleti szerepeket vállalt: a debreceni református kollégium és a város házi pénztárosa, s a városi tanács választott tagja lett. 1806-ban Kazinczy-ellenes vitacikket jelentetett meg a Csokonai tervezett síremléke ürügyén folyó ún. Árkádia-pörbe kapcsolódva. 1807-ben sógorával, Diószegi Sámuellel közösen kiadta a *Magyar fűvész könyvet*, mely az első magyar nyelvű tudományos botanikai rendszerezés és növényhatározó. 1808 és 1819 között egyházi megbízásból az 1802-ben leégett gótikus templom helyén épülő református nagytemplom ügyeit intézte. 1819-től haláláig szerkesztette a *Debreceni Magyar Kalendáriumot*, melyben lírai alkotásai és csillagászatot népszerűsítő cikkei mellett kisebb elbeszélései is megjelentek (például *Az Ánténor álma*, mely az első magyar tudományos-fantasztikus novella). 1828-ban tüdőbajban halt meg. Köteményeinek gyűjteményes kötete csak halála után látott napvilágot. Életműve a premodern közösségi képzésszemélyiségében született irodalom példája. Eszerint az irodalom lényege nem önkifejezés és öncélú gyönyörködtetés, hanem gyakorlati haszon elérése a közösség számára, adott esetben a gyönyörködtetés eszközének felhasználásával. Szépirodalom és annak különböző válfajai, illetve tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő irodalom e képzetkörben nem egymástól gyökeresen eltérő megnyilatkozási területek, hanem különböző eszközök ugyanannak a képzési célnak az elérésére. Ez a szemléletmód a magyarázat Fazekas nem túl terjedelmes életművének zavarba ejtő változatosságára

Csokonai Vitéz Mihály között; Csokonai 1805-ben bekövetkezett haláláig tartott Fazekas költőileg legtermékenyebb korszaka.

1804-ben megírta fő művét, a *Lúdas Matyit*, mely a magyar irodalom első népmese-feldolgozása, verses elbeszélés hexameteres formában. Az első változatot eljuttatta Kazinczy Ferencnek, aki jó tanácsok kíséretében küldte

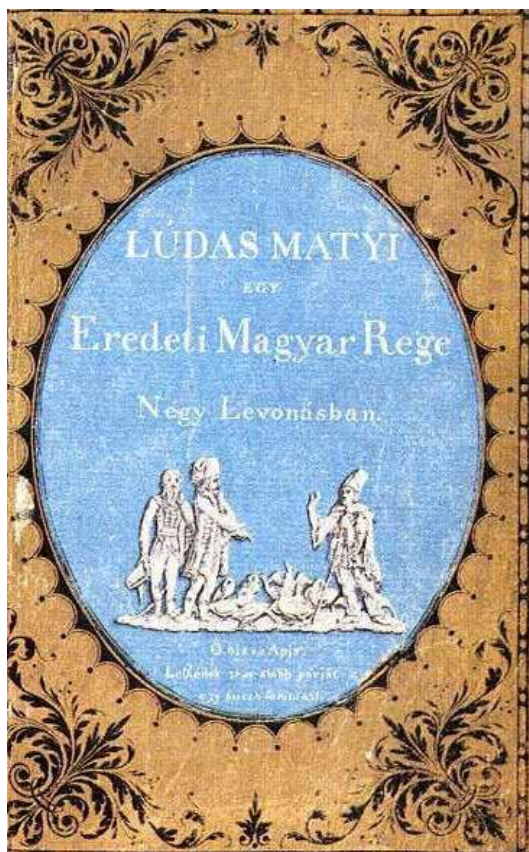
A *Magyar fűvész könyv* címlapja
Debrecen, 1807
OSZK

és sokrétegűségére. Életműve másik jellegzetessége, hogy nem szerzőközpontú: Fazekas nem törekedett arra, hogy szövegei a saját neve alatt szerepeljenek. Nem adott ki szerzői verseskötetet; még fő művének, a *Lúdas Matyi*nak a címlapjára sem írta ki a nevét; cikkei, versei név nélkül szerepeltek az általa szerkesztett kalendáriumban. Ez a gyakorlat arra a nézetre vezethető vissza, hogy a képzés folyamatában nem az egyes művek szerzőhöz köthető eredetisége számít, hanem az adott helyen és időben kifejtett hatásuk. Ezzel függ össze többek között, hogy nem vázolható fel Fazekas egyöntetű írói arcképe, hiszen az adott célnak megfelelően váltogatta a megszólalás formáit.

Fazekas premodernségének jellemzője az is, hogy tevékenységi köre a modern értelemben vett hazánál (nemzetnél) tágabb és szűkebb közösségi egységekben adható meg. Katonaként a monarchia szolgálatában forgatta nemcsak kardját, hanem pennáját is, majd a katonaelettel való tudatos szakítása után elsősorban Debrecen városának kisközösségéhez kívánt szólni és annak érdekében fellépni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy provinciális jelentőségű volna mindaz, amit alkotott, hiszen e keretek között általános érvényű mondanivalót sikerült megszólaltatnia.

Fazekas költeményei általában alkalomhoz, külső inspirációhoz kötődnek, nem magáért a költészetért ír. Így válik társadalmi helyzetének változásával katonaköltőből (pl. *Rajta vitéz!*) a városának gondjait megverselő patrióta költővé (pl. *A megégett nagytemplom falai közt serkent gondolatok*). Vertermésének mintegy fele a Csokonaival folytatott baráti költői versengés éveiben született, számos témája, versformája, motívuma összefüggésbe hozható barátja költészetével. Ide tartozik a *Lúdas Matyi* is, mely Csokonai *Dorottyájának* ellentétpárjaként személhető. Csokonai komikus eposzával szemben Fazekas olyan epikus alkotást kívánt létrehozni, mely az olvasókat az „igazi erény” útjára vezeti. A mű világában ez a feladat Matyira hárul, aki mintegy a gondviselés eszközeként egyengeti Döbrögi fejlődését „kegyetlen úrból” a törvényeket és embertársait tisztelő emberré. Csokonai halála után fordult Fazekas a szépirodalomtól a természettudományok felé, előbb a botanika, majd a *Füvészkönyv* sikertelensége és társszerzője (egyben sógora) halála után a csillagászat irányába. Élete végén megújította a kalendárium műfaját, amennyiben a babonáknak hódoló jövőmondó könyv helyett a felvilágosult ismeretek forrásává emelte az általa szerkesztett *Debreceni Magyar Kalendáriumot*.

Fazekas Mihály személyében olyan polihisztorra emlékezünk, aki sokirányú, társadalmilag hasznos tevékenységei közepette mintegy mellékesen, mindenféle különösebb írói ambíció nélkül létrehozott egy párját ritkító irodalmi életművet, mely a jelenlegi kutatások fényében egyre fontosabbnak tűnik, s mely korának mércéjével mérve megállja helyét a legnagyobbak között.

A *Lúdas Matyi* első, még szerző nélküli kiadásának címlapja
Bécs, 1815, OSZK

Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály szobra a debreceni Fűvészkertben
Kallós Ede mésző szobra, 1940

Ajánlott irodalom: *Fazekas Mihály összes művei.* I–II. Sajtó alá rend. Julow Viktor – Kéry László. Bp., 1955.; Julow Viktor: *Fazekas Mihály.* Bp., 1982.; Bíró Ferenc: Főhadnagy Fazekas úr. Fazekas Mihály, 1766–1828. *Irodalomtörténet*, 1992.; Debreczeni Attila: A „kötött ihletek” költője (Fazekas Mihály: Cs. et F.). *Tiszatáj*, 1998.; Bécsy Ágnes: „Mind egy célra kell sietnünk...” Fazekas Mihály hagyományai és modernsége. In „De mi a népiesség...” *Tudományos tanácskozás, Budapest, 2004. november 18–19.* Szerk. Sallai Éva. Bp., 2005.; Szilágyi Márton: Kegyelem és erőszak. Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*. In Szilágyi Márton: *Határpontok.* Bp., 2007.

######

100 ESZTENDEJE SZÜLETETT A MAGYAR KULTURÁLIS DIPLOMÁCIA

(A berlini tudományegyetem Magyar Intézete,
illetve a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet 1916-os alapítása)

Bár Magyarország kulturális és tudományos fejlődésében az államalapítástól meghatározóak voltak a közép- és nyugat-európai kapcsolatok, az állam által tudatosan irányított kulturális külpolitikáról csak a dualizmus idejétől, szűkebb értelemben 1916-tól beszélhetünk. A közép- és az újkorban mindenekelőtt a külföldi – kezdetben elsősorban az itáliai és a francia, később főleg a német nyelvterületen lévő – egyetemek látogatása (a peregrináció), az európai kultúrájuk részbeni, magyar viszonyokra alkalmazott átalakítással történő befogadása, 1867 után pedig az Európa tudományos központjaiba szülő magyar állami kutatási ösztöndíjak adományozása jelentették az ez irányú diplomáciát.

Az első külföldi magyar intézet – amennyiben Pázmány Péter kizárólag papnevelést szolgáló bécsi alapítását (Pázmáneum, 1623) nem tekintjük annak – Fraknói Vilmos kezdeményezésére és vagyonából 1895-ben Rómában, mindenekelőtt a vatikáni levéltárakban őrzött magyar vonatkozású források feltárására jött létre. A Római Magyar Történeti Intézetbe egyháztörténész és művész stipendisták érkeztek. A magánalapítású és fenntartású intézmény 1912-ben a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került, de a világháború kitörése miatt majd csak 1923-ban nyitotta meg ismét kapuit. Ezzel ellentétben a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet már kifejezetten állami akaratból, Klebelsberg Kuno (1875–1932) kultuszminisztériumi államtitkár (később miniszter) javaslatára született, részben a gazdag kapcsolattörténeti háttér miatt, részben az első világháborúban szövetséges állam iránti gesztusból. Igazgatótanácsa 1916. november 21-én alakult és fogadta el szervezeti szabályzatát, melynek értelmében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozó intézet célja elsősorban a bizánci, illetve a török–magyar történelmi, valamint a török–magyar nyelvészeti kapcsolatok kutatása volt. A mindössze másfél esztendeig, 1917 januárjától 1918 szeptemberéig sikeresen működő intézményben előadás-sorozatot rendeztek, tanulmányi kirándulásokat szerveztek, kiadványokat jelentettek meg, értékes szakkönyvtárat alapítottak. Igazgatója Hekler Antal művészettörténész volt, és olyan kiváló ösztöndíjasokat fogadott, mint a bolgár-törökök történetének nemzetközileg is jegyzett szakértője, Fehér Géza, a neves építész Kós (akkor még Kosch) Károly, a nagy műveltségű katolikus pap, Luttor Ferenc, a kiváló régész, Oroszlán Zoltán vagy a jeles történész, Zsinka Ferenc. Az intézet jelentőségét mutatja, hogy Klebelsberg ennek példájára hozta aztán létre – még a Magyar Történelmi Társulat elnökeként – a Bécsi Magyar Történeti Intézetet (1920), illetve újította meg – immár kultuszminiszterként – a római (1923), valamint állította föl a Collegium Hungaricumokat (Bécs és Berlin: 1924; Róma: 1927, illetve egy Collegium-típusú intézmény Párizsban: 1927). Így a konstantinápolyi magyar műhely annak a külföldi magyar intézményhálózatnak vált egyik alapjává, amely napjaink kulturális külpolitikáját is meghatározza.

A magyar állam által alapított és finanszírozott külföldi intézetek mellett a kulturális diplomácia másik pillérét a viszonylag széles körű autonómiával bíró külföldi egyetemek által létrehozott, ám általában magyar állami támogatást is élvező tanszékek és lektorátusok rendszere jelentette. Ennek előzményeként az 1914-ben kitört „nagy háborúig” Bécsben, Prágában, Uppsalában, Helsinkiben és Párizsban folyt – többnyire csak rövid ideig – magyar nyelv- (illetve emellett némi irodalom- és történelem-) oktatás.

Az első olyan külföldi magyar tanszék, amely már folyamatosan működött és komoly eredményeket mutatott föl, a berlini tudományegyetemen – a világ akkori vezető univerzitásán – 1916-ban alakult, egy rendkívül ambiciózus, mindössze 29 esztendő fiatal ember, Gragger Róbert (1877–1926) kezdeményezésére és irányításával. Gragger tevékenysége mindmáig példaadónak tekinthető, hiszen tehetségének, kiváló berlini összeköttetéseinek, nagyszerű kapcsolat- és konszenzusteremtő képességének köszönhetően szinte a semmiből hozta létre az 1916/17. tanévben induló magyar szemináriumot, amely a következő esztendőtol már Magyar Intézetként fogadta a hallgatókat. Olyan sikerrel, hogy a két világháború között az ottani bölcsészkar egyik legjobb tanszékének tartották. Méltán nevezik Graggert napjainkig minden idők legkiválóbb

kulturális diplomatájának, hiszen nemcsak a tanszéket hozta létre, de a húszas évek elején nagy figyelmet keltő tudományos periodikumokat (*Ungarische Jahrbücher*; *Ungarische Bibliothek*) is újtárra indított, számos magyar programot szervezett és a Kárpát-medencén kívüli legnagyobb magyar könyvtárat rendezte be. 1924-ben ő lett a berlini Collegium Hungaricum első igazgatója, majd 1926-ban új otthonának „építésvezetője” is. Tevékenysége tehát már a világháborús vereség, a Monarchia és az ország fölbomlása után teljesedett ki.

Ezt segítette, hogy a Horthy-korszak Magyarországnak rendkívül fontossá vált a kulturális külpolitika (amely a klasszikus diplomáciánál sokkal kevésbé bizonyult politikai színezetűnek) fölkarolása. A nagypolitika ezáltal is támogatta a nemzetközi szövetségkeresést, illetve legfőbb célját, a revíziós törekvések megvalósítását. Az akkoriban még elsősorban a magyar állami ösztöndíjasok kiküldése révén az értelmiségi elitképzést szolgáló, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó Collegium Hungaricumok élén kiváló tudósok álltak (Angyal Dávid, Farkas Gyula, Gerevich Tibor, Genthon István, Gragger Róbert, Károlyi Árpád, Koltay-Kastner Jenő, Miskolczy Gyula). A Collegiumokban – de rajtuk kívül Európa és a tengerentúl tudományos központjaiban is – rátermett, általában már egyetemet végzett magyar fiatalok laktak, akik többnyire egyestendősi állami ösztöndíj révén nagyszerű továbbképzési lehetőséghez jutottak. Hazatérve mintegy háromnegyedük rövid időn belül bekerült a magyar értelmiségi elitbe.

Eközben, különösen Hóman Bálint (1885–1951) minisztersége idején a külföldi magyar tanszékek hálózata is fokozatosan gyarapodott. Létrehozásukat magyar állami hozzájárulással (könyvadományok, vendégprofesszorok és lektorok kiküldésével) mozdították elő. A korszak végén már Európa számos felsőoktatási intézményében tanulhattak magyar nyelvet más anyanyelvű fiatalok, s ennek révén a magyar kultúrát is megismerhették.

Bár e rendszer 1947 után teljesen megváltozott, korábbi nyugat-európai irányultságát földalva kelet-európai súlypontúvá vált, a 2002-ben a kulturális külpolitika irányítására alapított Balassi Intézet az egy évszázada megszületett hagyományokat követi. Ugyanis már 1916-ra kialakultak a magyar kulturális és tudományos diplomácia napjainkban is érvényes formái: a külföldre szóló magyar állami ösztöndíjak rendszere (amelyekhez napjainkban már számos nemzetközi stipendium társul); az elsősorban erre támaszkodó külföldi magyar intézetek hálózata (mely napjainkban már inkább kulturális közvetítőszerpet játszik, de változatlanul a magyar állam működteti); és végül a külföldi egyetemek által létrehozott, de Magyarország által is támogatott magyar tanszékek és lektorátusok szervezete (melyek munkáját már 1916-ban és a két világháború között is a magyar állam segítette).

Az 1920-as évek elejétől ehhez társult még a nemzetközi kulturális és tudományos szervezetekben való magyar részvétel, a magyar és egy másik állam közötti kulturális kapcsolatokat ápoló társaságok munkája, majd 1935-től a kétoldalú, „szellemi együttműködésről” szóló kulturális, oktatási és tudományos egyezmények megkötése. A közelmúlttól pedig a kulturális külpolitika új típusú lehetőségeivel is találkozunk: a többoldalú megállapodásokkal, a követségeken dolgozó kulturális attasék munkájával, állami programszervező cégek nemzetközi tevékenységével stb. Bár a kulturális külpolitika kormányzati felügyelete 2010-ben módosult (jelenleg a Külgazdasági és Külügyminisztérium a felelős érte), a 100 esztendeje meghatározott alapfeladatok a gyorsan változó világban is érvényesek maradtak.

Ujváry Gábor

Ajánlott irodalom: Ujváry Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika*. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr, 1996.; *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*. Szerk. Csorba László. Bp., 1998.; Brandt Györgyi: Az első külföldi magyar tanszék megalapítása. Gragger Róbert a berlini egyetemen. *Valóság*, 2009.; Nagy Norbert: *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918)*. Pécs, 2010.; Ujváry Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*. I. köt. Bp., 2013.

ALBERT FLÓRIÁN

(Hercegszántó, 1941. szeptember 15. – Budapest, 2011. október 31.)

Albert Flórián
Magyar Olimpiai és Sportmúzeum

A páratlan tehetségű Albert szokatlanul fiatalon, már 17 évesen bekerült a Ferencvárosi Torna Club felnőtt csapatába és a nemzeti labdarúgó-válogatottba is. Pályafutása során rendkívüli játékin-telligencia, irányító és cselező készség, remek fejjáték jellemezte. A rendkívül népszerű „Flóri” vagy „Császár” mindvégig hű maradt a Fradihoz, 1974-ig töltötte be a középcsatári és irányító középpá-lyási posztokat, majd edzőként és sportvezetőként is dolgozott a Fradinál.

Az FTC színeiben négyszeres magyar bajnok (1963, 1964, 1967, 1968), háromszoros gólkirály (1960, 1961, 1965). Magyar Nép-köztársasági Kupa-győztes (1972). 1966-ban a Bajnokcsapatok Európa-kupája (BEK) sorozat gólkirálya. 1966-ban és 1967-ben az év labdarúgójának választották. 1965-ben a Vásárvárosok Kupája győztes és 1968-ban újra döntőt játszó, majd 1972-ben az UE-FA-kupa bronzérmes csapat meghatározó tagja. 1958 és 1974 kö-zött 351 bajnoki mérkőzésen 256 gólt ért el. Összesen 539 meccset játszott és 391 alkalommal talált a kapuba.

75-ször szerepelt a nemzeti válogatottban, 31 gólt szerzett. Legkiemelkedőbb eredményei: a római olimpia bronzérme, a chi-lei világbajnokság gólkirályi címe, az 1964-es spanyolországi Eb-bronzérme. 1966-ban az angliai világbajnokságon a brazilokat le-

győző magyar válogatott meghatározó tagja volt. A világbajnokság után a vesztes brazilok meghívták Brazíliába. 1972-ben tagja az EB 4. magyar csapatnak.

Az egyetlen magyar labdarúgó, aki elnyerte a legjobb európai futballistának járó Aranylabdát (1967). Háromszor szerepelt a Világválogatottban (1968, 1972, 1973) és egyszer az Európa-válogatottban (1972). 1974-ben edzői képesítést szerzett. Az FTC edzője, technikai vezetője, az utánpótlás szakág vezetője, 1987 és 1990 között a labdarúgó szakosztály igazgatója, majd elnöke, 2000-ben elnöki tanácsadója lett. 1978-tól 1982-ig, majd 1985-ben a líbiai Al Ahly Benghazi csapatának edzőjeként dolgozott. Fia, Flórián, apját követve: válogatott, magyar bajnok és kupagyőztes labdarúgó, edző. Leánya, Magdolna kézilabdázó volt.

Kitüntetések, elismerések: a Minden Idők Legjobb Magyar Sportolói Egyesület alapító tagja (1992), az FTC örökös bajnoka (1974) és aranydiplomás labdarúgója (1984), tiszteletbeli elnöke (2001). A Nemzet Sportolója (2004). Hercegszántó díszpolgára (2007), Budapest díszpolgára (2010), Ferencváros Díszpol-gára (2011). Halála előtt megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kitüntetését.

Az FTC Üllői úti stadionja 2007-ben felvette a nevét. 2014-ben az új Stadion előtt avatták fel egész alakos szobrát. Még életében, 2010-ben megalapították az Albert Flórián Labdarúgó Utánpótlás- és Sportala-pítványt, mely a Fradi labdarúgó utánpótlásának érdekében tevékenykedik és ápolja a névadó emlékét.

Szabó Lajos

Ajánlott irodalom: Bocskák Miklós: *A Császár és utána a sötétség*. Bp., 1984.; Albert Flórián: *Életem a Fradi – Titkok az Aranylabda árnyékából*. Bp., 2007.; *Albert Flórián*. Dokumentumfilm, Pezofilm, 2012.

BATTHYÁNY IGNÁC GRÓF

(Németújvár, 1741. január 30. – Kolozsvár, 1798. november 17.)

Batthyány Ignác gróf erdélyi római katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyáneum alapítója, egy erdélyi akadémia megtervezője volt.

Gimnáziumi tanulmányait Pesten és Nagyszombatban végezte, filozófiát Grazban hallgatott, majd egy évig teológiát tanult újra Nagyszombatban. 1760-ban jáki apáttá nevezték ki. 1763 és 1766 között Ró-

mában folytatott tanulmányokat, melyek során a Vatikán könyv- és levéltárában egyháztörténeti, oklevéltani kutatásokat végzett. Rómában az Academia Philaetorum (Igazságot szeretők Akadémiája) tagjává választották. Hazatérése után is folytatta egyháztörténeti kutatásait.

1767-ben egri kanonokká, majd ugyanitt 1773-ban nagypréposttá nevezték ki. 1780. augusztus 28-án lett erdélyi püspök. 1781-ben tervezte, hogy Erdélyben tudóstársaságot állít fel. Erről a tervéről Mártonfi József, a szebeni iskolák főigazgatója lebeszélte. A tudóstársaság felállítására szánt összegből Gyulafehérváron korszerű csillagvizsgálot létesített, ahol maga is észlelt. 1789-ben ott tudományos gyűjteményt is létrehozott Batthyáneum néven, amelynek alapja 18 ezer kötetes könyvtára volt.

A Batthyáneumban jelenleg 1122 kódexet és 565 ősnyomtatványt őriznek. Ez a Romániában található latin kódexek 80%-a, illetve az ősnyomtatványoknak 50%-a. Itt őrzik a *Batthyány-kódexet*, amely a legrégebb ismert magyarországi kéziratos protestáns énekeskönyv. Értékes bibliagyűjteménye hatszáz kötetes, amely több ritka szláv nyelvű kiadást is tartalmaz. A kétszázat is meghaladja az 1711 előtti magyar nyelvű és magyarországi nyomtatványok száma. Itt őrzik a ferences eredetű *Gyulafehérvári sorok és glosszák* elnevezésű magyar nyelvemléket, amely a középkori magyar nyelvű prédikáció történetének második legkorábbi szövegemléke. Szándéka szerint a gyűjteménynek közművelődési feladatot kellett volna ellátni, de anyagiak hiányában fejlesztése

elmaradt és muzeális gyűjteménnyé vált; napjainkban a kutatók számára nehezen hozzáférhető védett gyűjtemény.

Batthyány Ignác sírja a gyulafehérvári székesegyházban van.

Sragner Márta

Ajánlott irodalom: Bíró Vencel: *Gr. Batthyány Ignác 1741–1798*. Kolozsvár, 1941.; Batthyány Ignác és a gyulafehérvári „Batthyáneum”. In *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. 1991.; Jakó Zsigmond: Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező. *Magyar Könyvszemle*, 1991.; Juhász András: Batthyáneum, Gyulafehérvár. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2015.

Batthyány Ignác
Nagy Sámuel rézmetszete, 1815
MNM

BETHLEN MIKLÓS GRÓF

(Kisbún, 1642. szeptember 1. – Bécs, 1716. október 27.)

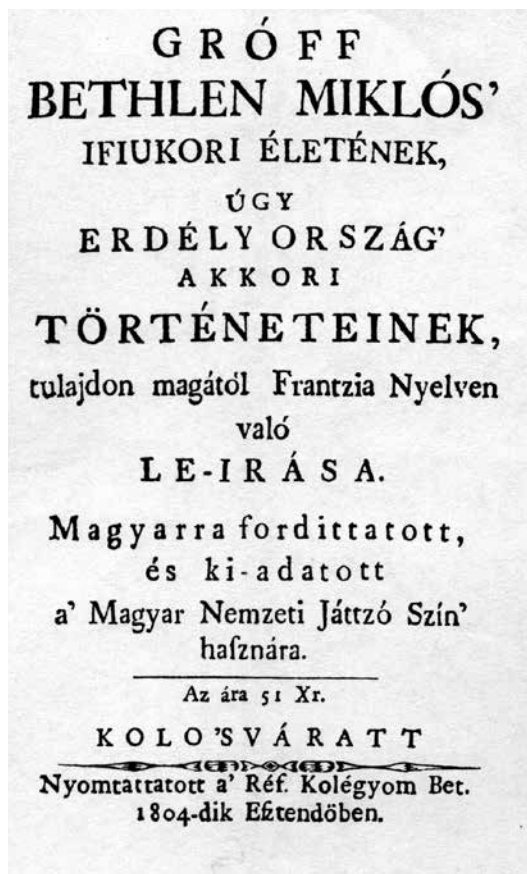
Apja a történetíró Bethlen János, anyja a polgári származású Váradai Borbála. 1652 és 1655 között Keresztúri Pálnál tanult Gyulafehérvárott, 1656-tól Isaac Basire, majd 1658-tól Apáczai Csere János tanítványa volt. 1661-ben kezdte el peregrinációját, előbb Heidelbergben, később a leideni és az utrechti egyetemen tanult. 1663-ban Angliába utazott, de 1664 tavaszát már Párizsban töltötte, ahol megkapta XIV. Lajos levelét az erdélyi fejedelemnek címezve. Hazatérte után Zrínyi Miklós udvarába indult. Itt tanúja lett a bán halálának, amiről a legrészletesebb beszámolót ő írta meg jóval későbbi önéletírásában. Zrínyi halálát követően Velencébe, majd Bécsbe ment. Hazatérését követően udvarhelyszéki főkapitány lett, 1668. június 11-én feleségül vette Osdolai Kun Ilonát (aki aztán fiatalon elhunyt).

1676. április 23-án összeesküvés vádjával letartóztatták és egy évig tartották fogságban. Kiszabadulva kiadta az *Apologia ministrorum evangelicarum Hungariae* című nyomtatványhoz csatolt levelét, amelyben felszólalt a gályarabságra ítélt protestáns papok védelmében. 1686. február 8-án újránősült, feleségül vette Rhédey Júliát. 1688-ban készítette el a *Moribunda Transylvania* című reformtervezetét.

A *Diploma Leopoldinum* (1690) elfogadtatása az ő érdeme; 1691-ben Erdély kancellárja lett, 1696-ban grófi rangot kapott. 1704 áprilisában megírta a

Columba Noe című röpiratát, amelyet Rabutin tábornok ellene fordított. Felségárulással vádolták meg, letartóztatták, és 1704. május 5-én kancellári tisztségéből is eltávolították. 1708-ig Nagyszébenben raboskodott. Május 1-jén Bécsbe indították. Útközben öt hétig az eszéki börtönben tartották, ekkor kezdte írni *Önéletírását*, ezt az *Imádságoskönyvvel* együtt Bécsben fejezte be (1710). Ekkor írta meg latin nyelvű élettörténetét is, *Sudores et cruce Nicolai comitis de Bethlen* címmel. Bár felmentették az eredeti vád alól, Erdélybe nem térhetett haza, és Bécsben halt meg 1716. október 27-én.

Bethlen Miklós *Imádságoskönyve*, illetve magyar és latin nyelvű élettörténetei a puritánus kegyességgyakorlás hatását mutató vallomások barokk próza remekei.

Bethlen Miklós emlékirata első magyar nyelvű kiadásának címlapja, Kolozsvár, 1804

Tóth Zsombor

Ajánlott irodalom: Tóth Zsombor: *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az „Élete leírása magától” és a XVII. századi puritanizmus.* Debrecen, 2007.; Tóth Zsombor: Montaigne és Bethlen (?). Meztelen (tout nude) moralista „magyar köntösben”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001.; Zsombor Tóth: *A Man for All Seasons. Exile, Suffering and Martyrdom in the Autobiography of Miklós Bethlen.* *Hungarian Studies*, 2012.

(CSÍKSOMLYÓI) CSIKY GERGELY

(Pankota, 1842. december 8. – Budapest, 1891. november 19.)

A magyar polgári dráma megteremtőjének többször teljes fordulatot vett az élete. A legendásan művelt fiatalember álnéven kezdett verselni, világi tárgyú elbeszéléseket írt és élénken tanulmányozta az antik irodalmat. Papi pályára készült, 1859-ben a temesvári papi szemináriumba került, majd a pesti papneveldeben tanult. 23 évesen szentelték pappá, majd három évre a bécsi Augustineumba került, és 1868-ban teológiai doktorátust szerzett. 1870-től – Temesvárra visszaérkezve – egyházjogot és történelmet tanított az ottani papneveldeben.

Írói munkásságát 1875-ben kezdték szélesebb körben megismerni, amikor a *Jóslat* című, ógörög tárgyú, újromantikus vígjátékával megnyerte az akadémiai Teleki-díj pályázatát. Munkái sorra nyerték az akadémiai pályadíjakat. 1879-ben a Kisfaludy-társaság rendes tagjának, majd másodtitkárának választották, és még ugyanebben az évben az Akadémia levelező tagja is lett. Már 1878-tól – püspöke engedélyével – a fővárosban élt, színiiskolai tanárként és a Nemzeti Színház drámaírójaként dolgozott. Fordított a színház és a Kisfaludy-társaság számára (pl. Szophoklész tragédiáit, Plautus vígjátékait), és számos hírlapban publikált.

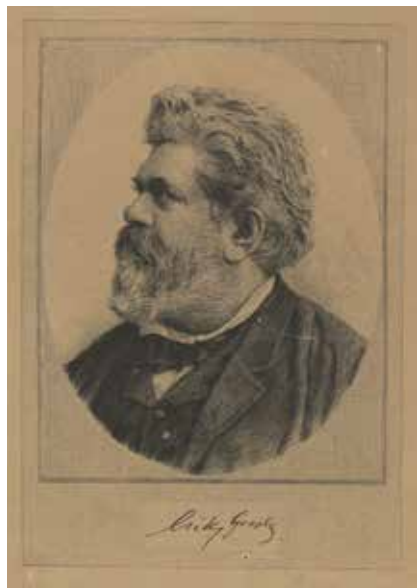
1879-ben több hónapra Párizsba utazott tanulmányútra, ahol megismerte az ún. „jól megcsinált dráma” fogásait. Ezek a társadalmi színművek valójában iránydrámák, azaz középpontjukban mindig egy társadalmilag aktuális témakör áll (pl. *Mukányi*: a cím- és rangkørság; *Cifra nyomorúság*: a tisztviselőosztály esztelen költekezése; *Bozóti Mária*: egy becsületes asszony, aki bűnös úton szerzett pénzzel támogatja fiát; *Buborékok*, *Sisyphus munkája*: a nemesek elszegényedése, felelőtlen életformája). Csiky a francia társadalmi drámák mintájára megújította drámaírói nézőpontját és nyelvezetét, ezzel pedig gyökeresen megváltoztatta nemcsak a magyar drámaalkotási gyakorlatot, de a korábbi színpadi előadásmódot is. A *Proletárok* című (a szót ókori, azaz „élősködő”, „ingyenélő” értelemben használja) első és legsikeresebb társadalmi iránydrámájának 1880-as Nemzeti Színház-beli bemutatója tomboló sikert hozott. A dráma hangja, fordulatos cselekménye, a nemeseket illető társadalomkritikája és az életbéli helyzetekhez közelítő párbeszédei, gördülékeny nyelvezete szokatlan és meglepő volt a magyar színpadon.

Csiky első sikerei után kilépett a papi rendből, evangélikus hitre tért át, sőt meg is nősült. Nem kímélte magát, több mint harminc darabot írt, még többet fordított. Lefordította Hyppolite Taine ötkötetes angol irodalomtörténetét; jó meseszövésszerű és találó jellemzéseket megteremtő regényírással is próbálkozott (*Arnold*, *Az elvált asszony*, *Az Atlasz-család*, *Sisyphus*, *Az atyafiak*).

A halál fiatalon vitte el, a Nemzeti Színház csarnokában Beöthy Zsolt és Paulay Ede búcsúztatta.

Császtyay Tünde

Ajánlott irodalom: *Csiky Gergely válogatott művei*. Vál., bev. Hegedűs Géza, sajtó alá rend. Bereczky Erzsébet. Bp., 1955.; *Csiky Gergely válogatott drámái*. Vál., a szöveget gond., utószó Darvai Nagy Adrienne. Bp., 1997.; Janovics Jenő: *Csiky Gergely élete és művei*. I–II. Kolozsvár, 1900–1902.; Volenszky Béla: *Csiky Gergely társadalmi drámái*. Bp., 1917.; Márki Sándor: *Csiky Gergely életéből*. *Páosztortűz*, 1923.; Gáspár Margit: *Csiky Gergely és a franciák*. Debrecen, 1928.; Galamb Sándor: *Csiky Gergely színművei*. Bp., 1942.

Csiky Gergely
Ismeretlen német mester
rézkarca, 1889, MNM

CZUCZOR GERGELY

(Andód, 1800. december 17. – Pest, 1866. szeptember 9.)

Czuczor Gergely (eredetileg István), akinek apja Károlyi József gróf jobbágya volt, gimnáziumi tanulmányait Érsekújváron kezdte meg, később Nyitrán, Esztergomban és Pozsonyban tanult. 1817-ben lépett be a bencés rendbe, és itt kapta a Gergely nevet. Tanulmányait Pannonhalmán, Győrben és Pesten folytatta, 1824-ben szentelték áldozópappá. Világias életmódja miatt több támadás érte, eljárás is indult ellene, de 1842-ben minden vád alól fölmentették. A szabadságharc leverése után Kufsteinben raboskodott,

1851-ben szabadult. 1866. szeptember 9-én kolerában hunyt el.

Vörösmarty Mihállyal egy időben kezdte epikus pályáját. Első kiseposza, az *Augsburgi ütközet* Kisfaludy Károly *Aurorájában* jelent meg 1824-ben. A mű egyik ösztönzőjeként Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* című kiseposzáat tartják számon. Ezt a munkát később még két mű, az *Aradi gyűlés* és a *Botond* követte, de Czuczort egy Hunyadi-eposz megírásának gondolata is foglalkoztatta, amelynek első hat énekével és vázlatával el is készült. Műveinek témaválasztása tükrözi a korabeli, de a korszakot megelőző eposzok fő érdeklődési köreit is: ezek az ősmagyar kor, Hunyadi személye, illetve a hazát megosztó pártosság.

Irodalmi munkássága sokoldalú. Több népdalt írt, amelyek hidat képeznek nemzedéke és Petőfi lírája között. A ballada műfajának népszerűsítésében nagy szerepet vállalt: Szondiról írott műve Arany János *Szondi két apródjára* is hatott. Megjelent tőle 48 ezópuszi állatmese és ismeretessé vált népdalgyűjtése is.

1831-ben választották az Akadémia tagjává, 1835-ben segédjegyzőjévé és levéltárnokává.

Ezt követően fokozatosan eltávolodott a köl-

tői pályától. 1844-ben, amikor őt és Fogarasi Jánost megbízták *A magyar nyelv szótárának* szerkesztésével, már szinte csak a tudománynak élt. A munka 1861 közepére készült el, de a kötetek kiadása 1874-ig húzódott el, amit ő már nem érhetett meg. A szótárat Czuczor Gergely fő művének tekinthetjük: köteteit ma is használják, de már megjelenésekor sok jogos támadás érte nyelvfilozófiai szemlélete miatt.

Csonki Árpád

Ajánlott irodalom: Czuczor Gergely: *Czuczor' poetai munkái*. Buda, 1836.; *A magyar nyelv szótára*. Szerk. Czuczor Gergely – Fogarasi János. Bp., 1862–1874.; Koltai Virgil: *Czuczor Gergely élete és munkái*. Bp., 1885.; Móser Zoltán: *Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely*. Zsámbék, 2000.

Czuczor Gergely
Barabás Miklós litográfiája, 1844
MNM

EÖTVÖS KÁROLY

(Mezőszentgyörgy, 1842. március 11. – Budapest, 1916. április 13.)

Eötvös Károly
Elischer Lajos litográfiája, 1884,
MNM

Íróként, újságíróként kezdte pályafutását, később a kor egyik meghatározó politikusa, a függetlenségi párt országgyűlési képviselője lett, majd élete utolsó éveiben visszatért az írói hivatáshoz. Mindvégig konzervatív liberális nézeteket vallott, így a mérsékelt ütemű polgári haladás híve, de ennek véghezvitelét nemzeti keretek között képzelte el. Fiatalon a '48-as eszméért lobogott, az Almásy-féle összeesküvésben való részvétel miatt majdnem elítélték. Deák Ferenc lelkes támogatója, de az 1875-ös pártfúzió után kilépett a szabadelvű pártból. 1878-ban Pesten rangos ügyvédi irodát nyitott; rendkívül népszerű ellenzéki képviselő, a függetlenségpárti *Egyetértés* hírlapírója. Az emigrációban élő Kossuthal is szoros kapcsolatot tartott fenn, 1890-ben nagy hatású beszédet tartott Kossuth magyar állampolgársága ügyében, a hagyatékát is ő rendezte és készítette elő a hazahozatalra, illetve ő vásárolta meg a könyvtárát. Az egyik legközelebbi barátja Mocsáry Lajos volt. Irányi Dániel halála után a függetlenségi párt elnöke lett, 1893-ban azonban többekkel kilépett a pártból, mivel – ellenzékiként is – támogatta a kormánynak a polgári házasság bevezetése és a felekezeti jogok rendezése ügyében tett javaslatait, de párttársait nem tudta meggyőzni ennek pártharcok

feletti fontosságáról. Azt hirdette, hogy a felekezeteknek és a nemzetiségeknek meg kell békélniük. Fölötte állt mindenféle származási, faji és vallási előítéletnek.

Ügyvédként leghíresebb ügye az 1883-as tiszaezlári vérvád volt, mely a korabeli európai és a magyarországi antiszemita közhangulat hazai lecsapódásaként zajlott, és egész Európa figyelemmel kísérte. A perben ő védte és mentette fel a vádlottakat, éles logikával, metsző érvelési eljárással leplezte le a peres eljárás visszaéléseit, a bizonyítási eljárás, a jegyzőkönyvek ferdítéseit és hibáit. Az ügy szélesebb körű hátterét, társadalmi ellentmondásait – mindkét oldal téveszméit felrajzolva – három kötetben, *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége* címmel írta meg (1904). A különös szerkesztésű munka szociológiai és tömeglélektani elemzés, a korszak társadalomtörténeti-politikai körképe.

Élete utolsó évtizedében elsősorban íróként tevékenykedett. 1900 őszén a Révai Kiadó bejelentette Eötvös összes műveinek kiadását, s a munka 24 kötete meg is jelent. Az életműkiadás nyitó darabja a másik fő műve, az *Utazás a Balaton körül*. A kötet – miként Eötvös más munkái is – sajátos műfajú, műfajokat keverő alkotás. A dunántúli táj szépségeit és történeti gazdagságát bemutató baráti kirándulás leírásában a témák egészen modern, asszociatív módon követik egymást, de a 19. századi anekdotikus hagyomány szerint, kvaterkázó stílusban, adomák, elbeszélések, útirajzok stb. sorakoznak egymás után. A mű végén a századvég Magyarországnak kórképe is felsejlik a történetek mögött.

A 19. század második felének egyik legnépszerűbb emberét súlyos szívbajjal küzdve, magányosan, mások által szinte észrevétlenül érte a halál.

Császtrvay Tünde

Ajánlott irodalom: Molnár Jenő: *Tréfál a Vajda: a törzsasztal mellől*. Bp., 1909.; Herczegh Matild: *Eötvös Károly*. Bp., 1928.; *Eötvös Károly emlékkönyv*. Szerk. Tungli Gyula. Pápa, 1995.; *Eötvös Károly, 1842–1916*. Szerk. Alexa Károly. Veszprém, 1996.; *Eötvös Károly: Balatoni utazás*. Szerk., utószó, jegyz. Szalay Károly. Bp., 2004.; *Eötvös Károly, a védőügyvéd*. Szerk. Antalóczy Péter. Bp., 2013.

FERENC JÓZSEF

(Bécs–Schönbrunn, 1830. augusztus 18. – Bécs–Schönbrunn, 1916. november 21.)

A trónra esélyes főherceg neveltetése – melynek irányáról ambiciózus anyja, Zsófia döntött – kiválasztottságtudatot és tekintélyelvű ókonzervatív világnézetet eredményezett. Amikor 1848. december 2-án nagybátyját, V. Ferdinándot a „kamarilla” lemondatta, a 18 éves Ferenc Józsefet emelték trónra Olmützben, hogy az ő nevével rendezzék újra a forradalmi időkből szétszilárdott birodalmi kormányzatot. A magyar országgyűlés azonban nem ismerte el a trónváltozást, sőt 1849. április 14-én kimondta az egész Habsburg–Lotaringiai dinasztia trónfosztását. A fiatal uralkodónak 1849 őszére csak orosz katonai segítséggel sikerült a tényleges hatalom birtokába jutni Magyarországon.

A „pacifikálás” első hónapjait a kegyetlen megtorlás jellemezte, amiért a császárt személyes felelősség is terhelte. Az 1850-es években kiépült neoabszolutizmus lényege a korlátlan uralkodói hatalom, célja pedig egy nemzetek feletti centralizált állam összekovácsolása volt. Ugyanakkor a polgári forradalom modernizációs vívmányainak több lényeges elemét is ekkor ültették át a gyakorlatba.

Az 1850–1860-as években a Habsburg Birodalom külpolitikailag elszigetelődött, és a sorozatos háborús vereségek tették kétségessé nagyhatalmi státuszát. Ferenc József elvesztette itáliai tartományait, és fel kellett adnia a reményt, hogy az osztrák ház jogára alatt valósul meg a német egység. Az 1866-ban Poroszországtól elszenvedett königräzti vereség után látta be végleg az uralkodó, hogy a legerősebb nemzetek támogatása nélkül birodalma nem maradhat európai hatalmi tényező. Az 1865 és 1867 között, tárgyalásos úton létrejött kiegyezés a birodalmat kettős (dualista), alkotmányos, parlamentáris monarchiává alakította. A megegyezést magyar királlyá koronázása pecsételte meg 1867. június 8-án Buda-Pesten.

Uralkodása idején a Monarchia a balkáni befolyás növelésére törekedett. 1878-ban megszállta, 1908-ban pedig jogilag is bekebelezte Bosznia-Hercegovinát. E törekvések keresztettk az orosz ambíciókat, ezért Ferenc József birodalma az 1870-es évek végétől egyre inkább Németország támogatására szorult. Ez a barátság lett annak a szövetségi rendszernek az egyik pillére, amelynek keretében az agg uralkodó birodalma 1914 nyarán, Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása után elkezdte az első világháborút. A lépés a Habsburg-monarchia megszűnéséhez vezetett, ezt azonban Ferenc József már nem élte meg.

Az uralkodói kudarcok mellett családi életét is tragédiák árnyékolták be. Rudolf fia 1889-ben öngyilkos lett, feleségét, Erzsébetet pedig 1898-ban egy anarchista merénylet gyilkolta meg.

Ferenc József hosszú uralkodása során a monarchia állandóságának jelképévé vált. Bár élete végéig megőrizte isteni küldetéstudatát, a kiegyezés után fegyelmezetten alkalmazkodott az alkotmányos viszonyokhoz. Képességeiből azonban inkább csak az 1867-ben megalkotott rendszer fenntartására futotta: nem érzékelte az idők változását, s meg sem kísérelte birodalmának politikai rendszerét a társadalom fejlődéséhez igazítani. Döntéseivel ritkán tett bizonyosságot államférfiúi nagyságról, ám a 20. századi diktatúrák felől visszatekintve merev, szellemtelen, de fegyelmezett és kötelességtudó személyisége szinte szeretetre méltóvá, a nevével fémjelzett hosszú korszak pedig boldog békeidővé szépült.

Ferenc József
Barabás Miklós olaj-
festménye 1883, MNM

Fónagy Zoltán

Ajánlott irodalom: Somogyi Éva: *Ferenc József*. Bp., 1989.; Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Bp., 1999.; Josef Cachée – Gabriele Praschl-Bichler: *Ferenc József magánélete*. Miskolc, 2001.

GÖRGEY ARTÚR

(Toporc [ma Toporec, Szlovákia], 1818. január 30. – Budapest, 1916. május 21.)

Görgey Artúr
Barabás Miklós olajfestménye, 1850
MNM

Ősi magyar nemesi család sarjaként született hadvezér. 1832-től a cs. kir. hadseregben előbb egy gyalogezredben, hadapródként szolgált, majd a tulli utászkar iskolán tanult. 1842–1845 között a magyar királyi nemesi testőrségnél, végül főhadnagyi rangban a 12. Nádor huszárezredben szolgált. 1845-ben kilépett a szolgálatból, s a prágai egyetemen kémiai tanulmányokat folytatott. Doktori értekezését a kókuszdió illóolajairól, s a laurosztearinsav ezekben való jelenlétéről írta. 1848 tavaszán hazatért, júniusban kinevezték az 5. honvédszászlóalj századosává. Augusztus 27-én őrnagyként a tiszáninneri önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora, szeptember 24-től pedig a Csepel-sziget parancsnoka volt. Fontos szerepet játszott az október 7-i ozorai diadalban. Október 7-én ezredessé, 11-én vezérőrnaggyá léptették elő, ám ez utóbbi kinevezést nem hozták nyilvánosságra. Október 13-tól a Lajtánál álló feldunai hadtest dandárparancsnoka volt. Az október 30-i schwechati csata után Kossuth nyilvánosságra hozta tábornoki kinevezését, s november 1-jén kinevezte a feldunai hadsereg, majd hadtest parancsnokává.

A cs. kir. főszereg december közepi támadása után Budapestig vonult vissza, majd a 1849. január 5. – február 5. közötti felvidéki hadjáratával hetekre le-

kötötte az ellenséges főerőket. Az 1849. áprilisi tavaszi hadjáratban a magyar hadsereg fővezéréneként a határig szorította vissza az ellenség főerejét, majd május 21-én bevette Buda várát. Közben Kossuth a Szemere-kormány hadügyminiszterévé nevezte ki.

Június közepén a Vág mentén próbálkozott ellentámadással, majd július első felében Komárom környékén igyekezett megverni az ellenség főerőit. A július 2-i komáromi csatában súlyos, életveszélyes sebet kapott, ennek ellenére július közepén személyesen vezette hadseregét a többi haderővel való egyesülés felé. A július 15–30. közötti újabb felvidéki hadjáratban hetekre lekötötte az orosz főerőket, az augusztus 9-i temesvári vereség után azonban kénytelen volt előttük letenni a fegyvert. Az orosz cár követelésére kegyelmet kapott, de 1867-ig Karintiába internálták. A hazai és a külföldi közvélemény egy része árulónak tekintette, ezt azonban a történeti kutatás megcáfolta. A kiegyezés után hazatért, Visegrádon és Budapesten élt.

Hermann Róbert

Ajánlott irodalom: Pethő Sándor: *Görgey Artúr*. A hadműveleteket leírta Julier Ferenc. Bp., é. n.; Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Sajtó alá rend. Katona Tamás. Bp., 1988. I–II. köt.; Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. Bp., 1994. I–II. köt.

HAYNALD LAJOS

(Szécsény, 1816. október 3. – Kalocsa, 1891. július 4.)

Haynald Lajos kalocsai érsek, bíboros, belső titkos tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és több külföldi akadémia tagja, a tudomány elkötelezett híve, neves tudománypártoló főpap volt. Teológiai és bölcséleti tanulmányokat Pozsonyban, Nagyszombatban, Bécsben folytatott. 1839. október 15-én pappá szentelték. Teológiai doktorátusát 1841-ben Bécsben szerezte meg. 1842 és 1846 között Esztergomban volt hittantanár. 1846 májusában primási titkár, 1848 elejétől az egyházmegyei hivatal kancellárja lett Esztergomban. Rövid időn belül Bécsből kápláni kinevezést nyert.

1849. április 14-én az egyházmegyében nem hirdette ki a függetlenségi nyilatkozatot, ezért hivatalából június 18-án elbocsátották. A szabadságharc leverése után újra irodaigazgató lett, majd 1851. szeptember 15-én Erdélybe került a püspökségre és 1852. október 15-én kinevezték püspökké. 1864. szeptember 24-én a pápa érseki címet adományozott számára és Rómába hívta. 1867 áprilisában kalocsai érsekként tért vissza. 1879. május 12-én bíborosi címet kapott a pápától.

Kalocsán tanítóképzőt, Bácsban, Zomborban árvaházat létesített. Állást foglalt a darwinizmussal szemben és harcot folytatott a polgári házasság bevezetése ellen. Az Akadémián és a főrendiházban élénk tudományos, társadalmi munkát végzett. Sok alapítványt tett, bőkezű adományokkal segítette a tudományos és a művészeti életet. Könyvgyűjteménye is rendkívül értékes, ma a Kalocsai Egyházmegyei Könyvtár tulajdona.

Fiatalkorától kezdve érdekelte a növénygyűjtés. Utazásai, összeköttetései révén igen értékes 100 ezer lapos növénygyűjteményt állított össze, amelyet gazdag botanikai könyvtárával együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, amely jelenleg a Magyar Természettudományi Múzeum tulajdona. 1870-ben a botanikai kutatások, gyűjtőutak és gyűjteményrendezések támogatására létrehozott alapítványával a Növénytár fejlődésének anyagi alapját teremtette meg, s botanikai könyvtára is a Növénytár tulajdonába került. Nevét számos növény és a Haynaldia nemzetség viseli. Ebben a témában írt főbb művei: *A szentírás mézgák és gyanták termőnövényei* (1880); *Castanea vulgaris* (1881).

1877-ben csillagvizsgálót létesített a jezsuita gimnáziumban, ahol saját távcsövét is elhelyezte. Emellett szempont volt, mint Haynald írta, „hogy a természettudománnyal különben is foglalkozó tanár annál biztosabban közölhesse tanítványaival a szükséges csillagászati ismereteket, de egyszersmind mások is a tanárok közül alkalmat nyerjenek, ha talán kedvük volna csillagászattal foglalkozni”. Az Observatórium tervezésében, felszerelésében Konkoly Thege Miklós és Karl Braun vett részt. A létesítés költsége 100 katasztrális hold termőföld akkori árát tette ki. A működés biztosítására Haynald alapítványt tett. Itt működött Fényi Gyula csillagász is, aki Nap-kutatásaival valóban nemzetközi hírűvé tette a kalocsai obszervatóriumot.

Haynald Lajos
Boruth Andor olajfestmény-másolata Munkácsy Mihály képéről,
1908, MNM

Sragner Márta

Ajánlott irodalom: Mojzes Imre: *A kalocsai Haynald Observatórium története*. Bp., 1986.; *Haynald bíboros emlékezete*. Kalocsa, 1991.; Lakatos Andor: *Haynald Lajos*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1995., 2005.

HILD JÁNOS

(Salesl, Csehország 1761/1766 – Pest, 1811. március 22.)

Hild János terve a Nemzeti Múzeum épületéhez, Falka Sámuel rézmetszete 1807, MNM

A magyar gyökerű építészcsalád a török uralom idején Ausztriába menekült. János apja, Adalbert Hild bécsi udvari építészként kivitelezéssel foglalkozott. Fia a császárvárosban tanult, majd tanulmányutat tett Észak-Itáliában. Hild János 1786-ban Pestre került, az Újépület kivitelezésének vezetésére. A hatalmas épületet 1897–1898-ban bontották le, helyén alakították ki a mai Szabadság teret. Hild 1794-től a város csatornatervezésével foglalkozott, amelyhez az egész város térrajzának elkészítését javasolta. 1808-ban megalakult Pest város Szépítő Bizottmánya. Ez az építési hatóság irányította a városban folyó új köz- és magánépítkezéseket és ügyelt a házak megjelenésére. Hild a kezdetektől tagja a Bizottmánynak, majd 1809 augusztusától a Lipótváros építési felügyelője.

Munkásságának másik terepe építészeti feladatokhoz kapcsolódott. Elkészítette két egyházi intézmény és több hivatali épület terveit. 1805-ben megtervezte a belvárosi plébániatemplom (Március 15. tér 2.) főoltárát és felmérte a templomot. 1808-ban a szerviták kolostorát bővítette a mai Petőfi Sándor utca felé. A kolostorépület helyére került az 1870-es évek elején a Főposta épülete. 1803–1810 között a pesti megyeháza (Városház utca 7.) átépítését irányította. 1807-től a régi pesti Városháza (Március 15. tér, az Erzsébet híd építésekor lebontották) bővítésével foglalkozott. Ezután az új hajó-, só- és dohányhivatal építése kötötte le idejét.

A felvilágosodás gondolkörében kiemelkedő szerepet játszott a kultúra terjesztésének két fontos színtere: a színház és a múzeum. Az 1790-es évektől kezdve Pesten is napirenden volt egy új színház és vigadó építése. Hild már 1793-ban benyújtotta költségelőirányzatát egy színház tervére. A tanács viszszautasította ajánlatát, majd később kettő az egyben javaslatot készített. Nehézkés, tömörszerű homlokzatképzése és a két funkció kevésbé sikerült térkapcsolatai azonban nem feleltek meg a megváltozott igényeknek. A mai Kossuth Lajos és Szép utca sarkára helyezett kétudvaros Nemzeti Múzeum épülete a Reáltanoda utcáig terjedt. A lakóházak sorába ékelődött középület bejárata a Kossuth Lajos utcáról nyílt. A főhomlokzat egyszerűségében is impozáns hatást keltett, de az 1807-es terv mégsem válhatott valóra, elsősorban a rosszul kijelölt helyszín miatt.

1796–1810 között a mezőhegyesi ménésintézetbe több objektumot tervezett. A birtok legrégibb magtára a földszintes, két tetőtéri szinttel megemelt öregcsűr. Az 1800-as évek közepén készült el az emeletes, a tetőtérben további két szinttel bővített újabb magtára. A központot déli irányból lezáró diadalív is személyéhez köthető, míg az 1809-es ún. téli lovardáját átépítették. Átmeneti korszak embereként késői barokk, korai klasszicista nagyszabású tervei pár év alatt elavultak. Feltétlenül sikerként értékelheti azonban az utókor Pest fejlesztésében játszott szerepét. A Lipótvárosban tér emlékeztet a család nevére. A városrész szabályos utcáinak végső formáját az apa, Hild János jelölte ki, az új városrész beépítéséből pedig oroszlánrész vállalt fia, Hild József (1789–1867), a klasszicista Pest meghatározó építésze.

Hidvégi Violetta

Ajánlott irodalom: Zádor Anna – Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Bp., 1943.; Rados Jenő: *Hild József Pest nagy építőjének életműve*. Bp., 1958.; Nemes Márta: Egy „forradalmi” városrendezési elgondolás. II. József és a Kaiser Vorstadt. *Műemlékvédelem* 1985. 1.; *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk. Sisa József. Bp., 1913.

JAKÓ ZSIGMOND

(Biharfélegyháza [ma Roşiori, Románia], 1916. szeptember 2. – Kolozsvár, 2008. október 26.)

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen Mályusz Elemér tanítványi köréhez tartozott; 1939-ben kapott történelem–latin szakos tanári oklevelet, majd a következő évben doktorált. 1939–1940-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Népiségtörténeti Intézetében, 1940 és 1941 között a Magyar Országos Levéltárban volt gyakornok, itt szerzett levéltárosi szakképesítést.

Jakó Zsigmond 1941–1945 között az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának őre, majd utolsó igazgatója (1945–1950). A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanársegéde (1942–1944), a kolozsvári Magyar Egyetem adjunktusa (1944–1945), a Bolyai, illetve a Babeş-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa (1945–1947), majd professzora (1947–1981), a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének tudományos munkatársa (1949–1981), az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke (1990–1994), a Román Társadalomtudományi Akadémia rendes tagja (1970). 1986-ban a Magyar Történelmi Társulat, 1988-ban az MTA, 1995-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 1996-ban a Román Akadémia tiszteleti tagja. 1990-ben a Ráday Akadémia, 1991-ben az ELTE díszdoktora. 1942-ben Körössy Flóra-jutalomdíjat, 1995-ben Kemény Zsigmond-díjat, 1996-ban Széchenyi-díjat és Pro scientia Hungarica érmet, 2005-ben Magyar Örökség Díjat kapott. 1941 és 1950 között a történetkutatás korszerű műhelyévé fejlesztette az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát,

melynek állagát megkétszerezte az erdélyi magyar magánlevéltári anyagnak a háborús pusztításokból való kimentésével, amiben személyesen is részt vett. Munkásságának legfontosabb területei: az erdélyi középkori források feltárása, paleográfia (írástörténet), levéltár- és oklevéltan, intézmény-, társadalom- és művelődéstörténet. Negyvenéves egyetemi működése alatt és azt követően is történészek nemzedékeit nevelte az erdélyi történetkutatás számára.

A rendszerváltás után újult erővel fogott hozzá a tudományszervezéshez, ő irányította az EME újjáalakulását. Életének utolsó esztendeiben kialakította az EME kutatóintézetét, számos nagyobb forráskiadást indított útjára, amelynek munkálatai ma is folynak (pl. *Erdélyi okmánytár*, erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei, erdélyi hiteleshelyek protocollumai, vármegyei jegyzőkönyvek). Legfontosabb művei: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez* (1997); *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I–III.* (1997, 2004, 2008).

Oborni Teréz

Ajánlott irodalom: Kubinyi András: Jakó Zsigmond, a történettudós. *Erdélyi Múzeum*, 2006.; Zsoldos Attila: Jakó Zsigmond. *Történelmi Szemle*, 2008.; W. Kovács András: Jakó Zsigmond. In *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Kolozsvár, 2010.; Kiss András: Jakó Zsigmond. *Korunk*, 2011.

Jakó Zsigmond
Emlékkönyv Jakó Zsigmond
nyolcvanadik születésnapjára

JÁRDÁNYI PÁL

(Budapest, 1920. január 30. – Budapest, 1966. július 29.)

Járdányi Pál
Magántulajdon

Zeneszerző, népzenekutató, zenekritikus. Nagypapa, Paulovics József Komárom megyei Izsán kántortanító, akinek fiai már Pozsonyban nevelkedtek-tanultak. A fiúk egyike – Járdányi apja –, Paulovics István Budapesten szerezte régész-művészettörténész diplomáját. Az ő fia Pál (nevét tizennyolc éves korában egy középkori ős nyomán magyarosította Járdányira), aki első zenei leckéit Rómában kapta 1928-ban, hazatérve pedig Votisky Ilonánál (hegedű) és Bárdos Lajosnál (zeneszerzés) folytatta tanulmányait. Zenei fejlődésére nagy hatással volt a budai Szent Imre Gimnáziumban a középkori zene kiváló tudósa, Rajeczky Benjámin is. Érettségi vizsgáját követően párhuzamosan járt a Pázmány Péter Egyetem néprajz szakára és a Zeneakadémiára, ahol Zathureczky Ede hegedű-mesteriskolájában és Kodály Zoltán zeneszerzés osztályában egyaránt kitüntetéssel diplomázott. Egyetemi tanulmányait *A kidei magyarság világi zenéje* című doktori disszertációval zárta 1943-ban.

A háború üldöztetéseiben bátor kiállással jó néhány embertársának nyújtott menedéket, de a nyilas rémidőkben már neki is bujkálnia kellett. Ezt követően nagy lelkesedéssel vett részt a hazai zenei élet felélesztésében, 1945 februárjában alapító tagja és egy éven át művészeti titkára volt a Magyar Zeneművészek Szabad Szakszervezetének. 1943–1948 között zenekritikusként működött a *Forrás*, a *Szabad Szó* és az Illyés Gyula szerkesztette *Válasz* folyóiratok, majd később a *Rádióújság* hasábjain. Felelősségteljes írásairól Berlász Melinda egy tanulmányában így nyilatkozott: „A negyvenes évek során ismét egy nagy vezető egyénisége támadt a magyar zenekritika-írásnak. A Járdányi képviselte periódust pedig a magyar zenekritika-történet egyik csúcsaként tarthatjuk számon.” 1946-tól zeneszerzés-, zeneelmélet- és népzene-tanár lett a Zeneakadémián, ahonnan azonban 1956-os, úgymond „káros politikai tevékenysége” miatt végleg eltávolították. Rövid, de meghatározó jelentőségű tanári munkájára tanítványai így emlékeztek a televízióban 1992-ben: „Tanszakunk számára Járdányi tanár úr adott rangot, méltóságot. Lenyűgöző tudása a jellem szilárdságával, az akarat meggyőző erejével társult” (Szabó Helga), „Kodály szellemét képviselte. [...] Számomra ő jelentette a Zeneakadémiát.” (Kurtág György) Népzene-kutatói munkásságát viszont nem tiltotta a rendszer, 1948-ban munkatársa, sőt 1960-tól vezetője lett az MTA Népzene-kutató Csoportjának. Munkája során a népzene rendszerezésében jelentős felfedezést tett, dallamvonal alapú népdalrendjét az egész világon Járdányi-rendként ismeri a népzene-kutatás.

Zenei gondolkodására mindvégig nagy hatást gyakorolt Bartók és Kodály művészete, eleinte erősebben Bartók modernsége (*Divertimento concertante*, *Hegedű-zongora szonáta*, 1. vonós-négyes), második periódusában, az ötvenes években pedig Kodály népzenei inspirációja (*Tisza mentén*, *Borsodi rapszódia*). Soha nem hódolt be a szocialista realizmus megkövetelt ideológiai irányzatának, élete fő művét, az 1952-ben komponált, s mesterének, Kodálynak ajánlott öttételes *Vörösmarty-szimfóniát* is végtelen hazaszeretete hatja át. A Ferencsik János vezényelte bemutatót kirobbanó szakmai és közönségsiker fogadta, de még a politikai vezetés is meghajolt előtte, és az alkotást 1954-ben Kossuth-díjjal jutalmazta. További fontos alkotásai: *Hárfaverseny* (1959), *Vivente e moriente* (1963), *Concertino per violino* (1964).

Járdányi Pált 1966-ban alkotói ereje teljében, pótolhatatlan veszteséget okozva, váratlanul érte a halál.

Szirdányi János

Ajánlott irodalom: Járdányi Gergely: Édesapám. *Muzsika*, 1995. március; Berlász Melinda: Járdányi Pál összegyűjtött írásai. Bp., 2000.; Frideczky Frigyes: *Magyar zeneszerzők*. Bp., 2000.

KÁLMÁN KIRÁLY

(1070 körül – 1116. február 3.)

Magyar uralkodó (1096–1116), I. Géza király fia. Eredetileg papnak nevelték; ezzel áll összefüggésben közismert „Könyves” mellékneve, s a források is arról számolnak be, hogy a kortárs uralkodók közül kiemelkedett műveltségével. Az 1090-es évek elején püspökké szentelték, vitatott azonban, hogy az egri vagy a váradi püspökség élén állt-e. I. (Szent) László halála (1095) után, tisztázatlan körülmények között lett magyar király. 1096-ban sikeresen lépett fel az országon keresztül a Szentföldre vonuló keresztetek fosztogató csoportjaival szemben. Helyreállította a magyar uralmat Horvátország felett, 1102-ben horvát királlyá koronázták. 1105-ben birtokba vette Dalmácia nagy részét.

Vitatott, hogy 1106-ban valóban lemondott-e a magyar királyokat Szent István ideje óta megillető, a püspökök kinevezésével kapcsolatos jogokról, az azonban bizonyos, hogy Hartvik püspök az ő utasítására írta meg Szent István király harmadik legendáját, éppen e jogok történeti igazolása érdekében. Az 1110-es évek elején megszervezte a nyitrai püspökséget.

Uralkodását végigkísérte fivérével, Álmos herceggel folytatott küzdelme. Trónra lépte után az ország egyharmadát átengedte neki kormányzásra, utóbb azonban ettől megfosztotta, s végül 1115 táján megvakíttatta Álmost, annak fiával, Béla herceggel együtt. Ezzel állhat összefüggésben, hogy a magyar krónikák igen előnytelen (és minden bizonnyal erősen túlzó) képet festenek mind külsejéről, mind jelleméről.

Uralkodása – folytatva elődje, I. (Szent) László törekvéseit – jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Szent István halála (1038) után válságos

helyzetbe került Magyar Királyság helyzete újra megszilárduljon, s a korábban megingott közrend helyreálljon. Ezt a célt szolgálták törvényei, melyek részint világi, részint egyházi vonatkozású kérdéseket rendeztek, s egyúttal igazságszolgáltatási és gazdasági reformokat vezettek be. A király tudatosan törekedett az 1083-ban szentté avatott első magyar uralkodó, István állami kultuszának elterjesztésére. Udvarában magas színvonalú irodalmi tevékenység folyt, bizonyos, hogy a ma ismert magyar krónikák egyik változata ott készült. Székesfehérvárott temették el. Gyermekei: István és László hercegek.

Zsoldos Attila

Ajánlott irodalom: Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Árpád-házi uralkodók*. Bp., 1988.; Font Márta: *Könyves Kálmán és kora*. Szekszárd, 1999.

Kálmán király
Ismeretlen mester rézmetszete, 1620-as évek
MNM

KARÁCSONY SÁNDOR

(Földes, 1891. január 10. – Budapest, 1952. február 23.)

Karácsony Sándor
Nemzeti Foto Service
Budapest, 1943, MNM

Karácsony Sándor a 20. század első felének egyik legjelentősebb hazai pedagógusa volt. Apja művelt, jómódú földbirtokos, anyja a balmazújvárosi református lelkész leánya volt. 1902-től a Debreceni Református Kollégiumban, 1911-től a pesti egyetem magyar–német szakán tanult. Nagy hatással voltak rá külföldi egyetemi stúdiumai Genfben, Münchenben, Grazban és Bécsben, ahol különösen Ferdinand de Saussure tanítványai, valamint Wilhelm Wundt formálták gondolkodását. 1914-ben, az első világháború kitörése után Kelet-Galíciába vezényelték katonai szolgálatra, ahol súlyosan megsebesült; ettől kezdve mankóval tudott csak járni.

A háború befejezése után, 1918-ban szerezte meg diplomáját a pesti egyetemen. 1919 tavaszától a Köznevelésiügyi Népbiztosságban – a reformpedagógus Nagy László mellett – tanterveket készített. Az év őszétől Budapestre a Zrínyi Miklós Gimnáziumba helyezték át.

Az 1920-as évek elejétől részt vett a protestáns cserkészmozgalom vezetésében és a Keresztény Ifjúsági Egyesület munkájában. Kodály Zoltán előszavával 1929-ben állította össze és adta ki a *101 magyar népdal* című népdalgyűjteményt. 1927-ben az MTA felkérésére egyik összeállítója lett a *Magyar Etymológiai Szótárnak*, Gombocz Zoltán és Melich János munkatársaként.

A debreceni egyetemen 1934-től habilitált magántanárként tanított. Népszerű és nagy hatású professzor volt, korának egyik legkiválóbb pedagógiai gondolkodója. 1937 végén tanítványai kiadvállalatot alapítottak Exodus néven. Első kiadványuk Karácsony Sándor *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon* (1938) című munkája lett. 1942-ben, Mitrovics Gyula után, őt nevezték ki a Pedagógiai Tanszék élére.

1945 után szerepet vállalt a – nép anyagi, kulturális és szellemi felemelésének elősegítését célul kitűző – szabadművelődés hazai programjának megvalósításában. Elvbarátai, köztük Németh László, Illyés Gyula és Erdei Ferenc támogatták elgondolásai realizálását, ez azonban nem találkozott a Magyar Dolgozók Pártjának politikai szándékaival. Ezzel magyarázható, hogy 1950-ben megfosztották egyetemi katedrájától.

Karácsony Sándorról köztudomású, hogy korának nagy hatású elméleti és gyakorlati pedagógiai gondolkodója, közéleti személyisége volt. Az, hogy ő alkotta meg az első hazai egységes, filozófiai alapozású neveléstudományi rendszert, már kevésbé ismert. Ez bizonyára azért van így, mert tanítása csak – igen jelentős terjedelmű – teljes életművén keresztül érthető meg, és abban több százra tehető azoknak a köznyelvi kifejezéseknek a száma, amelyeket Karácsony terminus technicusokként használva, fogalmi kategóriák rangjára emelt. Életműve tíz nagy kötetből, három pedagógiai regényből, valamint jó néhány, az ifjúságnak szóló munkából áll össze, nem is szólva az általa írt több mint ezer népszerűsítő cikkről.

A rendszerváltozással kezdődött el Karácsony Sándor professzor életművének rehabilitálása.

V. Molnár László

Ajánlott irodalom: Petrikás Árpád – Bajkó Mátyás (szerk.): *Karácsony Sándor öröksége*. Debrecen, 1991.; Kövendi Dénes: Karácsony Sándor, az alkotó. *Magyar Szemle*, 1998.; Lányi Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társas-lélektan (Hagyomány és megújulás Karácsony Sándor életművében)*. Bp., 2000.; Kontra György: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Bp., 2003.

KATONA JÓZSEF

(Kecskemét, 1791. november 11. – Kecskemét, 1830. április 16.)

Szülővárosában, Kecskeméten kezdte meg tanulmányait, majd 1802-től 1807-ig a pesti és kecskeméti piaristáknál tanult. Szegedre ment a kétéves filozófiai osztályok elvégzésére, de a tanszakot végül Pesten fejezte be. Iskoláztatásának története igen változatos képet mutat, aminek hátterében a szülők (Katona József és Borbók Ilona) ambíciója és anyagi lehetőségei, valamint egészségügyi problémák állhattak. 1810-től a pesti egyetem jogi karának hallgatója, 1815-ben ügyvédi diplomát szerzett. Pesten 1820-ban önálló irodát nyitott, novemberben Kecskeméten alügyésszé, 1826. november 1-jén pedig főügyésszé választották. 1811-től 1813-ig színészként, fordítóként és íróként vett részt a pesti színtársulat munkájában. Korai drámái: *A borzasztó torony*, *Monostori Veronika*, *Lutza széke karátson éjtszakáján*. Későbbi művei történelmi drámák: *István a magyarok első királlyá*, *Aubigny Clementina*, *Ziska*, *Jeruzsálem pusztulása*. Egyetlen vígjátéka *A rózsza, vagyis: a tapasztalatlan légy a pókok között*. 1815 és 1818 között születtek versei, melyeknek megítélésében Horváth János egyetemi előadásai hoztak fordulatot; lírája értékesebb darabjainak *A magányhoz*, *Idő*, *A Képzet*, *A Természethez*, *Az Anddal*, *Vágy*, *Gyermek-kor*, *Rege* című verseit tartják. Történetírói munkássága sem elhanyagolható, szülővárosának múltjával kapcsolatos írásait, terveit alapos kutatások előzték meg (*A Kecskeméti Pusztákról*, *Szabados Kecskemét [...] története*, *A Pannónia név eredete*). Írt bírálatot Kisfaludy Károly *Ilka* című darabjáról és tanulmányt *Mi az oka, hogy Magyarországban a Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni?* címmel.

Fő művének első változatát (*Bánk-bán Magyar Ország Nádor Ispánja*) 1815-ben írta az Erdélyi Múzeum pályázatára, az eredményhirdetésen azonban meg sem említették, talán el sem küldte. 1819-ben átdolgozta Bárány Boldizsár *Rostájának* (1817?) kritikai reflexiói alapján. Előadását nem engedélyezték, de nyomtatásban megjelenhetett 1821-ben. Kevesen olvasták, első előadásai sem hoztak kirobbanó sikert, értékét Arany és Gyulai fedezte fel. Erkel Ferenc – Egressy Béni szövegére írt – operaváltozata (1861) népszerűbbé vált a drámánál.

Antal Alexandra

Ajánlott irodalom: Katona József: *Bánk bán*. Kritikai kiadás, sajtó alá rend. Orosz László. Bp., 1983.; Bíró Ferenc: *Katona József*. Bp., 2002.; Lisztes László: *Katona József bibliográfiája*. Kecskemét, 1992.

Katona József
Rohn Alajos litográfiája, 1853
MMN

KONKOLY THEGE MIKLÓS

(Pest, 1842. január 20. – Budapest, 1916. február 17.)

Konkoly Thege Miklós
Erdélyi Mór felvétele
Budapest, 1906 körül
MNM

A magyarországi csillagászat és meteorológia megújítója, akadémikus, az asztrofizikai kutatások egyik úttörője, több hazai csillagvizsgáló alapítója, műszerkészítő szakember.

Középfokú tanulmányait magánúton végezte, majd az 1857/58-as tanévben már a pesti egyetemen tanul. Fizikát Jedlik Ányostól hallgatott, de emellett jogot is tanult. A berlini egyetemen folytatta a tanulást, itt olyan tanárok oktatták, mint például Johann Franz Encke, a berlini obszervatórium igazgatója. Az ifjú Konkoly Thegét a tudományok érdekelték, főleg a csillagászat. Ógyallai (ma: Hurbanovo, Szlovákia) birtokán eleinte a kor rutinészleléseit végezte – napfoltok helyzete, hullócsillagok észlelése –, de hamarosan az akkor kialakuló asztrofizikával kezdett el foglalkozni. Égítetek színeképét tanulmányozta; e területen elért kiemelkedő eredményei közül az üstökösök és meteorok színeképével kapcsolatosak a legjelentősebbek. Igen fontos az irányítása alatt Kövesligethy Radó által készített spektroszkopikus katalógus, mely 2022 csillag színeképét osztályozta H. C. Vogel rendszere alapján. Eredményeit rendszeresen publikálta, három könyvet is írt a spektroszkópia és a fotográfia módszereiről, eszközeiről. Műszereit nem csak vásárolta, jelentős részüket vagy ő maga készítette, vagy irányításával a helyi mesterek állították össze. Példája nyomán több magáncsillagdát alapítottak hazánkban (így a Szombathely melletti Herényben Gothard Jenő, vagy Kiskartalon báró Podmaniczky Géza).

Konkoly Thege felismerte, hogy egy magáncsillagda jövője igen bizonytalan, és hogy bármilyen gazdag legyen is valaki, az állami intézetekkel nem tudja a versenyt felvenni. Ezért igyekezett csillagdját – annak jövőjét biztosítandó – állami kezelésbe adni. 1899-ben a magyar állam át is vette: a ma is létező MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet az ő csillagdjának az utóda. 1890-ben az MTA ajánlatára az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet igazgatójává nevezték ki. Vezetése idején szervezték meg a prognózisszolgálatot, és ekkor adták ki az első térképes időjárás-jelentést.

Az ógyallai csillagvizsgálóban végzett kitűnő munka vonzotta a fiatal csillagászokat külföldről éppúgy, mint itthonról. Konkoly Thege irányítása alatt itt dolgozott például hosszabb-rövidebb ideig Hermann Kobold strasbourgi, majd kiel egyetemi professzor. Konkoly Thege kutatásainak magas színvonalát hazánkban és külföldön is elismerték. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, és ugyancsak tagja volt az Astronomische Gesellschaftnak és a Royal Societynek. Szó volt arról is, hogy a brüsszeli csillagvizsgáló igazgatója lesz, de ez a terv nem valósult meg.

Érdeklődési területe nem állt meg a csillagászatnál: volt hajóskapitányi és mozdonyvezetői diplomája, érdekelt a zene, és országgyűlési képviselő is volt.

Zsoldos Endre

Ajánlott irodalom: Steiner Lajos: *Konkoly Thege Miklós t. tag emlékezete*. Bp., 1943.; Vargha Domokosné: *A Konkoly-obszervatórium krónikája. Emlékek az elmúlt száz esztendőből*. Bp., 2001.; *100 Years of Observational Astronomy and Astrophysics. Homage to Miklós Konkoly Thege*. Szerk. Christiaan Sterkem – John Hearnshaw. Brüsszel, 2001.

KORÁNYI SÁNDOR BÁRÓ

(Pest, 1866. június 18. – Budapest, 1944. április 12.)

A nagy tekintélyű belgyógyász, egyetemi tanár, akadémikus medikus korában előbb Lenhossék Mihály, majd a kórboncnok Scheuthauer Gusztáv munkatársa volt. Ezt követően külföldi tanulmányutat tett.

Hazatérése után 1890-től apja, Korányi Frigyes klinikáján gyakornok, 1891 és 1892 között második, 1892-től első tanársegéd, 1894-től a laboratóriumot vezette, 1895-ben adjunktussá nevezték ki. A klinikai munkával párhuzamosan 1891 és 1893 között az Állatorvosi Akadémián az élettan helyettes tanára, 1893-ban az idegkórtan magántanára lett. Alapvető munkája *Vizsgálatok a vizeletelválasztási rendszer működésére vonatkozóan ép és kóros viszonyok között* címmel 1940-ben jelent meg. Felismerte a vesék regulációs szerepét a szervezet ozmotikus egyensúlyának fenntartásában, majd apja intézetét elhagyni kényszerült. Bókey János segítségével előbb a Stefánia Gyermekkorház, később Müller Kálmán révén a Szent István Kórház ideggyógyásza. 1907-ben a belgyógyászati diagnosztika ny. rendes tanára lett.

1909-től 1936-ban bekövetkezett kényszerszernyugdíjazásáig, valamint intézetének feloszlatásáig a II. sz. Belklinika igazgatója, végül a Hetényi Géza vezetése alatt álló Stefánia úti belgyógyászat konziliáriusa volt.

A legmaradandóbbat a vesekórtan területén alkotta. A vér és a vizelet fagyáspontcsökkenésének mérésével vizsgálta a vesék koncentráló képességét. Megállapította, hogy a beteg vesénél ez a képesség beszűkített (isostenuria); amikor a vese csak azonos töménységű vizeletet tud kiválasztani, astenuriáról beszélünk. A fagyáspontcsökkenést később az egyszerűbb fajsúlymérés váltotta fel. Megállapította, hogy a vesebetegek húgyvérűségében a fagyáspontcsökkenés az anyagcsere organikus bomlástermékeinek következtében változik meg.

A későbbi vesefunkciós vizsgálatokhoz (pl. clearance) Korányi kryoskopiája adta az ötletet. Megfigyelte a polyuria kompenzáló szerepét, hangsúlyozta a vesebetegek gyógyításában a kímélő életmód és a csökkent veseműködéshez alkalmazott diéta terápiás jelentőségét. Korányi és iskolája fontos megállapításokat tett a testvízenyők keletkezése terén. Tanulmányozta a vörösvértestszám szaporodásának mechanizmusát a magaslaton, amely a részleges oxigénkoncentráció csökkenésének a következménye. Foglalkozott gerontológiával, a hastífusz gyógyításával, a tbc-vel. Már az első világháború idején megszervezte a népbetegségek tömeges gyógyítását. A Springer Kiadó 1929-ben jelentette meg a vesepatológiáról szóló nagy összefoglaló művét, melyet egyik kedves tanítványa, Hetényi Géza fordított magyarra. Sokat foglalkozott a szív ritmuszavarainak kórtanával és a digitális terápiával. A fehérvérűség benzolkezelésének egyik kezdeményezője. A fiziko-kémiai vizsgálatok, a kórtani gondolkodásmód, a funkcionális patológiai szemlélet meghonosítója. A klinika ismert iskolává Korányi Sándor irányításával fejlődött.

Korányi Sándor
Halmi Béla felvétele, Budapest,
1936, MNM

† Szállási Árpád

Ajánlott irodalom: Hetényi Géza: Megemlékezés Korányi Sándorról. In *Az MTA Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei*, 1950.; Magyar Imre: *Korányi Sándor*. Bp., 1970.; Birtalan Győző: *Korányi Sándor*. In *Uő: Évszázadok orvosai*. Bp., 1995.

LIPSZKY JÁNOS

(Szedlicsna, 1766. április 10. – Szedlicsna, 1826. május 2.)

Lipszky János
Frigyesi Gábor olajfestmény-
másolata ismeretlen mester egykorú
képéről, 1942, OSZK

Lipszky János térképész Magyarországról és Erdélyről kiadott mappája az első, felmérésen alapuló megbízható országtérképünk.

Családjá a fehérhegyi csata (1620. november 8.) után Morvaországból Magyarországra menekülő protestánsok között érkezett Trencsénbe, Dániel (1623–1675) városi szenátor és bíró nemességet szerzett a családnak 1649-ben. Az evangélikus kisnemesi család első gyermeke János, aki középiskolai tanulmányait Losoncon a reformátusoknál, Trencsénben a piaristáknál, majd 1779–1782 között a pozsonyi evangélikus gimnáziumban végezte. Katonai pályafutását 1784-ben önkéntes kadétként kezdte, és a ranglétrán folyamatosan emelkedve, 1813. január 1-jén mint ezredes vonult nyugdíjba, hazatért és haláláig a családi birtokon gazdálkodott. Öt huszárezredben szolgált, harcolt a török ellen, részt vett a francia forradalom, majd Napóleon hadseregével folytatott háborúkbán, az utolsó nemesi felkelés (1809) idején József nádor mellett a törzskarban szolgált.

Részt vett az I. katonai felmérés magyarországi munkálataiban (1785), majd 1786–1787-ben az ország kataszteri felmérésében. Ezredénél 1785-ben

térképészeti ismeretekre oktatta tisztársait; 1808-ban önálló ezrediskola felállítására készített javaslatot. 1784-től gyűjtött térképeket, szabadidejében egy katonai mű mellékletének szánt Magyarország-térkép kidolgozásán fáradozott. 1798-ban munkáját felkarolta és anyagilag is támogatta Festetics György, majd József nádor segítette a térkép elkészítését. 1795–1808 között – leszámítva az 1805–1806. évi hadi eseményekben való részvételét – előbb ezredtulajdonosa adjutánsaként, majd a térkép elkészítésére oda vezényelve Pesten szolgált, így a központi kormányzat és az egyetem tudósai segíthették munkáját. A Helytartótanács hivatali közreműködésével Bogdanich Dániel Imre, az egyetem csillagvizsgálójának adjunktusa a hiányzó csillagászati meghatározásokat végezte el (1799–1801), Schedius Lajos esztétika-professzor a vállalkozásról tudósított és a helynévmutatót állította össze, a vármegyék pedig a megyei névjegyzékeket és a térképvázlatokat pontosították (1799–1802). A kész térképek részbe metszését a lengyel Prixner Gottfried és Karacs Ferenc végezték. A három részből álló Magyarország-térkép 1804–1810 között jelent meg, előbb Magyarország kilencclapos általános térképe (*Mappa generalis*), a hozzá kapcsolódó névmutató (*Repertorium*), végül az egylapos áttekintő térkép (*Tabula generalis*). Lipszky pesti tartózkodása idején elkészítette Pest-Buda 1802. évi állapotát tükröző várostérképét is, amely 1810-ben nyomtatásban is megjelent.

A térkép eredeti lemezeiről készített levonatokat a prágai Marcus Berra (1826, 1833, 1849), majd a bécsi Artaria kiadó (1868, 1869, 1871). Lipszky térképeit a 19. században legalább 40 alkalommal használták fel más Magyarország-térképek összeállításához. Kiemelkedik közülük Edmund Zuccheri 1811–1880 között közel 20-szor kiadott négy-, majd hatlapos térképe (*Charte générale*).

Reisz T. Csaba

Ajánlott irodalom: *A magyar térképészet nagyjai.* Bp., 2001.; Reisz T. Csaba: *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében.* Bp., 2002. (az addigi irodalommal); Lipszky János: *A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára (1804–1810).* Bp., 2005. (DVD); Reisz T. Csaba: *Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történekről, 1809.* *Levéltári Közlemények,* 2009.

IFJ. LÓCZY LAJOS

(Budapest, 1891. június 5. – Rio de Janeiro, 1980. június 9.)

Id. Lóczy Lajos világhírű geológus-geográfus és Marzsó Katalin fia 1909-ben érettségizett a kegyesrendiek budapesti gimnáziumában, majd a zürichi egyetemen geológiát tanult, ahol 1914-ben avatták doktorrá.

1916-ban a budapesti tudományegyetem Földtani Tanszékének tanársegédjévé nevezték ki, ahol 1919-ben a tektonika magántanára lett. Ebben az időszakban, 1911 és 1918 között nyaranta a budapesti Földtani Intézet külső munkatársaként tevékenykedett (Villányi- és Báni-hegység, Északnyugati-Kárpátok, Erdély, Balaton-felvidék, Szerbia).

1923-tól ny. rk. tanárként a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldtani Tanszékén tanított, ahol 1925-től tanszékvezető, 1926-ban pedig ny. r. tanár lett. 1920 és 1929 között különböző társaságok és vállalatok megbízásából kőolaj-geológusként a világ különböző részein végzett kutatásokat (Indonézia, Ecuador, Galícia, Albánia, Görögország).

1932-től 1946-ig a Földtani Intézet igazgatója volt. E minőségében nagy súlyt fektetett a gyakorlati irányú tevékenységre: a kőolaj-, földgáz-, kőszén-, tőzeg- és ércutatást tekintette az intézmény fő feladatának, de szorgalmazta a talajtani és a vízföldtani vizsgálódásokat is. Igazgatóként is vállalt néhány külföldi szakértői munkát (1933: Bukovina és Moldva, 1935–1936: Ecuador, 1938: Törökország).

1946-ban elhagyta Magyarországot és szénhidrogén-, hasadóanyag-, valamint vízkutatóként járta a világot (1946: Marokkó, 1947–1950: Törökország, 1950–1951: Görögország, 1951: Paraguay, Brazília, 1954: Brazília, Görögország, 1955: Brazília, 1959–1961: Irán, ott a teheráni egyetemen tanított is).

1958-ban megkapta a brazil állampolgárságot és 1961-ben végleg ott telepedett le. 1961 és 1973 között szerkezeti földtant tanított Rio de Janeiro-i egyetemeken, geológiai térképezéseket végzett, földtani intézeti és az államelnök mellett működő szakértő volt, főleg a geotektonikában és ezzel összefüggésben a szénhidrogén-, vasérc- és uránkutatásban ért el kimagasló eredményeket. Közben (1960-ban, 1964-ben és 1967-ben) Indiában is megfordult és a szikkimi Himaláját tanulmányozta ott, ahol a 19. században apja a hegység takaróredős szerkezetét felismerve a világhírűvé megalapozta. A Brazil Tudományos Akadémia 1967-ben tagjává választotta. 1973-ban egyetemi tanári állásából nyugalomba vonult. Ezt követően főleg hasadóanyag-kutatással foglalkozott.

Tudományos munkásságának egy része bizalmas volta, illetve titkos minősítése miatt kéziratban maradt, publikált műveinek jegyzéke 94 tételt tartalmaz.

Ifj. Lóczy Lajos
Ismeretlen felvétele, Budapest
1941, MNM

Hála József

Ajánlott irodalom: Fülöp József – Tasnádi Kubacska András: *100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet*. Bp., 1969.; Erdélyi Mihály: Ifj. Lóczy Lajos. *Bányászati és Kohászati Lapok – Kőolaj és Földgáz*, 1983.; Erdélyi Mihály: Ifj. Lóczy Lajos 1891–1980. *Földtani Közlöny*, 1984. (műveinek bibliográfiájával); Mácsai Anetta: Ifj. Lóczy Lajos életét bemutató kiállítás. In *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 14. kötet.

MALONYAY DEZSŐ

(Pest, 1866. május 3. – Budapest, 1916. április 22.)

Malonyay Dezső
Kossak műterem
felvétele
Vasárnapi Ujság
1916. 18. szám

Malonyay Dezső író, művészeti író, újságíró; Kolozsvárott és Párizsban végezte tanulmányait s szerzett magyar–francia szakos tanári oklevelet. 1893–1897 között Párizsban élt, ahol egy ideig Munkácsy Mihály titkára volt. Hazatérve több napi- és hetilapnak is dolgozott, így például kritikákat és egyéb publicisztikákat írt a *Budapesti Hírlap*, a Wolfner József (Farkas István festőművész apja) kiadásában megjelenő hetilap, az *Új Idők*, továbbá a *Művészet* számára. Ő építette az egyik legszebb magyar szecessziós villát Lajta Béla tervei szerint az Izsó utca 5. sz. alatt, amely otthont adott jelentős műgyűjteményének is. 1899-ben ismerkedett meg Justh Zsigmonddal és az ő révén került be Czóbel István és Mednyánszky László baráti körébe, melyhez az agrárius mozgalom és a felvidéki konzervatív reformtörekvések köthetők. „Malonyay Dezső, magának nagyon fog tetszeni. Ettől sokat várok” – írta Justh Zsigmond 1893-ban Feszty Árpádnénak. A Justh–Czóbel-körben – mely egy ideig jó kapcsolatokat ápolt a Jókai–Feszty-szalonnal is – ismerkedett meg báró Mednyánszky Lászlóval, a neves festőművésszel, aki barátjának tekintette, s akiről Malonyay írta az első monográfiát. „Buli” vagy „Buldog” becenevét Mednyánszkytól kapta, akit „etnográfiai” érdeklődésből elkísért Párizs és Budapest, „mélyvilágába”, a csavargók és rongyszedők közé.

1907-től kezdődően jelent meg szerkesztésében, számos munkatárs közreműködésével *A magyar nép művészete*, öt kötetben. „És hazajött és minden nagyobb néprajzi előtanfolyam, kutatásbeli gyakorlat nélkül, amúgy huszárosan nekivágott szándéka megvalósításának: keresni magyaros művészet jegyeit »a magyar paraszt építkezéseiben, házának berendezésében, templomának díszítésében, viseletének színösszetételeiben, faragcsálásában, szövésében, fonásában, varrogatásaiban, üde, dévaj, mindig arányos és anyaghoz alkalmazkodó díszítőkedvének, szín- és formaérzékének megnyilvánulásaiban... ezerféle művészi kezemunkájában«. Malonyayban volt annyi ízléssel párosult belátás, hogy nem csinált titkot néprajzi iskolázatlanságából; jóindulatú műkedvelőnek tekintette magát, akinek célja »fölkutatni a magyar művészi alkotókedv ösztönszerű érvényesülésének kezdetleges próbálkozásaitól kezdve, el a már fejlettebb motívumokig lehetőleg mennél többet; menteni az elkallódástól azt, amink van«” – írta róla Madarassy László.

Lyka Károly így emlékezett meg munkásságáról: „Párizsban egy évtizeden át Munkácsy Mihálynak volt meghittje s az odavaló írók, tudósok, művészek színe-javának barátja. Idehaza a magyar közélet legjobbjai keresték fel művészi otthonát. Magyar szépség – ezt szomjazta, ezért vált monográfusává három legeredetibb festőnknek: Munkácsynak, Mednyánszkynek és Szinyei Mersének. *A magyar nép művészete* c. hatalmas kötetsorozatába ezért gyűjtötte atléta-erejének kitarásával népünk eredeti életét, művészetét, keze-munkáját, ruházatát, házat, ékességeit, egy egész múzeumra valót. Csak így születhetett meg a *Virtus* és annyi telivér magyar elbeszélése.” Szépíróként a korabeli francia naturalizmus példáját követte.

Markója Csilla

Ajánlott irodalom: Mednyánszky olvasókönyv 1. Szerk. Markója Csilla. *Enigma* 2000, no. 24–25.; Mednyánszky olvasókönyv 2. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma* 2015. no. 81., Mednyánszky-olvasókönyv 3. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma* 2015, no. 82.; Gosztonyi Ferenc: Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája. In *Mednyánszky*. Szerk. Markója Csilla. Bp., 2003. 71–88.

PÁPAI PÁRIZ FERENC

(Dés, 1649. május 10. – Nagyenyed, 1716. szeptember 10.)

Élete első éveit II. Rákóczi György gyulafehérvári udvarában töltötte, később Marosvásárhelyre küldték tanulni, majd a híres nagyenyedi Bethlen-kollégium diákja lett. Hamarosan olyan szép előmenetelt ért el, hogy külföldi egyetemi tanulmányokra javasolták. Bázelban Johann Caspar Bauhin és Johann Heinrich Glaser ismertették meg vele a legkorszerűbb orvostudományt. Glaser már ekkor alkalmazta a később Boerhaave által bevezetett, ún. klinikai oktatást, a betegség melletti gyakorlatban bemutatva a diagnosztizálást és a terápia meghatározását. Pápai Páriz 1674-ben, Bázelben nyerte el orvosdoktori címét. 1675-ben érkezett haza, Nagyenyedre. Közel negyven éven át volt az enyedi kollégium tanára. Kapcsolatai révén az arra érdemes diákoknak ösztöndíjat szerzett különböző német és holland egyetemekre. Érdemei közé tartozik, hogy bevezette az orvosi alapismeretek oktatását. 1716-ban itt érte utol a halál, családját a legnagyobb szegénységben hagyva.

Pápai Páriz gondolkodásmódjára, orvosi szemléletére a karteziánus filozófia szellemisége nyomta rá bélyegét. Arra törekedett, hogy kortársait is megtanítsa a test és lélek kiegyensúlyozott békéjének megteremtésére. Irodalmi munkásságának első nagy korszaka a *békességet magamnak, másoknak* gondolat köré csoportosuló, öt kötetből álló, ún. Pax-sorozat. Javarészt filozofikus, etikai és vallásos fejtegetésekről van szó.

Legismertebb és legtöbb kiadást megért, műfajt teremtő műve egyértelműen a *Pax corporis*. Forrásul nemcsak a korábbi szerzők tudós írásait, hanem saját tapasztalatait is felhasználta. Munkájában keverednek az időtálló megállapítások a skolasztikus okoskodással és a korra jellemző misztikus elemekkel. A köztudatban a népek szülő, felvilágosító irodalomként él a *Pax Corporis*, de ennél lényegesebb több, „fajsúlyosabb” munkáról van szó. Méltán megilleti az orvosi kézikönyv elnevezés, hiszen a szerző rendelkezett az empiriára támaszkodó ismereteket, a gyakorlathoz pedig elméleti alapokat fogalmazott meg. A terápián kívül útmutatást adott a diagnosztikához és a betegségek egymástól való megkülönböztetéséhez is. Javarészt ét- és életrendi tanácsokat fogalmazott meg, továbbá főként gyógynövényi, ritkábban állati eredetű vagy ásványi szerek alkalmazását javasolta. A fertőző, járványokat okozó betegségekről meglehetősen részletesen értekezik (pestis és himlő), ennek során – a korra jellemző téves nézetek, illetve bizonytalanságok mellett – rámutatott a járványok terjedésének közegéhszűgyi okaira, a megelőzés fontosságára, amely részben a személyi higiéniére, részben a közösségi higiéniére (köztisztaság, kutak, vizek tisztán tartása, elkülönítés stb.) vonatkozott. A nép nyelvét, annak kifejezéseit használta a betegségek, illetve a gyógynövények megnevezésénél.

Életműve fontos részét képezik bölcséleti művei. *Rudus redivivum* címmel 1684-ben nyomtatták ki protestáns egyháztörténeti okmánygyűjteményét, amely forrásul szolgál az erdélyi protestáns egyháztörténetet kutatók számára. *Ars heraldica* című könyvét 1695-ben adták ki, amely a történettudomány egyéb ágait is (közjog, genealógia) érinti a címertan mellett. Latin–magyar, magyar–latin szótárát ma is használnak forgathatjuk a régi szövegek értelmezéséhez.

Pápai Páriz Ferenc
Ismeretlen mester rézmetszete, 1701, MNM

Kapronczay Katalin

Ajánlott irodalom: Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Sajtó alá rend., utószó, jegyz.: Szabylár Ferenc. Bp., 1984.; Kótay Pál: A „Pax Corporis”. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 8–9 (1958); Szállási Árpád: 300 éves a Pax Corporis. *Orvosi Hetilap*, 1990. 48.

POLÁNYI MIHÁLY

(Budapest, 1891. március 11. – Northampton, Egyesült Királyság, 1976. február 22.)

Polányi Mihály
Ismeretlen felvétele, 1930 körül
MNM

Polányi Mihály orvos, vegyész, nemzetközi hírnév tudományfilozófus, a Royal Society tagja volt. Sikeres vasúti vállalkozó fiaként 1913-ban szerzett orvosi diplomát, és orvosként is szolgált az I. világháborúban, ahonnan sebesüléssel szerelt le. Doktori fokozatát fizikai kémiából kapta 1917-ben. 1920-ban Németországba emigrált, ahol vegyész kutatóként dolgozott a berlini Kaiser Wilhelm Intézetben, majd 1933-ban Angliába költözött, ahol a Manchesteri Egyetem professzora lett.

Kémikusként az adszorpció potenciál fogalmára alapozott elmélete főleg nagy nyomású gázokra alkalmazható sikerrel. Ezekről a kutatásairól Albert Einstein elismerőleg nyilatkozott, akivel ettől fogva Polányi szakmai levelezést folytatott. Később kémiai termodinamikával és kinetikával foglalkozott, vizsgálta például a reakciók sebességének hőmérséklettel való összefüggését (Eyring–Polányi-egyenlet). Hozzájárult a röntgendiffrakció matematikai megalapozásának kidolgozásához, valamint a rugalmas testek deformációjának az ún. diszlokációs elmélet segítségével történő leírásához.

Az 1940-es évek közepétől egyre többet foglalkozott a tudomány filozófiájával és társadalomtudományokkal. Legfontosabb filozófiai nézete szerint a tudás nem valami elvont és személytelen dolog, hanem nagyon is személyes, a konkrét megismerő emberekhez,

azok elköteleződéséhez és egyéni ítéleteihez köthető. Felhívta a figyelmet az ún. hallgatólágos tudás fontosságára, amelyen olyan tudást értünk, ami nem ragadható meg tankönyvekben megfogalmazható ismeretekként, hanem a megismerő know-how-jához, testhez köthető készségeihez kapcsolódik.

Nézetei szerint a tudomány fejlődése számára a szabad társadalmi berendezkedés az ideális. Miként a gazdaságot az állami kontrolltól mentes szabad verseny teszi sikeressé, úgy a tudományos eszmék is csak a szabad vitában, központi irányítás híján képesek optimálisan fejlődni. A Manchesteri Egyetem társadalomtudományi professzorává is kinevezte Polányit 1948-ban. A gazdasági érdeklődéssel kapcsolatban megjegyzendő, hogy Mihály bátyja, Polányi Károly híres közgazdászként dolgozott 1933-tól Angliában, majd később az USA-ban.

Polányi Mihály életében számos elismerésben részesült, például az angol Royal Society és az oxfordi Merton College is a tagjai közé választotta. Egyik fia, Polányi János kémiai Nobel-díjat nyert 1986-ban, valamint két vegyész tanítványa (Wigner Jenő, Melvin Calvin) szintén Nobel-díjban részesült. Másik fia, Polányi György elismert közgazdász volt.

Kutrovácz Gábor

Ajánlott irodalom: Polányi Mihály: *Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához. I–II.* Bp., 1994.; Wigner Jenő – R. A. Hodgkin: Polányi Mihály élete. *Polanyiana*, 2002. URL: http://polanyi.bme.hu/fo-lyoirat/2002/2002-02-wigner-polanyi_elete.pdf; Fülöp Endre: Polányi Mihály. *Phronesis*, 2007. URL: <http://www.phronesis.hu/pdf/phronesis2007telFulop.pdf>

SCHULEK FRIGYES

(Pest, 1841. november 19. – Balatonlelle, 1919. szeptember 5.)

Pesten született evangélikus családban, édesanyja korán meghalt, apja Schulek Ágoston. Frigyes az iskolát Orsován kezdte, majd Lőcsén és Debrecenben folytatta. 1857 őszétől a pesti Belvárosi reáliskolába járt, és mert már akkor az építészet érdekelte, a szünidőben kitanulta a kőműves mesterséget. Felsőfokú tanulmányait a József Nádor Műegyetemen, majd a bécsi Képzőművészeti Akadémián, van der Nüllnél és Siccardsburgnál végezte. Alapító tagja és tisztségviselője volt a Friedrich Schmidt professzor (a Stephansdom építész) irányításával létrejött Wiener Bauhütte egyesületnek. A fiatal építészekből álló „páholy” a középkori építészeti szerkesztési elveinek és gyakorlatának megismerésére jött létre. Nyári kirándulásai során felmérték a Monarchia legfontosabb középkori épületeit. Schulek 1866-ban a regensburgi dóm helyreállításán látott el rajzoló feladatokat. (A templom főhomlokzatáról készített rajzát az 1867. évi párizsi világkiállításon is bemutatták.) Bécsben dolgozott Schmidt műtermében, majd 1868-ban hazatért Magyarországra, hogy tudását és tehetségét hazája szolgálatába állítsa. 1871-től már az akkor alapított Mintarajztanoda tanára, 1872-től a frissen létrejött Műemlékek Ideiglenes Bizottságának az építész. 1902-ben (Steindl Imre halála után) a Műegyetem középkori építészeti tanszékét veszi át.

Építésze és a műemlékvédelem területén kifejtett munkássága szorosan kapcsolódik a historizmus építészetéhez. A Schmidt-iskolában elsajátított elvek nyomán a középkori stílusokat alkalmazta. Fő műve a Budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom koronázó főtemplommá való kiépítése (1873–1901), a templomot keretbe foglaló neoromán „kulisszával”, a Halászbástyával (1899–1905) együtt. További fontos épülete a János-hegyi kilátó (1908–1910), amelyet ugyancsak neoromán stílusban alkotott meg. Újító megoldásként alkalmazta a centrális térszerkezetet a szegedi református templom (1880–1884) tervezésekor. A szegedi Fogadalmi templom Foerk Ernő előtti változata is az ő munkája volt. Több emlékmű talapzatát tervezte (Szent István-, Hunyadi János-, Petőfi Sándor-emlékmű Budapesten, Zsolnay-emlékmű Pécsen). A Margit hídra álmodott, még romantikusnak tekinthető építménye (1873) és az óbudai Árpád-emlékmű terve (1910-es évek első fele) csak papíron maradtak fenn.

A műemléki bizottság tervezőjeként több műemléket a korszak szellemében a középkori megjelenésük visszaállításával „restaurált”. Még ő kezdte meg a visegrádi vár helyreállítását (1871) és az ő munkája volt a karcnai (1896), a kisszebeni (ma Sabinov, Szlovákia; 1895–1897), az ákosi (ma Acâș, Románia; 1896, 1901–1902) templom és a lőcsei (ma Levoča, Szlovákia, 1893–1895) városháza restaurálása. Pozsonyban mind a ferences (1895–1896), mind a klarissza (1898–1899) templom gótikus tornyának újjáépítése az ő nevéhez fűződik.

1890-től tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia archaeológiai bizottságának, 1895-től pedig az Akadémia levelező tagjává választotta.

Schulek Frigyes
Éber László felvétele
Vasárnapi Ujság
1911. 47. szám

Farbakyné Deklava Lilla

Ajánlott irodalom: Forster Gyula: Schulek Frigyes emlékezete. In *MTA emlékbeszédek*. Bp., 1925.; Salamon Gáspár: „Aztán vigyázzon, el ne csússzék...” Elmélet, gyakorlat és fontolva haladás a műegyetemi Schulek-tanszéken. *Ars Hungarica* 2014.; *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. A Budapesti Történeti Múzeum és a Budapest-Vári Nagyboldogasszony főplébánia kiállítási katalógusa. Szerk. Farbak Péter et al. Bp., 2015.

SIMÁNDY JÓZSEF

(Kistarcsa, 1916. szeptember 18. – Budapest, 1997. március 4.)

Simándy József
Magántulajdon

Operaénekes, Kossuth-díjas, érdemes és kiváló művész, az Állami Operaház örökös tagja, a 20. századi magyar operajátszás egyik kiemelkedő tenorista-ikonja. Alakja és hangja valósággal összeforrt nemzeti operánk, Erkel Ferenc *Bánk bán*jának címszerepével.

Egyszerű sváb családban Schulder Józsefként látta meg a napvilágot, a helyi vasgár lakótelepén, nagy szegénységben. Elemi és polgári iskolai elvégzése után, családfenntartóként lett a pesti Szürketaxi vállalatnál autószerelő. Munkája mellett beiratkozott Poszszert Emília operaénekesnő magán-énekkiskolájába, és az ott végzett szorgalmas hangképzés eredményeképpen 1940. szeptember 1-jétől a Városi Színházban lett „kardalos”, azaz énekkari művész. 1945-ben váratlanul megszüntették állását, és már éppen Veresegyházára készült kántornak, amikor Vaszy Viktor karmester hívta a Szegedi Nemzeti Színház megalakuló operatársulatába. 1946 márciusában debütált Bizet *Carmen* című operájában Don Joséként. Szegedről – ahol Simándy Józsefként lett magánénekes – indult el szédületes művészi pályafutása.

Előbb 1947 tavaszán vendégművésznek hívták a Magyar Állami Operaházba, de sikerei nyomán már a következő évadban „rendes tagnak” szerződtek. Így aztán a Szegeden már sokszor énekelt Don José és Mascagni *Parasztbecsületének* Turidduja után egyre-másra mutatkozhatott be új szerepeiben. Többek között énekelt Mozart Taminóját (*A varázsfuvola*), Beethoven Florestanját (*Fidelio*), Verdi Gabriele Adornóját (*Simon Boccanegra*), Radamesét (*Aida*), Manricóját (*A trubadúr*), alakította A mantuai herceget (*Rigoletto*), Don Carlost, és a számára oly fontos Otellót. Színre vitte Smetana Jánosát (*Az eladott menyasszony*), Borogyin Vlagyimirját (*Igor herceg*), Csajkovszkij Lenszki-jét (*Anyegin*), Wagner Stolzingi Waltherét (*A nürnbergi mesterdalnokok*) és Lohengrinjét, Puccini Cavara-dossiját (*Tosca*), Des Grieux lovagját (*Manon Lescaut*), de volt Oleg Kosevoj Mejtusz Az ifjú gárda, Gyuri Polgár Tibor A kérők és Rotaridesz Kenessey Jenő Az arany meg az asszony című daljátékaiban, valamint a fiatal legény Kodály *Székel*yfonójában.

Hatalmas repertoárjából világszerte legtöbbször talán mégis Erkel Ferenc *Bánk bán*ját énekelte: ez a szerep – a művész sváb származása ellenére is – bizonyossága volt mélyen átértett magyarságának. „Mélyreható elemzéssel és rákészüléssel közelített a szerephez, sok adatot, tényt és könyvet elolvasott az akkori korról, hogy megfelelően felkészüljön erre a hatalmas címszerepre. Alakításából mindenki megtudhatta, hogy Bánk bán... igazságos és bölcs hazafi” – nyilatkozta egy ízben fia, Péter, a szerkesztésében publikált *Simándy József újra „megszólal”...* című dokumentumkötet bemutatása kapcsán.

Simándy 1956 és 1960 között tagja volt a müncheni Staatsopernek – jó néhány, itthon nem énekelt szereppel is. Művészetét gazdagították dalestjei, valamint gyakran énekelt felejthetetlen átéléssel Kodály *Psalmus Hungaricus*ának tenor szólamát is. Pályája nagy elismerésének tartotta, hogy 1978 és 1986 között tanára lehetett a Zeneakadémiának.

Szirányi János

Ajánlott irodalom: Simándy József. In *Brockhaus–Riemann Zenei lexikon*. 3. köt. Bp., 1985.; Simándi Péter: *Simándy József újra „megszólal”...* Bp., 2005.; Fodor Géza: Nagy magyar énekesek. *Élet és irodalom*, 2005.

SIMONYI KÁROLY

(Egyházashalu, 1916. október 18. – Budapest, 2001. október 9.)

A villamosságtan nemzetközi hírnő tudósa, akadémikus, fizikátörténész. Szegényparaszi család hetedik gyermekeként született egy kis faluban, a nyugati határszélen. A tehetséges fiú a tehetősebb rokon nevelőszülőkhöz kerülve Budapesten, az Árpád Reálgimnáziumban érettségizett, majd a Műegyetemen szerzett gépészmérnöki diplomát 1940-ben, egyidejűleg a Pécsi Tudományegyetem Jogtudományi Karán államtudományi doktorátust.

A Műegyetem újonnan megalakult atomfizikai tanszékén dolgozott, Bay Zoltán csoportjának tagjaként aktívan részt vett az 1946-ban végrehajtott, híressé vált Hold-radar-kísérletben. Feladata volt, hogy választ adjon a radarkutatás elméleti kérdéseire. 1948-tól négy éven át vezette a soproni Erdő-, Bánya- és Kohómérnöki Kar elektrotechnikai tanszékét. Itt magfizikai laboratóriumot alapított és munkatársaival együtt megépített egy Van de Graaff-generátort (az eszköz ma az ELTE-n található), mellyel 1951 decemberében Magyarországon először hoztak létre mesterségesen gyorsított részecskéket atommag-átalakítást. 1952-ben ezért az eredményért kapott Kossuth-díjat. 1952-től vezetője lett a Központi Fizikai Kutató Intézet (KFKI) atomfizikai osztályának és a Műegyetem elméleti villamosságtan tanszékének.

1956-ban megválasztották a KFKI forradalmi bizottsága elnökének. Egy év múlva az intézet elhagyására kényszerült, majd az ellene irányuló támadások elől kitérve lemondott tanszékvezetői megbízatásáról is. Visszahúzódo, menekülő emberként valósította meg álmát: a természettudományos és a humán kultúra nagy szintéziseként megalkotta *A fizika kultúrtörténete* című könyvét, mely azóta öt magyar kiadás mellett németül (három kiadásban), valamint – nagyobbik fia, Charles Simonyi hathatós közreműködésével – 2012-ben angolul is megjelent. 1985-ben e munkájáért kapott Állami Díjat.

Három híres szakkönyvén: az *Elméleti villamosságtan*, a *Villamosságtan* és az *Elektronfizika* címűn mérnök- és fizikusgenerációk nőttek fel; a könyveket számos nyelvre lefordították.

A Tudományos Újságírók Klubja 1996-ban elsőként őt választotta meg „Az év ismeretterjesztő tudósá”-nak. 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje kitüntetésben részesült, majd 1998-ban Magyar Örökség Díjat kapott. 2000-ben neki adták az Akadémia legnagyobb kitüntetését, az Akadémiai Aranyérmet. 2001-ben a *Természet Világa* különszámaként megjelentette *A magyarországi fizika kultúrtörténete – XIX. század* című munkáját. Még előkészítette annak bővített 2. kiadását, de megjelenését már nem érte meg.

A kiváló tudósprofesszor neve mára legendássá vált, a tudás és az emberi tisztesség kifejezőjévé. Róla iskolát, szakkollégiumot, tanulóversenyt neveztek el, és a Nyugat-magyarországi Egyetem egyik karát is, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tanterem őrzi a nevét.

Staar Gyula

Ajánlott irodalom: Staar Gyula: *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal*. Bp., 1996.; Simonyi Károly munkássága, különös tekintettel a soproni évekre, 1948–1952. Szerk. Szemerey Tamás. Sopron, 2007.; *Az iskolateremtő Simonyi Károly professzor*. Szerk. Erdősi Gyula – Kádár Katalin. Bp., 2011.

Simonyi Károly
MTA

THALLÓCZY LAJOS

(Kassa, 1857. december 8. – Herceghalom, 1916. december 1.)

Thallóczy Lajos
Ismeretlen felvétele
1910 körül, MNM

A hivatalnokcsaládból származó történész, a magyar Balkán-kutatás megalapozója a pesti egyetemen végezte tanulmányait. Huszonegy évesen lett bölcsész-doktor, egy évvel később a gazdaságtörténet egyetemi magántanára, s még nem töltötte be a huszonhatot, amikor megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának. A kritikai történetírás módszereit érvényesítő gazdaság- és művelődéstörténeti tanulmányai kiterjedtek a délkelet-európai térség magyar kapcsolatainak feltárására.

A Magyar Országos Levéltárban 1877 óta szolgáló ifjú tudós balkáni és délszláv kutatásaihoz döntő ösztönzést adott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminisztere, Kállay Béni 1884-ben felkérte Bosznia és Hercegovina történetének megírására. Támogatásával 1886-tól Bécsben folytatta pályáját a tudományban és a szakigazgatásban. Az udvari kamarai levéltár igazgatója, s 1891-től a magyar közjog tanára a Konzuli Akadémián. A Közös Pénzügyminisztérium boszniai ügyosztályán a vallási, oktatási és tudományos ügyek referense, 1901-től tényleges irányítója. Erőteljesen pártfogolta a népoktatás és a felekezeti iskolák kiépítését, s Bosznia–Hercegovina önállóságát reprezentáló Országos Múzeum és a Balkán Kutató Intézet létrehozását.

Évtizedes hazai és külföldi kutatásai eredményeként 1894-re imponáló középkori oklevélkorpuszt gyűjtött össze Bosznia történetéhez, de megbízója nem vállalta a szűk szakmai elitnek szóló történeti forráskiadás, a *Monumenta Bosniae* elindítását, mert az elbeszélő országtörténettől remélte a felekezeti megosztottságot áthidaló boszniai nemzeti identitás kialakulását. Ezért határozta meg Thallóczy előbb oktatási célra a boszniai nemzeti történeti narratíva tartalmi elemeit, s a századfordulón a nagy nyilvánosságnak is összefoglalta Bosznia történetét.

A középkori oklevelek jelentős hányadát az MTA támogatásával a *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* sorozatában adta közre, amely a középkori magyar királyság szerepét tárta fel a katolicizmus, a keleti ortodoxia és az iszlám balkáni ütközőzónájában. Az albán történeti okmánytárat viszont kifejezetten hatalompolitikai megfontolás inspirálta, a balkáni szlávok természetes ellensúlyát képező, modern albán nemzet kialakulásának elősegítése. Noha jelentős informális befolyásának voltak vitatható politikai mozzanatai, a kritikai módszer következetes alkalmazásával készült forráskiadványai maradandó értéket képviselnek a Nyugat-Balkán történetének kutatásához.

1913-ban választották meg a Magyar Történelmi Társulat elnökének, de az elhúzódó osztrák–magyar levéltári jogvitában képviselt álláspontja megrendítette bécsi tudományos pozícióját. Ferenc Ferdinánd trónörökös követelésére 1914 júniusában gyakorlatilag eltávolították a pénzügyi levéltár éléről, és a világháború kitörésekor a sajtóellenőrző bécsi Hadfelügyeleti Hivatalba osztották be. A magyar kormány kezdeményezésére 1916 elején a megszállt Szerbiát igazgató főkormányzósághoz nevezték ki polgári főbiztosnak, a katonai vezetés annexiós törekvéseinek ellensúlyozására. Ferenc József temetéséről viszatérőben vasúti szerencsétlenség áldozata lett.

Ress Imre

Ajánlott irodalom: Tömöry Márta: *Thallóczy Lajos és a Balkán-kérdés*. (Kand. ért.) Bp., 1978.; Glatz Ferenc: *Történetíró és politika: Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról*. Bp., 1980.; Dževad Juzbašić – Imre Ress (ed.): *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*. Sarajevo–Budapest, 2010.

TÖMÖRKÉNY (STEINGASSNER) ISTVÁN

(Cegléd, 1866. december 21. – Szeged, 1917. április 24.)

Ady Endre azt írta róla, hogy „több volt a művész-fotográfusnál, sőt nagyon komoly és jó író volt, [...] nagyon magyar s annyira szegedi, hogy az már szinte bosszantotta az embert. [...] Néha-néha úgy fölmelegsik, mint egy igazi nagy költő, egy lírikus s az embereket pedig mindig szereti.”

Tömörkény tanulmányait a szegedi piaristáknál kezdte, majd 1877–1880-ban a makói református gimnáziumban tanult. Mivel időközben a család tönkrement, 1882-ben patikusinasnak kellett állnia. A *Szegedi Híradónak* leadott írásában Gárdonyi Géza fedezte fel a tehetséget, és a lapnál ajánlották neki azt is, hogy sváb nevét magyarra változtassa. Első írása 1884. november 16-án jelent meg a lap tárcarovatában. 1888-ban elvitték a boszniai hadszíntérre, két évig a bosnyák–török határon, majd egy évig Bécsben szolgált, és az ottani katonaelményeit drámai szerkesztésű, szociális együttérzését kimutató novellákban kezdte megírni.

Leszerelése után már igazi íróként tért vissza, és 1891-től az ellenzéki *Szegedi Napló* riportere lett. Ő teremte meg a jellegzetes szegedi élclapi figurákat. Egyre több jeles fővárosi lapnak dolgozott: A *Hétnek* 1892-től volt munkatársa, az 1890-es évek közepétől az *Új Időkben*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Hazánkban*, a *Magyar Szalonban* is publikált. Rendszeresen adott tárcákat a *Pesti Napló*-nak és több más budapesti lapnak is.

Első novelláskötete 1893-ban jelent meg *Szegedi parasztok és egyéb urak* címmel. Elbeszéléseiben a kétkezi munkásemberek életének realista ábrázolója. Rendkívül szemléletesen és tömören, néhány szóval képes bonyolult történeteket jelezni és jellemezni. Kis történeteiben választott alakjainak életmódja, gondolkodása és nyelve egységesen teremti meg a fikciós valóságot. Sokszor élt azzal az írói fogással, hogy a vidám hangulatú történetből nyomasztó és szomorú tragédia válik, vagy éppen fordítva, a nyomasztó helyzet átcsap komikumba. Ezeket a hangulati váltásokat mesterien oldja meg, és írásainak ez a vibrálás izgalmas feszültséget ad. Kísérletezett a regény- (*Margit*, 1916) és a drámaírással is. A *Barlanglakók* egyfelvonásos életképét 1913-ban a Nemzeti Színház bemutatta, és még film is készült belőle.

Mikor a *Szegedi Naplónál* 1899-ben a remélt főszerkesztői tisztet nem ő nyerte el, megpályázta a Somogyi Könyvtár segédkönyvtárosi állását. A könyvtárban és a városi múzeumban helyezkedett el, amely nemrégén költözött a szegedi Kultúrpalotába. A néprajzi anyag – különösen a tiszai hajósok – elhivatott gyűjtője volt (kb. 6000-6500 múzeumi tárgy); a szegedi tanyavilág és halászok életét novelláiban is megörökítette (*Vízenjárók és kétkezi munkások*, 1902). Néprajzi gyűjtést is tartott, mintegy 3500 regisztrálatlan, főlgyűjtetlen szót köszönhet neki a végül Bálint Sándor kiadta szegedi szótár. Nagy része volt abban, hogy a múzeum jelentős gyűjteménnyé fejlődött. 1904-től haláláig a múzeum igazgatója lett. 1905-től együtt dolgozott Móra Ferencsel, aki úgy emlékezett rá: „Az életmű, amelyet létrehozott, a legjelentősebb, amelyet a szegedi múzeum falai között valaha is megalkottak.”

Tömörkény István
Gábor Endre felvétele
Szeged, 1910
Petőfi Irodalmi Múzeum

Császtvay Tünde

Ajánlott irodalom: Móra Ferenc: *Tömörkény*. Szeged, 1922.; Ortutay Gyula: *Tömörkény István*. Szeged, 1934.; Juhász Gyula: *Tömörkény István élete és művei*. Szeged, 1941.; Ifj. Tóth László: *Tömörkény István irodalomtörténeti sorsa*. Bev. Némegy Gyula. Szeged, 1942.; Kispéter András: *Tömörkény István*. Bp., 1964.; Madácsy László: *Adalékok Tömörkény István írói portréjához*. Szeged, 1967.; Péter László: *Tömörkény világa: cikkek, tanulmányok*. Bp., 1997.

UJHELYI IMRE

(Pataj [ma Dunapataj], 1866. január 12. – Magyaróvár, 1923. március 21.)

Ujhelyi Imre
Magyar Mezőgazdasági Múzeum

A magyaróvári M. kir. Gazdasági Akadémián 1886-ban szerzett oklevelet, majd 1889-ben állatorvosi diplomát kapott a budapesti Állatorvosi Tanintézetben. Rövid ideig a somogyszentimrei Földműves Iskolában tanított. 1889 őszén Magyaróvárra helyezték ösztöndíjas gyakornoknak. Itt állatbonc- és élettant, állatgyógyászatot és állatkereskedést tanított. Szorgalmának köszönhetően gyorsan haladt előre a tanári ranglétrán. 1893-tól segédtanár, 1896 és 1898 között rendkívüli tanár, 1898-tól – az 1919-ben történt nyugdíjba vonulásáig – rendes tanár.

Még nem volt huszonöt éves, amikor javaslatot tett a minisztériumnak egy az óvári akadémia keretében működő Állatgyógyászati Állomás felállítására. Az 1892-ben létesített állomás igazgatásával Ujhelyit bízták meg. Az 1898-ban megjelenő *Állatgyógyászat* című tankönyve úttörőnek számít hazai vonatkozásban. Több országban (Ausztria, Svájc, Dánia, Svédország) tanulmányozta a tejgazdaság, az állategészségügy és a szövetkezeti munka ottani helyzetét. Dániai útja alkalmával ismerkedett meg Bang professzorral, akivel közösen dolgoztak a szarvasmarha-gümőkór elleni védekezés – a tuberkulózis – kidolgozásában.

Az eljárás ennek nyomán Bang–Ujhelyi-módszerként vált ismertté. Külföldi tapasztalatai alapján 1896-ban létrehozta a Magyaróvári Szarvas-

marha-tenyésztő Egyesületet, majd 1903-ban a Magyaróvári M. kir. Tejkísérleti Állomást, amelynek első igazgatója lett. Kezdeményezésére Moson megye 27 községében létesült tejszövetkezet. Nevéhez fűződik két ismert sajtóféleség: az Óvári és az Ilmici sajtók gyártási technológiájának kidolgozása.

1909 és 1919 között az óvári akadémia igazgatója volt. Igazgatói székfoglalójában így fogalmazza meg életfilozófiájának lényegét: „a jelszavam nem az lesz, hogy előre, hanem hogy utánam”. Széles körű oktató-nevelő és szervező munkája mellett igen gazdag volt szakírói tevékenysége is: több hazai és külföldi szaklapban megjelenő írásainak száma meghaladja a háromszázat. Három évtizedes tanársága alatt mintegy kétezer tanítványa volt. A Magyaróvár-környéki falvak felvirágoztatását, a szövetkezés patronálását egész életében szívügyének tekintette. Életműve alapján méltán vált az óvári akadémia 19. századi „nagy tanári kara” egyik kiemelkedő személyiségévé.

Munkájának elismerésül 1914-ben a Ferenc József-rend tiszti keresztjével tüntették ki. A Magyaróvári Szarvasmarha-tenyésztő Egyesület 1923-ban a magyaróvári temetőben díszes síremléket, alma matere pedig 1936-ban szobrot készíttetett emlékére. 1956-ban alapította a Földművelésügyi Minisztérium az „Ujhelyi Emlékplakettet” (Ujhelyi Imre-díjat), amit évente adnak át az arra érdemeseknek. Öt helyen (Budapest, Csermajor, Dunapataj, Levél, Mosonmagyaróvár) szobor őrzi az emlékét. Mosonmagyaróváron utcát és iskolát neveztek el Ujhelyiről.

Tenk Antal

Ajánlott irodalom: Kecskés Sándor – Mikó Kovács Miklós: *Ujhelyi 1866–1923. Egy neves állattenyésztő élete és munkássága*. Bp., 1978.; Perjámosi István: *Magyaróvári Gazdasági Akadémia tanári kara, előadói és tisztviselői, 1818–1941*. Kézirat. Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Könyvtára, Mosonmagyaróvár; Vörös Antal: *Óvár, Óvár... 1818–1968*. Bp., 1968.

ZILAHY LAJOS

(Nagyszalonta, 1891. március 27. – Újvidék, 1974. december 1.)

Verseivel jelentkezett először, a korszak konzervatív irodalomtörténésze, Beöthy Zsolt ajánlotta a közönség figyelmébe. 1922-ben jelent meg első (lektúr)regénye, a filmvázlatában is korszakos sikert aratott *Halálos tavasz*. Maga is alapított filmvállalatot, forgatókönyv-íróként és rendezőként is működött. 1927-től az *Est*-lapok kötelékében dolgozott, a *Magyarország* című napilap szerkesztője volt. Társadalmi érvényesülését nagyban elősegítette, hogy felesége Bárczy István főpolgármester leánya volt. 1935-ben ő szervezte meg villájában a népi írók és Gömbös Gyula nagy vihart kiváltó találkozóját, ezzel elindítva az ún. Új Szellemi Front-vitát. 1930-ban Corvin-koszorút kapott és számos külföldi utazáson képviselte a magyar hivatalos irodalmat és politikát.

Az 1944-es német megszálláskor betiltották színművét, a *Fatornyok* című darabot, amelyben a magyar önállóság mellett tett hitet és a magyarországi németek disszimilációját ábrázolta. A felszabadulás után, 1945-től igen aktív közéleti szerepet vállalt, ő volt a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnöke. Az *Irodalom és Tudomány* című lap főszerkesztője volt, lapjában kezdte közölni *Ararát* című regényét. Nagyszabású korrajznak, éles kritikának szánta, a magyar arisztokrácia leleplezésének. 1948-ban elhagyta Magyarországot, az Amerikai Egyesült Államokban élt, amerikai állampolgárként.

Emigrációjában írta meg prózai fő művét, az *Ararátot* folytató *Dukay-család* című, másfélszáz évet átfogó trilógiát, mely a tetszetős elbeszélés, a stiláris csillogás eszköztárát használja, s ekként a könnyű sikert kereső író akaratlan önleleplezésének dokumentuma. A mű a szerző életében csak Magyarország határain kívül, Újvidéken jelenhetett meg. Az író végleges hazatérésének lehetőségével a belügyi szervek komolyan foglalkoztak, az engedély megérkezése előtt azonban Zilahy betegségben elhunyt. Végakaratának megfelelően hamvait itthon, Budapesten temették el.

Zilahy Lajos
Ismeretlen felvétele, 1930-as évek
MNM

Széchenyi Ágnes

Ajánlott irodalom: Karsai Kulcsár István: Zilahy Lajos szerepe a magyar film történetében. *Filmtudományi Szemle*, 1976; Siklós János: *Zilahy Lajos utolsó évei*. Bp., 1986.; *A lélek nem aludt ki. Tisztelgés Zilahy Lajos születésének századik évfordulóján*. Szerk. Bihari József. Szentendre, 1991.

ZRÍNYI MIKLÓS

(1508 körül – Szigetvár, 1566. szeptember 7.)

Zrínyi Miklós

Nicolo Nelli rézmetszete, 1567
MNM

1566 tavaszán a világhódító I. Szülejmán szultán (1520–1566) hetedik hadjáratát vezette Magyarország ellen. A sok tízezres sereg nagyobb része a szultán parancsnoksága alatt a Dél-Dunántúl kulcsa, Szigetvár megvédésére vonult, miközben Pertev pasa másodvezír Gyula várának ostromába kezdett.

Szigetvár várát az 1508-ban született tapasztalt katona, Zrínyi Miklós szigetvári és dunántúli főkapitány mintegy 4300 katonával és hatvan ágyúval oltalmazta. A horvát származású magyar arisztokratának már nagyapja, nagybátyja és fivére is a törökellenes küzdelemnek áldozta életét. Zrínyi pályája is ennek jegyében telt. 1529-ben már részt vett Bécs oszmánok elleni védelmében, majd könnyűlovassági kapitányként Buda elfoglalása (1541) után a magyar főváros 1542. őszi sikertelen visszafoglalási kísérletében. Itt mutatott vitézkedése a horvát–szlavón báni méltóságba juttatta. E posztján 1542 és 1556 között mindent megtett, hogy feltartóztatassa a horvát-magyar közös hazája ellen törő hódítókat. Végül élete utolsó fél évtizedét Szigetvár főkapitányaként (1561–1566) a Dél-Dunántúl védelmének szentelte, miközben tárnokmester (1557–

1566) is volt. Első felesége még horvát szülőhazájához, második (cseh) hitvestársa pedig már a Habsburg Monarchia elitjéhez kötötte, és Zrínyi hűsége sohasem ingott meg magyar-horvát pátriájához és a kereszténységhez. Többféle lojalitását kiválóan tudta összeegyeztetni, így elismert tagja volt mind a Magyar–Horvát Királyság elitjének, mind a monarchia dinasztiahű arisztokráciájának.

1566 késő nyarán Szigetvár védelmében Zrínyi méltón módon fejezte be pályáját. Katonailag és lelkileg egyaránt igyekezett felkészülni a túlerővel szemben. Erről maga így nyilatkozott: „mindnyájan bezárkózva megfogadjuk, hogy a kereszténységnek s ezen édes és végtelenül elpusztult hazának – ha a sors úgy hozza – fejük vesztésével is kívánunk szolgálni”. Az ostromot végül augusztus 6-án több mint 200 ágyúval megkezdő szultáni seregnek a védők szívós kitartása miatt tizenhárom napra volt szüksége az ó- és újváros elfoglalásához és az erődítményt körbefogó tó lecsapolásához. Az óváros eleste után a védők a külső várba húzódtak vissza, amely 26-án és 29-én sikeresen állta ki a két legvéresebb rohamot. A török aknászok munkája azonban megtörte a fogyatkozó őrség erejét: szeptember 5-én az egyik bástya felrobbantása óriási tűzvészsel és rohammal járt együtt. A szultán eltitkolt halálát követő szeptember 7-ei ostrom pedig megpecsételte a romhalmazzá lőtt belső várba szorultak sorsát. Miként dédunokája, a politikus, hadvezér és költő Zrínyi Miklós (1620–1664) egy évszázaddal később megénekelte: a várvédők „egész ez világnak evvel példát hagyva” hősi halált halva rontottak ki az ellenségre.

Zrínyi Miklósról mind a mai napig joggal büszke minden magyar és horvát, sőt osztrák és cseh állampolgár. Így vált ő a keresztény Közép-Európa közös hőségévé, Szigetvár védelme pedig a katonai helytállás egyik örök mintapéldájává.

Pálffy Géza

Ajánlott irodalom: *Szigetvári emlékkönyv.* Szerk. Rúzsás Lajos. Pécs, 1966.; *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében.* Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Bp., 2007.; *Zrínyi Miklós élete és öröksége.* Szerk. Varga Zoltán. Szigetvár, 2010.; *„Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből.* Szerk. Varga Szabolcs. Szigetvár, 2012.

TOVÁBBI ÉVFORDULÓK

ADÁMI (ADAMI) Pál (Bellus, 1739. július 9. – Bécs, 1795. szeptember 21.) **orvosdoktor**, állatorvos, **járványtani kutató**. Az ausztriai és stíriai marhavész során 1767-ben Horvátországban királyi állatorvosnak, 1775-ben a bécsi egyetem állatorvosi karának tanárává nevezték ki, ezt a tisztséget haláláig viselte. Igyekezett óvintézkedéseket hozni az állatjárványok megfékezése érdekében. Leghíresebb munkája a Bécsben 1784-ben megjelent *Bibliotheca Loimica*, amely az addigi Magyarországot is sújtó járványok történeti adataira, a járványtörténeti kutatások alapműve. (*Kapronczay Katalin*)

ÁGAI (Rosenzweig) **Adolf** (Jánoshalma, 1836. március 31. – Budapest, 1916. szeptember 21.) **író, szerkesztő, humorista**. A Kisfaludy Társaság tagja. Tanulmányait Nagykőrösön, majd Bécsben végezte, ahol 1862-ben szerzett orvosi oklevelet. A *Bors-szem Jankó* című élcslap (1868–1910), a *Magyarország és a Nagyvilág* (1870–1879), a *Kis lap* című gyermekújság (1870–1908) és több naptár szerkesztője. Jeles humorista, a szellemes, csevegő stílusú tárcaműfaj népszerűsítője. Írói, szerkesztői álnevei: Porzó, Csicséri Bors, Forgó bácsi. (*Török Zsuzsa*)

ALEXANDER Béla (Késmárk, 1857. május 30. – Budapest, 1916. január 15.) **a röntgenológia és a röntgen-diagnosztika magyarországi úttörője**, 1909-től a budapesti egyetemen a radiológia magántanára, 1910-től a radiológia első magyar egyetemi tanára. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1896-ban elsőként alkalmazta a röntgensugarat terápiás és diagnosztikai célra. 1906-tól a Budapesti Központi Röntgenlaboratóriumot vezette, s itt dolgozta ki az ún. relief-technikát. A csontfejlődésre, a mozgásokra vonatkozó röntgenvizsgálataival nemzetközi hírnevet szerzett. Tiszteletére emlékermet alapítottak. (*Kapronczay Katalin*)

ANDRÁSSY Manó gróf (Kassa, 1821. március 3. – Görz, 1891. április 23.) politikus, **nagybirtokos, bánya- és gyártulajdonos**, akadémikus, országgyűlési képviselő. A pesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, az 1800-as évek első felében európai és afrikai úton vett részt, a szabadságharcban való részvétele miatt ismét külföldre távozott. Hazatérése után a Tisza-szabályozás ügyével is foglalkozott. Értékes kézikönyve az 1857-ben kiadott *Hazai vadászatok és sport Magyarországon* című munkája. Korszerűsítette Sajó menti vasművei vasércbányászatát és kohászatát. Kezdeményezésére alakult 1868-ban a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat, amely 1881-ben egyesült a Rimamurány-völgyi Vasmű Rt.-vel. (*V. Molnár László*)

ANGELI Lambert (Isztimér, 1916. december 10. – Budapest, 1971. május 9.) **kertészmérnök, növénynemesítő**, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa. Tanulmányait a Kertészeti Tanintézetben és a Kertészeti Akadémián végezte. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán tanársegéd, adjunktus az Agrártudományi Egyetem

Kert és Szőlőgazdaságtudományi Karán, később docens a Szőlészeti Főiskolán. A Kertészeti Kutató Intézet tudományos főmunkatársa 1965-től haláláig. 1952-ben a mezőgazdasági tudományok kandidátusa lett. Kutatási területe: zöldségtermesztés, agrotechnikai kísérletek, fajtakísérletek, vírusrezisztencia-nemesítés. Nevéhez fűződik a csípmentes Cercei, az első magyar hibridpaprika, a Tétényi hajtású zöld, a Fehérözön. Közösén írta Somos Andrással a *Zöldséghajtatás* című könyvet, amely módszertani segédlet a szakembereknek. 1971-ben munkásságáért Fleischmann Rudolf-emléklapkitüntetést kapott. (*Litus Annamária*)

ASBÓTH Oszkár (Pankota, 1891. március 31. – Budapest, 1960. február 27.) **műszaki kísérletező**. Kezdetben légcavárokat tervezett és készített; az I. világháború idején néhány hazai hadirepülő-típusnál használták is ezeket. Később légcavárokat alkalmazó közlekedési eszközök (hajó, autó, de főleg helikopter) fejlesztésével foglalkozott. Itthon és külföldön, sok éven át folytatott ilyen irányú munkásságát több nyelven publikálta, ezzel időnként nagy médiavisszhangot váltott ki, bár kísérletei ipari termékek megvalósuló eredményekhez nem vezettek. Tevékenységéről megosztott a szakértők véleménye (lásd *Repülés*, 1980. 3.). A híradások azonban – Asbóth személyén túl – ráirányították a figyelmet erre a szakterületre és jelezték a várható piaci igényeket, megkönnyítve ezzel a szerencsésebb adottságokkal rendelkező és szakmailag felkészültebb külföldi fejlesztők dolgát. (*Sipka László*)

BABITS Mihály (Szekszárd, 1883. november 26. – Budapest, 1941. augusztus 4.) **költő, író, műfordító**. Az egyetem elvégzése után 1916-ig latin–magyar szakos tanárként gimnáziumokban tanított, később a *Nyugat* folyóirat szerkesztője, a Baumgarten Alapítvány kurátora volt. Valamennyi műnemben jelentőset alkotott, költészete és regényei a magyarországi irodalmi modernség meghatározó részét képezik. A nevéhez fűződik többek között Dante *Isteni színjátékának* fordítása, esszéíróként legnagyobb teljesítménye *Az európai irodalom története*. (*Szendési Zoltán*)

BANOVITS Kajetán (Mátyóc, 1841. augusztus 10. – Budapest, 1915. december 7.) **vasútépítő mérnök**. 1871-től Budapesten a Vasútépítési Igazgatóság helyettes vezetője, 1884-től az Építési és Gépészeti Főosztály h. főigazgatója, 1890-től igazgatója. 1898 és 1919 között az általa szervezett Közlekedési Múzeum igazgatója. 1898-ban könyvet írt a gyűjteményről. A múzeum abban az épületben kapott helyet, amely az 1896-os millenniumi kiállítás Közlekedési Csarnoka volt, amelyben a vasút, a közút, a hajózás és vízipépítészt, valamint a posta, távbeszélő és távírda legfontosabb tárgyai kaptak helyet. Ezt rendezték be később múzeumnak, amelyet 1899. május 1-jén nyitottak meg a látogatók előtt. (*Antal Ildikó*)

BÁRCZY István (Pest, 1866. október 4. – Budapest, 1943. június 1.) **jogász, politikus, Budapest polgármestere**.

Oktatáspolitikusként, majd 1906-tól 1917-ig polgármesterként a modern Budapest megteremtője. 1918 áprilisától a főváros főpolgármestere és a főrendiház tagja. 1919 januárjában lemondott tisztségeiről és Bécsbe emigrált. 1919 őszén a Huszár-kormány igazságügy-minisztere. 1920-tól 1931-ig parlamenti képviselő, a rendszer liberális demokrata ellenzékét erősítette. 1922-ben egy választási gyűlésén halálos bombamerényletet követtek el. (*Paksa Rudolf*)

BARTAKOVICS Béla (Felsőfelfánt, 1791. április 4. – Eger, 1873. május 30.) **egri érsek, mecénás.** 1815-ben szentelték pappá. 1836-tól esztergomi kanonokká, 1845-től rosznyói megyéspüspökké nevezték ki. Az egri érseki címet 1850-től viselte, 1853-ban megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia tagjának. Jelentős összegeket fordított írók, irodalmárok támogatására. Pénzadományának köszönhetően jelent meg Homérosz műveinek fordítása és a Káldi-féle bibliafordítás átdolgozott változata. Megvásárolta Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* autográf kéziratát, mely az érseki líceum könyvtárának gyűjteményébe került. (*Lengyel Réka*)

BARTUCZ Lajos (Szegvár, 1885. április 1. – Budapest, 1966. június 4.) **antropológus, biológus,** egyetemi tanár, akadémiai doktor. A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának elnöke, majd tiszteleti tagja. 1924-től a Tudományegyetemen az antropometria magántanára, 1940-től a szegedi egyetemen, majd 1965-től a budapesti Tudományegyetemen az embertan professzora. A honfoglalás kori és Árpád-kori magyarság antropológiájának, és az orvostörténeti értékű sírleleteknek elismert kutatója. 1938-ban jelent meg *A magyarság antropológiája* című értékes kézikönyve. Az *Embertan és Emberszármazástan* című egyetemi tankönyvek szerzője. A történelemtudományt is segítő munkája a *Személyazonossági vizsgálat a magyar jakobinusok csontvázain* (1961) című kötet. (*Szagner Márta*)

BÉKEFFI László (Szeged, 1891. január 14. – Zürich, 1962. január 22.) **színész, konferanszié, színműíró.** Újságíróként kezdte pályáját, majd színi tanulmányokat folytatott. 1912-től hazai kabarék színpadán, majd bécsi színházakban lépett fel. Az 1930-as években az Andrássy úti Színház, később a Teréz körüli Színpad és a Pódium Írók Kabaréjának tagjaként a Nagy Endre teremtette műfaj hagyományát kívánta újjáéleszteni. Színműveket, kabaréjeleneteket és sanzonszövegeket írt. 1943-ban a dachau koncentrációs táborba hurcolták. Megmenekülve, rövid angliai és egyesült államokbeli tartózkodás után Svájcban telepedett le. (*Róna Judit*)

I. Béla (1015–1020 körül – 1063. szeptember 11.) **magyar király** (1060–1063). Apja Vazul herceg, anyja ismeretlen magyar nő. Apja megvakíttatása után (1031 körül) külföldre menekült. 1048 körül tért vissza Magyarországra, bátyja, I. András király hívására, aki átengedte neki az ország egyharmadát. 1060-ban, I. András legyőzése után került trónra. Királyként leverte az 1061. évi pogánylázadást. Az általa alapított székszárdi bencés monostorban temették el. Gyermekai: Géza, László és Lampert hercegek, valamint négy leány. (*Zsoldos Attila*)

II. Béla (1108–1110 körül – 1141. február 13.) **magyar király** (1131–1141). Apja Álmos herceg, anyja Predszlava orosz hercegnő. Nagybátyja, Kálmán király apjával együtt 1115 táján megvakíttatta. Kálmán fia, II. István örökös nélküli halála után került trónra. Uralkodása idején jelentős kormányzati befolyással rendelkezett felesége, a szerb Ilona királyné. Elfoglalta Boszniát, s megalapította az aradi prépostságot. Székesfehérvárott temették el. Gyermekai: Géza, László, István és Álmos hercegek, valamint két leány. (*Zsoldos Attila*)

BENCE György (Budapest, 1941. december 8. – Budapest, 2006. október 28.) **filozófus.** Kritikus marxista gondolkodóként hamar szembe került a Kádár-rendszerrel, majd magával a marxizmussal is. Az 1980-as évek elejétől a „demokratikus ellenzék” politikai stratégiáját is vitatta, bár az ellenzéki kezdeményezésekben fontos maradt a szerepe. 1972-től alkalmazási tilalom alatt állt, doktori disszertációját sem engedték megvédeni (ezt csak 1989-ben tehette meg), ezért szabadfoglalkozású fordítóként és szerkesztőként dolgozott. 1983-tól több éven át jórészt amerikai egyetemeken oktatott és kutatott, 1990-től az ELTE egyetemi tanára. Komoly életművet hagyott hátra, de nagy összefoglaló munkákat nem írt. Politikai elemzőként is tevékenykedett, 1990–1994 között Orbán Viktor tanácsadója volt. (*Ujváry Gábor*)

BENKŐ Ferenc (Magyarláros, 1745. január 4. – Nagyenyed, 1816. december 16.) **ásványtudós.** 1776-tól Jénában tanult, 1790-től a nagyenyedi kollégiumban a természetrajz, földrajz és német nyelv tanára volt. 1782-ben magyarra fordította Abraham Gottlob Werner mineralógiai munkáját, a *köveknek és értzeknek külső megismerését jegyeikről* címmel. Ezen túlmenően 1786-ban ő írta az első magyar szerző által összeállított ásványtant (*Magyar minerologia*), amelyet 1986-ban újra közreadtak. Az ő érdeme a nagyenyedi természettudományi múzeum megalapítása is. Nevéhez fűződik a Nagyszebenben 1793 és 1800 között közreadott hétkötetes évkönyv, az *Esztendőnként kiadott Parnassusi időöröltés*. (*A. Szála Erzsébet*)

BENYOVSZKY Móric (Verbó, 1741? – Madagaszkár, 1786. május 23.) **katona, kiváló hajós, felfedező földrajzi leíró,** sanyarú sorban tartott fogoly, sikeresen lázadó felkelő, aki éppúgy élvezte a francia király bizalmát, mint az amerikai Benjamin Franklin rokonszenvét. Felfedezéseivel a franciák előtt járt, sőt hét évvel még az angol James Cook észak-csendes-óceáni utazásait is megelőzte. Korát jóval meghaladó tervei a tengeri szállításokra, a külkereskedelmre, a belső víziútrendszer kiépítésére, mind említésre méltó értékeit erősítik. Madagaszkár szigetén megismertette az ottaniakkal a civilizált világ előnyeit. Betegeket gyógyított, ételt osztott az éhezőknek és kibékitette az egymással viaskodó törzseknek. Nem csoda, hogy egy idő után kormányzójukká, közelebbi megfogalmazásban királyukká választották. Mária Terézia tetteiért még életében grófi címet adományozott neki. A lengyelek nemzeti hősiüknek tekintik, a szlovákok magukénak, pedig ő mindig büszkén szólt a magyarságáról. Élete értelmét a haza és a szabadság szeretete jelentette. (*G. Németh György*)

BERDA József (Budapest, 1902. február 1. – Budapest, 1966. július 6.) **költő,** a magyar vágáns költészet kései alakja. „Széremesen

vallom be: autodidakta vagyok. Összvégtzettségem négy elemi” – írta 1948-as önéletrajzában. Első verskötete 1923-ban jelent meg, az előszavát Krúdy Gyula írta, később a *Nyugat*, a *Széphalom* és az *Est*-lapok munkatársa. Egyik kritikusa „angyalian barbár” művésznek, másikkuk „Rabelais úipesti zabigereké”-nek írta le, aki habzsolta az életet és az emberi örömöket, sőt az egyszerű ember legnaturalisztikusabb testi működését és a testiség kultuszát is rimtelen, antik idómmértékes, jambikus szabadversekben örökölte meg. Legjobb verseiben ezek a provokatív, meghökkentő témájú, mégis életigenlő versek – túlmutatva önmagukon – politikai áthallású tartalommal bővülnek, és bennük az undort kiváltó képek és üzenetek is közüggye, sőt az élet metaforájává képesek nőni. 1945 után erősen megérintették a szocialista eszmék, de ezeket mindegyre áttitatta a kereszténység szeretetén és megbocsátáson alapuló életszemlélete. 1944-ben Baumgarten-jutalmat, 1965-ben József Attila-díjat kapott. (*Császtyay Tünde*)

BERDE Károly (Nagyenyed, 1891. március 6. – Kolozsvár, 1971. július 4.) **bőrgyógyász**, egyetemi tanár, akadémiai doktor, több bőrgyógyászati kórkép leírója. Kolozsvárott szerzett diplomát, 1921-től a szegedi egyetemen dolgozott, 1926-ban lett magántanár, 1931-től a pécsi egyetemen tanított, 1935-től professzorként. 1941–1945 között a kolozsvári egyetemen a bőrgyógyászat professzora volt. 1953-tól Budapesten az Orvostovábbképző Intézetben dolgozott. Értékes szakkönyvre az 1955-ben kiadott *A bőr gombái és a gombás bőrbetegségek* című munka. Számosan idézik a néprajztudomány körébe is tartozó 1940-ben írt kötetét: *A magyar nép dermatológiája, a bőr betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban*. (*Kapronczay Katalin*)

BORN Ignác (Gyulafehérvár, 1742. december 26. – Bécs, 1791. július 24.) korának nemzetközi híró **mineralógusa** és **geológusa**, erdélyi nemesi családból származik. A prágai tudós társaság alapító tagja, a Royal Society tagja. Tudományos utazásai alapján írta meg a magyar ásványtan első klasszikus értékű művét (1774). 1776-tól a bécsi császári természetstudományi gyűjtemény rendezője. A Selmecbánya melletti Szklenón 1786-ban hívta össze az első nemzetközi műszaki tudományos tanácskozást, s ott jött létre az első bányászattudományi társulat, akik az arany- és ezüstkinyeréshez kapcsolódó kohászati módszerekkel foglalkoztak. Barátja, Mozart *Varázsfuvolájának* fő alakját, Sarastrot az ő tiszteletére formálta meg. (*A Szála Erzsébet*)

BRÓDY Imre (Gyula, 1891. december 23. – Mühlendorf, 1944. november/december) **fizikus**, Göttingenben Max Born mellett dolgozott, 1923-tól Budapesten az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumának szakembere volt. 1931-ben munkatársaival együtt találta fel a kriptontöltésű izzólámpát. 1936-ban kidolgozta az izzólámpák töltéséhez szükséges kripton gyári előállításának módszerét, és erre alapozva Ajkán építették fel a világon az első, gazdaságosan üzemelő kriptongyárat. A 20. században a kriptonégó lett Magyarország egyik legfontosabb és legkeresettebb exportcikke. A németek őt is és családját is deportálták, feleségével és lányával együtt, haláltáborban hunyt el. (*Gazda István*)

CHÁZÁR András (Jólész, 1745. június 5. – Rozsnyó, 1816. január 28.) **a hazai gyógypedagógia egyik**

megteremtője. Kezdetben jogászként működött, többször felszólalt a bécsi udvar központosító törekvései ellen, röpiratot adott közre a sajtószabadság ügyében. 1799-ben kezdeményezte egy hazai süketnéma-intézet felállítását, amelyhez anyagi támogatást és rozsnői házát is felajánlotta, majd gyűjtést kezdeményezett. Az intézet 1802-ben megnyílt. Szakirodalmi tevékenysége az igazságszolgáltatás szervezéséhez kötődik, neve alatt nagyszámú, elsősorban latin nyelvű jogi munkát jegyeznek, ezen túlmenően több bölcséleti kötetet is közreadott. (*Fehér Katalin*)

CLARK Ádám (Adam Clark) (Edinburgh, Skócia, 1811. augusztus 14. – Buda, 1866. június 23.) skót **mérnök**, a Széchenyi lánchíd építésének vezetője, a Váralagút tervezője, a főváros infrastruktúrájának fejlődésében nagy szerepet játszó reformer. 1835-ben a budapesti lánchíd építéséhez művezető mérnöknek nevezték ki, és William Tierney Clark távollétében ő lett a híd tervezésével és a hidépítés fővezetésével megbízott helyettes. 1847-ben Széchenyi az Országos Közlekedési Bizottsághoz műszaki tanácsadónak, majd minisztériumi műszaki tanácsosnak nevezette ki. Utolsó nagy műve a budai Váralagút volt William Tierney Clark budapesti irodájának korábbi tervei alapján (1851). (*Aknai Katalin*)

CSÁKY Albin gróf (Korompa [ma Krompachy, Szlovákia], 1841. április 19. – Budapest, 1912. december 15.) **politikus**. 1867-től Szepes vármegye főispánja, 1887-től a Szabadelvű Párt színeiben országgyűlési képviselő. 1888 szeptemberétől vallás- és közoktatásügyi miniszter a Tisza-, majd a Szapáry- és a Wekerle-kormányban. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az ún. egyházpolitikai törvények megalkotásában. 1894 júniusában a kabinet és a király közötti konfliktus következtében lemondott miniszterségéről, de továbbra is a kormánypárt és a belpolitika egyik doyenje maradt. Két ízben (1900–1906, 1910–1912) a főrendiház elnöke, valóságos belső titkos tanácsos, az Aranygyapjas Rend lovagja. (*Schwarzwölfer Ádám*)

CSERNÁK (CHERNÁK) László (Pápa, 1740. szeptember 1. – Deventer, Hollandia, 1816. május 5.) **matematikus** és **fizikus, orvos**. A debreceni kollégiumban tanult, később ott is tanított, majd külföldre ment tanulmányútra. Sorra látogatta a zürichi, bécsi, bázeli, torinói, utrechti, göttingai és a groningeri egyetemeket. 1775-től a deventeri gimnázium tanára, majd rektora. Az egész számok törzstényező felbontását megadó táblázatát saját költségén adta ki a több mint ezer oldalas *Cribrum Arithmeticum* című munkájában. Ez volt az első olyan mű, amely egymillióig megadta e tényezőket. A mű digitalizált változata bekerült az Akadémiai Könyvtár Repozitóriumába. (*Szabó Péter Gábor*)

CSORBA Győző (Pécs, 1916. november 21. – Pécs, 1995. szeptember 13.) **költő, műfordító**. József Attila- (1957, 1972) és Kossuth-díjas (1985). Lírájának jellemző témája a halál, a magány. *A híd panasza* (1943) és *Szabadulás* (1947) című kötetivel vált elismertté. Latin, német, olasz, francia és orosz nyelvből fordított, 1976-ban adták közre válogatott versfordításait (*Kettőshangzat*), az 1998-as *Drámafordítások* egy Eschner-, egy Hauptmann- és egy

Régnier-darabot tartalmaz. Irodalomszervezői tevékenysége jelentős, a *Sorsunk*, a *Dunántúl* és a *Jelenkor* szerkesztője volt. (*Nagy Csilla*)

CSÜRY Bálint (Egri, 1886. február 13. – Debrecen, 1941. február 13.) **nyelvész, nyelvjáráskutató.** Tanulmányait Szatmárnémetiben és Kolozsvárott végezte, a kolozsvári református kollégium tanára lett. 1930-tól Budapesten, 1932-től Debrecenben egyetemi tanár, 1927-től az MTA levelező tagja. Dialektológiai kutatásait főként Észak-Erdélyben és Csángóföldön végezte. Fő műveként a kétkötetes *Szamosháti szótárt* (1935–1936) tartják számon, de finnugor összehasonlító munkássága is kiemelkedő. Emlékére a Magyar Nyelvtudományi Társaság díjat alapított. (*Kappanyos András*)

DECSY Sámuel (Rimaszombat, 1742. január 12. – Bécs, 1816. január 25.) **író, szerkesztő, orvos.** Pozsonyi, sárospataki, majd külföldi tanulmányok után hazatérve Bécsben telepedett le. Történeti munkákat jelentetett meg, feldolgozta az Oszmán Birodalom, a Szent Korona és Egyiptom történetét. *Pannoniai Féniksz, avagy hantvából feltámadott magyar nyelv* (1790) című értekezésében a magyar nyelven történő oktatás és általában a magyar nyelvhasználat ügyét szorgalmazta. A második magyar nyelvű hírlap, a Bécsben megindított *Magyar Kurir* szerkesztője volt. (*Lengyel Réka*)

DEMBIŃSKI, Henryk gróf (Strzałków [Lengyelország], 1791. január 16. – Párizs, 1864. június 13.) **hadvezér.** 1809–1815 között a Varsói Nagyhercegség hadseregében szolgált. Az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban egy ideig altábornagyi rangban a lengyel hadsereg fővezéréként működött. 1849 februárjától a magyar főserg főparancsnoka volt, de a kápolnai vereség után elmozdították beosztásából. Április 19-én a felső-magyarországi hadsereg parancsnokává nevezték ki, június 15-én felmentették. Július 2-ától Mészáros Lázár fővezér vezérkari főnöke, július 31-től augusztus 9-ig a főserg parancsnoka volt. A vereség után az Oszmán Birodalomba, majd Franciaországba emigrált. (*Hermann Róbert*)

DESSEWFFY Emil gróf (Eperjes, 1814. február 24. – Pozsony, 1866. január 28.) konzervatív **politikus, az MTA elnöke.** Az 1840-es években színre lépett, magát „fontolva haladónak” nevező újkonzervatív irányzat egyik legjelentősebb politikus. A *Buda-pesti Híradó* szerkesztőjeként fontos szerepet játszott a Konzervatív Párt 1846-os megalakításában és programjának kidolgozásában. 1848-ban visszavonult a közügyektől. 1855-ben a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választották, s e tisztségében jelentős érdemeket szerzett az akadémiai székház felépítésével. Élete végéig aktív szerepet vállalt a Magyar Gazdasági Egyesület vezetésében, a Tisza-szabályozás körül, valamint a Magyar Földhitelintézet alapításában, melynek első elnöke lett. (*Fónagy Zoltán*)

DRUCKER Jenő (Budapest, 1866. március 26. – Budapest, 1926. augusztus 5.) **szőlészeti, borászati szakember és mezőgazdasági író.** Természettudományi szakon szerzett diplomát és doktori címet. Minta-szőlőgazdaságot létesített Pencen. A Földművelésügyi Minisztérium megbízásából a szőlőművelést és a

filoxeravést tanulmányozta Európában. Tapasztalatait a *Filoxéra-ügy Franciaországban* címmel írta meg. A filoxeravész utáni magyar szőlő- és bortermelést, a bortörvény módosítását szorgalmazta. A *Borászati Lapok* szerkesztője. A Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének alapítója. A magyar borkiállítás rendezőjeként részt vett a 1900. évi párizsi nemzetközi szőlészeti kongresszuson. A fiatalok érdekében szeszellenes mozgalmat indított. A „Fructus” központi szeszfőzdeket irányító és ellenőrző szövetkezet alapítója. Számos írása jelent meg a szőlőtermelésről és a borkultúráról. (*Litus Annamária*)

EGERVÁRY Jenő (Debrecen, 1891. április 16. – Budapest, 1958. november 30.) Kossuth-díjas **matematikus**, akadémikus. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, 1918-tól a budapesti Állami Felső Iskolák rendes tanára, 1941-től a Műegyetem professzora, a II. sz. Matematikai tanszék vezetője. Az MTA Alkalmazott Matematikai Intézetének egyik alapítója. 1931-ben König Dénes egy gráfelméleti tételének új bizonyítását és általánosítását adta, amely eredményeken alapulva később Harold W. Kuhn amerikai matematikus kidolgozta a világszerte ismert ún. magyar módszert. Legfőbb kutatási témái az algebra, az analízis, a geometria, a mátrixelmélet, a differenciálegyenletek és alkalmazásai területeiről származtak. (*Szabó Péter Gábor*)

EGRESSY (Galambos) Gábor ([Sajó]Lászlófalva, 1808. november 3. – Pest, 1866. július 30.) **színész, rendező, színházi lapszerkesztő.** Egressy Béni bátyja, Petőfi Sándor közeli barátja. A magyar romantika korának egyik legeredetibb, az átlányegülést valló színésze, a művelt, tudatos, a színészet elméletével is foglalkozó színész emblematisz alakja. Először 1826-ban szerepelt színpadon, 1837 nyarán állt be a Nemzeti Színház társulatába. Életében majd 350 darabban játszott, kb. 2500-szor. 1843-as európai tanulmányútja után a francia romantikus drámák és a Shakespeare-darabok előadását szorgalmazta, maga is fordított színdarabokat németből, franciából és angolból. Részt vett az 1848-as forradalomban, március 15-én ő szavazta el a Nemzeti Színházban (és valószínűleg a Nemzeti Múzeum lépcsőjén is) a *Nemzeti dalt*. Nemzetőrként szabadszerepet szervezett, Szeged kormánybiztosa lett. A harcok bukása után Törökországba emigrált, 1850 szeptemberében térhetett haza. 1860-ban megalapította az első színházi újságot *Magyar Színházi Lap* címmel és segédkezett az első magyar színtanoda 1865-ös felállításában. Megírta a magyar színművészet első tankönyvét is. (*Császavay Tünde*)

EISEMANN Mihály (Párpás [ma Ratkovo, Szerbia], 1898. június 19. – Budapest, 1966. február 15.) **zeneszerző, kar- mester, zongorista.** Első zenei leckéit délvidéki kántortanító édesapjától kapta. Hegedülni és zongorázni is tanult, majd a Zeneakadémia Kodály, Siklós Albert és Weiner Leó növendékeként zenészerzést végzett. Zenei tanulmányai mellett a Bölcsészkaron jogot is tanult. 1923 és 1927 között bárzongorista, de Harmath Imre, jeles szövegíró inspirálására hamar ismert slágerszerző lett. 1929-ben *Miss Amerika* címmel óriási sikerrel mutatták be első daljátékát az Operettszínházban, amelyet sorban követték népszerű operettjei, mint az *Alvinczi huszárok*, *Zsákbamacska*, *Egy csók és más semmi*, *A cirksusz csillaga*, *Én és a*

kisöcsém, majd 1958-ban a *Bástyasétány 77.* Tizenegy magyar film – többek között a *Hyppolit*, a *lakáj* – zenéjét komponálta. (Szirányi János)

ESZE Tamás (Tarpa, 1666. november 30. – Nyitra, 1708. május 27.) **kuruc brigadéros**. Jobbágyként és sókereskedőként kereste kenyerét, 1697-ben részt vett a hegyaljai kuruc felkelésben. 1703-ban társaival együtt követeket küldött II. Rákóczi Ferenchez, hogy megnyerje őt az újabb felkelés vezetőjének. Rákóczi ezers kapitányá, majd 1707-ben brigadérossá nevezte ki. Ezredével részt vett több vár ostromában és az 1705. évi zsidói csatában. Egy katolikus és református katonak közötti verekedés lecsillapítása során halálos sebet kapott. Rákóczi – reá emlékezve – a hajdúkéval azonos kiváltságokban részesítette Tarpát. (Hermann Róbert)

FABINI János Teofil (Medgyesszék, 1791. július 5. – Pest, 1847. november 30.) **szemész**, a bécsi egyetemen szerzett diplomát, 1817-től a pesti egyetem orvosi kara szemészeti klinikájának vezetője, a szemészet első hazai egyetemi tanára, 1819-től országos szemorvos, 1838/39-ben az orvosi kar dékánja, 1845/46-ban az egyetem rektora. Foglalkozott a hályog, valamint a kancsalság műtéti gyógyításával, és a szemészeti vizsgálómódszerek tökéletesítésén is dolgozott. Az első jelentős magyar szemészeti munka szerzője, a mű az Akadémia kiadásában jelent meg *Tanítmánya a szembetegségekről* címmel 1837-ben. Több szaktudományi publikációja az 1831-ben megindult *Orvosi Tár* című periodikában jelent meg. (Kapronczay Katalin)

FALKA Sámuel (Bikfalvi) (Fogaras, 1766. május 4. – Buda, 1826. január 20.) **nyomdász, rézmetsző**, a magyar betűmetszés egyik legnagyobb mestere. Bécsben tanult – egyebek között – a bécsi pénzverdében. 1796-tól Teleki Sámuel Tékájának katalógusa már az általa metszett betűk felhasználásával jelent meg. 1798-tól Budán az Egyetemi nyomda betűmetszője és öntőműhelyének vezetője lett. Itt honosította meg a sztereotip nyomást. Nemes vonalvezetésű klasszicista antikvári egyenrangúak voltak az európai nyomdák hasonló termékeivel. (*Gazda István*)

FALLER Gusztáv (Gölnicbánya, 1816. március 2. – Jászó, 1881. január 20.) **bányamérnök**. Selmecbányán szerzett bányamérnöki és erdési oklevelet, s a selmeci akadémián tanított 1844-től kezdve, 1855-től pedig professzorként. Szakértői munkái egyikeként 1846-tól a selmecbánya-széllaknai bányavidéket tanulmányozta, Erdélyben pedig a kolozsvári bányakerületben fekvő kincstári bányaművek állapotát mérte fel. Ő állította össze 1871-ben a selmeci bányászati és erdészeti akadémia fennállásának 100. évfordulója (1770–1870) tiszteletére kiadott emlékkönyvet. Posztumusz munkájaként jelent meg 1888-ban összefoglaló szakkönyve a vas geológiájáról. (*A Szála Erzsébet*)

FEJÉR György (Keszthely, 1766. április 23. – Pest, 1851. július 2.) **kanonok, egyetemi tanár**. Apja uradalmi ácsmester volt, bölcséletet Pesten, teológiát Pozsonyban hallgatott. 1790-ben pappá szentelték, teológiai doktorátust szerzett. Néhány éves

lelképásztori szolgálat után 1802-től a székesfehérvári, majd 1808-tól a pesti egyetem dogmatikatanára. 1816–1817-ben a hittudományi kar dékánja, 1818–1824 között a győri tankerület főigazgatója és pestúj-helyi prépost. 1824-től 1843-ig a pesti Egyetemi Könyvtár igazgatója. Irodalmi, történeti, teológiai és filozófiai műveket írt. (*Zakar Péter*)

FOCK Jenő (Kispest, 1916. május 16. – Budapest, 2001. május 22.) **műszerész, miniszterelnök**. 1932-től a Kommunista Magyarországi Pártjának tagja. Pártmunkás 1945-től, gazdasági vezető 1947-től, kohó- és gépipari miniszterhelyettes 1951–1954, a SZOT titkára, illetve főtitkárhelyettese 1955–1957 között. 1956. november 4. után 1989-ig az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága, majd a KB, 1957. június 29-től 1980-ig a Politikai Bizottság tagja, 1957–1961 között a KB titkára. 1961-től a Minisztertanács elnökhelyettese, majd 1967. április 14. – 1975. május 15. között miniszterelnök. (*Zinner Tibor*)

FRECSKAY János (Pest, 1841. május 1. – Budapest, 1919. október 13.) **műszaki szakíró**, a műszaki nyelv egyik fejlesztője. 1882-től a Kereskedelemügyi Minisztériumban a szabadalmi levéltár levéltárnoka, majd a Könyv- és Térképtár igazgatója. 1895-től a Szabadalmi Hivatal egyik főigazgatója. 1884-től a *Találmányok Leírása*, majd a *Szabadalmi Közöny* című periodika szerkesztője. Alapműve a négykötetes *Találmányok könyve* (1877–1879). 1882 és 1884 között jelent meg három kötetben a *Mesterségek könyvtára* című összeállítása. Az MTA megbízásából jelentette meg a *Mesterségek szótárát* (1912). Nevét viseli a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Szakkönyvtára. (*A Szála Erzsébet*)

FUSZEK Rudolf (Budapest, 1882. január 20. – Monrovia [Libéria], 1941. április 30.) **orvos**, elismert trópusi orvosszakértő, **Afrika-utazó**. Tanulmányait a budapesti egyetemen végzi, 1903-tól itt gyakornok, majd tanársegéd. A hamburgi Trópusi Intézetben is bővíti e tárgyú ismereteit. 1909-től dolgozik orvosként Afrikában (négy évvel Albert Schweitzer előtt), 1913-tól Libériában. 1922-ben megalapítja Libéria első kórházát, később az ország egészségügyi minisztere lesz. Értékes néprajzi gyűjteményét 1937-es hazalátogatása során a Néprajzi Múzeumnak adományozza. (*Sipka László*)

FÜGEDI Erik (1934-ig Filipek) (Bécs, 1916. szeptember 22. – Budapest, 1992. június 18.) **történész**. 1938-ban doktorált Nyitra megye betelepüléséről írt disszertációjával. Ezután 1946-ig a Magyar Országos Levéltárban dolgozott. 1946 és 1950 között a veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosa, majd a Levéltárak Országos Központjának tudományos osztályvezetője, de innét 1952-ben elbocsátották. 1953-tól a Gyümölcs- és Főzelékkonzervgyárban tervekészítő, majd operatív számvívó. A tudományos életbe csak 1961-ben térhetett vissza. Kezdetben a Magyar Történelmi Társulat tudományos munkatársa, majd 1965–1980 között a KSH Könyvtárában dolgozott. 1981-től az MTA Művelődéstörténeti Bizottság tagja, a középkori munkabizottság elnöke, 1985-ben címzetes egyetemi tanár, 1986-ban a történettudományok doktora. Az egyik leginveciózusabb magyar középkorászként 1992-ben Széchenyi-díjjal tüntették ki. (*E. Kovács Péter*)

GÁDOR István (Kóka, 1891. november 11. – Budapest, 1984. július 22.) Kossuth-díjas **keramikus**, a modern magyar kerámia megteremtője. Tanulmányait az Iparművészeti Iskolában szobrász szakon 1911-ben fejezi be. 1919-ben Josef Hoffmann felvette a Wiener Werkstätte tagjai közé, így hosszabb ideig Bécsben dolgozott. 1945-től 1957-ig az Iparművészeti Főiskola tanszékvezető tanára. Pályája elején groteszk formálású állatszobrok készített. Stílusát később összefoglaló, egyszerűsített formák és kompozíciók jellemzik. Érett művészete a nonfiguráció irányába mozdul; tálak, vázák tervezésétől jut el épületkerámiai és kertplasztikák megformálásáig. (*Aknai Katalin*)

GALGÓCZY Károly (Lápfő, 1823. január 27. – Budapest, 1916. október 23.) **ügyvéd, statisztikus, mezőgazdasági szakíró, gazdaságpolitikus**, az MTA tagja. Fényes Elek mellett a Magyar Gazdasági Egyesület előadójaként közreműködött Magyarország statisztikai fölterképezésében. Ennek során számos megyében önállóan gyűjtött földrajzi, történeti és statisztikai adatokat. Részt vett a szabadságharcban, majd az 1850–1860-as években tanított, közgazdasági szakmunkákat írt és különféle szervezetekben (OMGE, Országos Iparegyesület, biztosítótársaságok) tevékenykedett. Alapító tagja az Erdélyi, a Kecskeméti és a Heves vármegyei Gazdasági Egyesületnek. Hivatali munkája során és írásaiban a mezőgazdaság csaknem minden területének korszerűsítésével foglalkozott. Összefoglalta az OMGE, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Nagykőrös város történetét. Budapesten, a Kerepesi úti temetőben nyugszik. (*Estók János*)

GÁL Sándor (Csíkszentgyörgy [ma Ciucsângeorgiu, Románia], 1817. szeptember 21. – Nocera [Olaszország], 1866. június 17.) **honvéd ezredes**. 1838-tól hadapródként, 1845-től határőr hadnagyként szolgált a cs. kir. hadseregben. 1848 májusától az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál volt segédtsízt, június 15-től honvédszázados. Októbertől a székelyföldi sereg vezérkari tisztje, decembertől az erdővidéki csapatok parancsnoka. 1849. február 3-án ezredessé, a 14. határezerred és a Székelyföld katonai parancsnokává nevezték ki. A nyár folyamán a székelyföldi hadosztály parancsnoka. Emigrált, 1852-től Kossuth megbízásából Erdélyben készített elő egy újabb felkelést. 1860-tól az olaszországi magyar légión tagja volt, 1861-ben letartóztatták. Elboruln elmeével halt meg. (*Hermann Róbert*)

GEÖCZE Zoárd (Budapest, 1873. augusztus 23. – Budapest, 1916. november 26.) **matematikus**, a valós függvénytan, a feladat-számítás és a modern analíziskutatás neves művelője. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, 1910/11-ben Párizsban volt ösztöndíjas, a Sorbonne-on szerzett doktori fokozatot. 1913-ban lett a Tudományegyetemen a sokaságtan és a valós változók függvényei tárgykör magántanára. Munkáját Schlesinger Lajos és Radó Tibor matematikusok is támogatták, gondolatait továbbfejlesztve eredményeit szélesebb körben ismertté tették. Sikeresnek induló életútjának és modern szemléletű kutatásainak az I. világháború vetett véget, s az ott szerzett betegsége okozta korai halálát. (*Szabó Péter Gábor*)

GION Nándor (Szenttamás [Szerbia], 1941. február 1. – Szeged, 2002. augusztus 27.) **író, szerkesztő**. József Attila-díjas (1988).

Az első *Symposion*-nemzedék tagja, jellemző témája a bácskai kisváros, a zárt közösség, az egyéni döntéshelyzetek. Prózányelve a mágikus realizmussal rokonítható. Legjelentősebb műve a Szenttamás történetét elbeszélő, *Latroknak is játszott* című regény-tetralógia (*Virágos katoná* [1973], *Rózsaméz* [1976], *Ez a nap a miénk* [1997], *Aranyat talált* [2002]). Irodalomszervező tevékenysége jelentős, az *Új Symposion* és az újvidéki magyar rádió szerkesztője, a Vajdasági Íróegyesület elnöke volt. (*Nagy Csilla*)

GORTVAY György (Vajkóc, 1892. január 16. – Budapest, 1966. április 22.) **higiénikus**, államtitkár, a szociálpolitika, a munkásvédelem, munkaegészségügy és a szociálhigiénia kérdéskörével foglalkozott. Évtizedeken át a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban, majd az Országos Társadalombiztosító Intézetben dolgozott. 1929-től kezdve a Népegészségügyi Múzeum igazgatója, 1945-től az Országos Közegészségügyi Intézet főigazgatója, 1957-től az Orvostudományi Dokumentációs Központ, majd az orvosi könyvtár igazgatója. Orvostörténészként adta közre 1953-ban nagy monográfiáját az újabb kori magyar orvosi művelődésről, 1966-ban pedig Zsebők Zoltánnal együtt jelent meg értékes biográfiai kötet a Semmelweis Ignácról, amelyet németül és angolul is kiadtak. (*Kapronczay Katalin*)

GÖTZ Irén Júlia (Magyaróvár, 1889. április 3. – Ufa, Szovjetunió, 1941) **kémikus**, az első magyar nő kémiaprofesszor, Dienes László szociológus felesége. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, itt doktorált, majd 1911–1912-ben Madame Curie párizsi kutatóintézetében dolgozott. 1913-tól Budapesten a takarmányok tápértékének mérésével foglalkozott, 1920–1921-ben Bukarestben élt, 1922–1928-ban a kolozsvári egyetemen dolgozott, s publikált a *Korunk* című folyóiratban. 1928-tól Berlinben, 1931-től Moszkvában élt, az utóbbi helyen a Nitrogén Kutató Intézet osztályvezetőjeként dolgozott. Tífuszban hunyt el. Elsősorban a folyadékok kverésekor beálló térfogatváltozásokkal foglalkozott, továbbá a természetudományok filozófiai kérdéseinek kutatója volt. (*Tömpe Péter*)

GRÓSZ Emil (Nagyvárad, 1865. szeptember 30. – Budapest, 1941. december 8.) **orvos, szemész**, 1905-től a Magyar Szemorvosok Társaságának és az Orvosképzés Központi Bizottságának elnöke. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, majd az egyetem szemklinikáján dolgozott, 1905 és 1936 között professzorként. 1903 és 1918 között trachomajogi kormánybiztos volt. Évtizedeken át ő szerkesztette a *Szemészet* című periodikát, s társszerkesztője volt az *Orvosképzésnek*. Értékes kötetek az 1902-ben közreadott *A szem bajok összefüggése a szervezet egyéb betegségeivel* című munkája, könyvet írt a trachoma elleni védekezés alapelveiről is. Társszerzője volt a *Szemészet kézikönyve* című háromkötetes munkának (1909–1910). (*Kapronczay Katalin*)

GRÜNWARD Béla (Szentantál [ma Svätý Anton, Szlovákia], 1839. december 2. – Courbovie [Franciaország], 1891. május 4.) **politikus**. Jómódú felvidéki szász család sarja. 1871-től alispán Zólyom vármegyében. Országos ismertségre 1874-ben tett szert, mikor Zólyom közgyűlése a Matica Slovenska feloszlását és a három szlovák

tannyelvű gimnázium bezárását követelte a kormánytól, aminek a kabinet a nacionalista közvélemény nyomására eleget tett. 1878-tól országgyűlési képviselő a Szabadelvű Párt, majd a Mérsékelt Ellenzék táborában. A közigazgatási kérdések is élénken foglalkoztatták, a vármegyei autonómiát védelmezte. Idővel azonban politikailag elszigetelődött, egészségügyi és magánéleti gondjai miatt Párizs közelében, a Szajna partján főbe lőtte magát. (*Schwarzwölder Ádám*)

HEGYI Barnabás (Zboró, 1914. március 4. – Budapest, 1966. április 28.) **operatőr**. 1936-tól laboránsként, majd segédoperatőrként, 1940-től operatőrként dolgozott. 1945–1947 között a Magyar Rádió műsorfelügyelője, 1947-től ismét filmezett. Mintegy száz mozifilmalkotást, köztük nagy közönség- és nemzetközi sikereket elért filmeket (*Valahol Európában; Ének a búzamezőkről; Lúdas Matyi; Körhinta* stb.) fényképezett, rendkívüli érzékenységgel, a fény-árnyék kontrasztok tudatos és kifejező alkalmazásával, valamint kiváló környezetábrázolással. (*Ujváry Gábor*)

HEVESY (BISCHITZ) György (Budapest, 1885. augusztus 1. – Freiburg, 1966. július 5.) Nobel-díjas **kémikus** (1943). A budapesti, a berlini és a freiburgi egyetemen tanult, az utóbbi helyen doktorált. 1913-tól a budapesti Tudományegyetem magántanára. 1920-tól Koppenhágában dolgozott, ahol Dirk Costerrel együtt fedezte fel 1922-ben a hafniumot. 1926-tól Freiburgban kutatott, ahol az egyetem Fizikai-Kémiai Intézetének igazgatója lett. 1935-től Dániában, majd Svédországban élt. Alapvető kutatása a radioaktív izotópok nyomjelzőként való alkalmazása, amely napjainkban is az orvostudomány egyik fontos vizsgálómódszere. Felfedezte a foszfor 32-es tömegszámú radioaktív izotópját, és a kálium 41-es tömegszámú izotópját. (*Tömpe Péter*)

HUNFALVY Pál (Paul Hunsdorfer) (Nagyszalók, 1810. március 12. – Budapest, 1891. november 30.) **nyelvész, néprajztudós**, országgyűlési képviselő, 1867-től főrendiházi tag, akadémikus, az MTA főkönyvtárnoka (1851–1891). A Magyar Néprajzi Társaság első elnöke volt, 1876-ban adta közre a *Magyarország ethnographiája* című munkát. A magyar nyelvstudomány első iskolájának megalapítójaként tartjuk számon, az összehasonlító nyelvstudomány és a finnugor nyelvhasználat korai kutatóinak egyike. Bizonyította, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokona a vogul és az osztják. Reguly Antall és Budenz Józseffel együtt számos, e témába vágó szöveget dolgozott fel. Magyarországon elsőként ismertette a *Kalevalát*. (*Gazda István*)

ILLÉSHÁZY István gróf (Illésháza, 1541. március – Bécs, 1609. május 5.) **emlékiratíró, költő, nádor**. Kőzmestesi családból származott, de karrierépítéssel a grófi cím (1593) és a nádori tisztség megszerzéséig vitte (1608), bár 1603-ban fő- és jószágvesztésre is ítélték. Nagy szerepe volt a bécsi és zsitvatoroki békék becikkelyezésében, melyek biztosították a szabad vallásgyakorlás jogát. Történeti feljegyzései (1592–1600) a tizenöt éves háború eseményeiről szólnak, verseinek hitelessége kérdéses. (*Máté Ágnes*)

IMRÉDY Béla (Budapest, 1891. december 29. – Budapest, 1946. február 28.) **közgazdász, miniszterelnök**.

Korának egyik legműveltebb és legkiválóbb pénzügyi és gazdasági szakembereként 1926-ban a Magyar Nemzeti Bank igazgatóhelyettese, 1928-ban igazgatója, 1935-ben pedig elnöke lett. Pénzügyminiszter (1932–1935), gazdasági „csúcsmíniszter” (1938), a hadseregfejlesztő és gazdaságélénkítő győri program kidolgozója, majd 1938. május 14-től 1939. február 16-ig miniszterelnök. Szociális érzékenysége és Magyarország 1938 márciusa után megváltozott geopolitikai helyzete következtében a szélsőjobbra sodródott, bár a nyilasokat mindig megvetette. 1940 októberében kilépett a kormánypártból és Magyar Megújulás Pártja néven hozott létre új, ellenzéki politikai erőt. 1944. március 19. után Horthy – a német megszállók kívánságát megtagadva – nem volt hajlandó miniszterelnökknek kinevezni, ám 1944 májusától augusztusig mégis gazdasági csúcsmíniszter lett, és a nyilas hatalomátvétel után is támogatta a háború folytatását. Háborús bűnösnek végezték ki. (*Ujváry Gábor*)

JAKOBEY Károly (Kula, 1825. augusztus 17. – Budapest, 1891. július 14.) **festő**. Pesten, majd 1845-től a bécsi akadémian Ferdinand Waldmüller szabadiskoláját látogatta. 1850 körül Pestre költözött. Egyaránt festett történelmi arcképet, portrét, állatábrázolást, allegorikus és tájképet, csendéletet, népies és anekdotikus életképet, egyházi megrendelésre pedig számos oltár- és falképet. Jelentősebb portréit: Muraközy J. honvéd (1850), Nagy Ignác író (1854), Liszt Ferenc (1859), gróf Széchenyi István (1860) és gróf Károlyi Lajos (1864) arcképe, *Romantikus táj híddal, Tájkép romokkal* című képeit, valamint felesége (a későbbi Lotz Károlyné) arcképét a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. (*Aknai Katalin*)

JANÁKY István (Hódmezővásárhely, 1901. december 27. – Budapest, 1966. január 11.) Ybl-díjas magyar **építésmérnök**. Budapesten tanult. 1929-ben az Arv és Gerstenberger, 1930-tól a Tőry és Pogány irodának dolgozott. A tervezésre önálló irodát szervezett, amely 1948-ig működött. Az 1953-ban alakult Mesteriskola alapítója, 1956 után igazgatója. Munkáira nagy hatással voltak a nemzetközileg is erősödő romantikus tendenciák és a beinduló falukutatói programok; a modernizmussal szembehelyezkedett. Más megbízatás mellett megkapta a budai Várpalota helyreállításának tervezési munkálatait (a rekonstrukciós munkákat Gerő Lászlóval végezte). (*Aknai Katalin*)

JANKÓ Sándor (Vasvár, 1866. február 28. – Vönöck, 1923. május 14.) **erdőmérnök**, m. kir. főerdőtanácsos, főiskolai tanár. Az Erdészeti Akadémián végzett Selmechányn. Dolgozott mint erdőrendező, birtokrendező építészeti ügyek referense és főerdész. Közép-európai tanulmányúton az erdészeti vízgazdálkodást és szállító berendezéseket vizsgálta. Főiskolai tanárként az erdészeti földmérési tanszék műszerpark-bővítésén munkálkodott. A főiskola átköltöztetésében, az oktatás újraindításában kiemelkedő szerepet vállalt. Számos tanulmányt írt az *Erdészeti Lapoknak* és a *Kataszteri Közlönynek*. Kiemelkedő matematikai megalapozottsággal, üzemi tapasztalattal kifejlesztett gyakorlati érzékkel és pedagógiai hivatástudattal bírt, az egyszerűsége és hasznosságra törekedett. Összefoglaló műveket írt az általa előadott tárgyakból, amelyek nélkülözhetetlen technikai ismereteket foglaltak össze. (*Litus Annamária*)

JÁNOS Viktor (Vittorio Jano) (San Giorgio Canavese, Piemont, 1891. április 22. – Torino, 1965. március 13.) **versenyautó-tervező**, kivándorolt magyar szülők gyermeke. A Fiat dolgozója, 1921-től vezető tervezője, majd az Alfa Romeo versenyautók konstruktőre, a fejlesztési részleg vezetője. Dolgozott a Lanciánál és a Ferrarinál is. Több sikeres autót tervezett, például a P2 versenyautó tíz Grand Prix-győzelmet hozott az Alfa Romeónak. *(Sipka László)*

JENEY Endre (Radnót, 1891. augusztus 26. – Debrecen, 1970. augusztus 10.) **orvos**, akadémiai doktor, Kossuth-díjas egyetemi tanár, elsősorban bakteriológiával, környezetvédelemmel, településhigiénéiával és farmakológiával foglalkozott. A kolozsvári egyetemen szerzett diplomát, 1925-ben Szegeden lett professzor, 1934-től a debreceni egyetem közegészségtan- és gyógyszerstanprofesszora, intézetigazgató. 1951-től a Mikrobiológiai Intézet mb. igazgatója. Korát megelőzve jutott arra a következtetésre, hogy a plazmasejtek a limfociták átalakulásával keletkeznek. Tisztázta a flavonanyagok szívhatását. Munkássága nyomán ismerte fel Szent-Györgyi Albert a flavonok szerepét a biológiai oxidációban. *(Kapranczay Katalin)*

JUNGFER Gyula (Pest, 1841. január 9. – Budapest, 1908. november 21.) **díszműkovács, vasáruháros**. 1866-ban kapta meg az iparjogot. Lakatosműhelye 1872-től működött, 1877-ben már 150 munkást foglalkoztatott és Budapest egyik legjelentősebb műlakatos üzemévé vált. Tevékenységének középpontjában építészeti vasmunkák (korlátok, kandeláberek és sok más) gyártása állt. Az időszak nagy budapesti építkezésein – a királyi palotában, az Országházban, az Operaházban, a Gresham-palotában – és a kisebb volumenű magánházakon is megtalálhatók üzemének termékei. Ő alkalmazta először a kerámiát és a kovácsoltvasat lámpákon, asztalokon és teremtetette meg a növénymotívumokat is felhasználó naturalista kovácsoltvas stílust. *(Aknai Katalin)*

KABOS (Kann) Gyula (Budapest, 1888. március 19. – New York, 1941. október 6.) **színész, táncos komikus**. A zsidó családban született fiatalember Solymosi Elek színiiskoláját elvégezve Szabadkán kezdte színészi pályáját. Számos vidéki, majd budapesti színházban játszott, a Víg- és a Magyar Színház tagja, s a Fővárosi Művész Színház igazgatója is volt. Legnagyobb sikereit a filmvászonon az esetlen, dadogó-hebegő beszédű kisember mulatságos, olykor fájdalmasan szánalmas figurájának megteremtésével aratta. 1939-ben az erősödő antiszemitizmus miatt családjával az Egyesült Államokba költözött, s keserű mellőzöttségben halt meg. *(Róna Judit)*

KANYAR József (Kaposújlak, 1916. április 29. – Budapest, 2005. január 21.) **történész, levéltáros**. A Református Teológiai Akadémián teológiát hallgatott, majd a Pécsi Tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott. 1948-tól a Somogy Megyei Levéltár főlevéltármoka, 1950-től 1986-ig igazgatója. Kutatásainak fókuszában Somogy megye történelme állt, és rendkívüli érdemeket szerzett a helytörténeti kutatások elmélyítésében. Kutatói pályája mellett a Nemzeti Parasztpártban töltött be regionális vezetői funkciót. *(Ligeti Dávid)*

KÁROLYI Gáspár (Nagykároly, 1530 körül – Gönc, 1591 vége) **kálvinista prédikátor**, a *Vizsolyi Biblia* fordítását irányította. Brassói tanulmányok után 1556-tól a wittenbergi egyetemen tanult, talán Strassburgban és Svájcban is megfordult. 1563-tól Göncön lelkész, legkésőbb 1566-tól haláláig kassavölgyi (abauji) esperes. Valószínűleg már az 1570-es években hozzálátott – ismeretlen segítőitársaival – az első teljes magyar bibliafordítás munkálataihoz, amelyet 1590-ben nyomtatott ki Mantskovit Bálint Vizsolyban. *(Papp Ingrid)*

KASZAP István (Székesfehérvár, 1916. március 25. – Székesfehérvár, 1935. december 17.) **jezsuita novícius**. A székesfehérvári cisztercita gimnáziumban tanult. A Középfokú Iskolák Sportkörének Országos Szövetsége, továbbá a Magyar Országos Torna Szövetség és az Alba Regia Atlétikai Klub versenyeinek sikeres sportolója. 1934-ben a Dunántúli Kerület ifjúsági tornászajnoka. 1934-ben belépett a jezsuiták közé, de sokat betegeskedett. Mandulagyulladások, izületi bántalmak, tályogok kínozták. Székesfehérváron és Budán ápolták, de meghalt. Betegségei alatt a türelem és a szeretet erényét hőiesen gyakorolta. Egyházmegyéje megindította boldoggá avatási eljárását. *(Zakar Péter)*

KERPELY Antal (Ruszkabánya, 1866. szeptember 24. – Bécs, 1917. július 22.) **kohómérnök**, a selmeci bányászati és erdészeti akadémián tanult, ahol édesapja professzorként dolgozott, a vaskohászati tanszéket vezette. Az ifjabbik Antal az Osztrák–Magyar Monarchia több vasművében, vasgyárában és acélöntödéjében dolgozott mérnökként, 1897-ben a Donawitzban működő vasgyár műszaki igazgatója, majd vezérigazgatója lett. Legjelentősebb találmánya, a nevét viselő, forgó rostéllyal ellátott gázfejlesztő készülék, amely az egész világon elterjedt. *(A. Szála Erzsébet)*

KISS Ferenc (Nagyszalonta, 1889. szeptember 7. – Budapest, 1966. április 7.) **orvos, anatómus**, Kossuth-díjas egyetemi tanár, akadémiai doktor. Kolozsvárott szerzett diplomát, 1917-től Budapesten dolgozott az I. sz. Anatómiai Intézetben. 1929-től a szegedi Tudományegyetem, 1934-től a budapesti Tudományegyetem professzora, utóbbi helyen a Bonctani-Tájbonctani Intézet igazgatója is. 1949-től ő vezette az I. sz. Anatómiai Intézetet. A vegetatív idegrendszer nemzetközi híró kutatója. Szentágothai Jánossal együtt állította össze a világhírűvé lett háromkötetes anatómiai atlaszt, s társszerzője volt a *Rendszeres bonctan* című tankönyvnek. *(Kapranczay Katalin)*

KISS Károly (Buda, 1793. augusztus 12. – Pest, 1866. február 12.) **hadtudományi író**. 1809–1837 között a cs. kir. hadseregben szolgált, századosként nyugalmazták. 1841-től hadtudományi szakíróként a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1848. június 9-től az Országos Nemzetőrségi Haditanács politikai osztályának főnöke, szeptember 22-től honvéd alezredes, december 2-től a hadügyminisztérium, 1849. május 13-tól a belügyminisztérium nemzetőrségi osztályának főnöke, ezredes, március–augusztus között a hadügyminisztérium nevelési osztályának főnöke. A szabadságharcot követően várfogságot szenved, 1850-ben szabadul. *(Hermann Róbert)*

KLAUZÁL Gábor (Pest, 1804. november 18. – Kalocsa, 1866. augusztus 3.) **politikus, ügyvéd, miniszter.** Apja, Klauzál János császári királyi kapitány cseh származású, magyar nemesi rangra emelt katonatiszt, anyja, Babarczy Ágnes Szeged város polgármesterének a leánya volt. A reformkorban részt vett az európai összehasonlításban is helyét megálló büntetőjogi kódex kidolgozásában. Az 1843–1844. évi diétán a liberális ellenek egyik vezéregyénisége. 1848. április 7. és 1848. szeptember 11. között a Batthyány-kormányban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tárcát irányította. A politikától visszavonulva Kistétényben (ma: Budatétény) szőlőbirtokot vásárolt, amelyet mintaszerűen művelt. Az 1861. évi országgyűlésen Szeged képviselője volt, és a Felirati Párt tagjaként Deák Ferenc politikáját támogatta. Szegeden, a régi belvárosi temetőben nyugszik. *(Estók János)*

KOMJÁT Aladár (Kassa, 1891. február 11. – Párizs, 1937. január 3.) **költő, szerkesztő.** Több verse jelent meg *A Tettben* és a *Móban*, később az 1918-as *Szabadulás* című antológiához csatlakozott. Részt vett a KMP megalapításában, 1919-ben az írói direktórium tagja. 1920-tól 1933-ig Olaszországban, Bécsben, Berlinben élt, az *Egység*-nél, majd az *Inprekornál* szerkesztő. A harmincas évek közepén előbb Bázalbe, majd Párizsba költözött, részt vett a *Rundschau* munkájában. Aktivista vonásokat mutató lírája agitatív, gyakran szavalókórusok számára ír; a harmincas évektől versei egyszerűbbé, intímebbé váltak. *(Földes Györgyi)*

KORIZMICS László (Aggszentspéter, 1816. március 29. – Kistétény, 1886. október 5.) **mérnök, agrárszakíró, lapalapító,** az MTA tagja. Mérnöki oklevelet szerzett, majd uradalmakban dolgozott. 1848-ban Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter titkára. Az 1850-es években úrbérrendezéssel, adózási ügyekkel foglalkozó hivatalnok. 1862-től a Magyar Földhitelintézet kölcsönosztályának igazgatója. A Magyar Gazdasági Egyesület tagja, később alelnöke. Morócz Istvánnal és Benkő Dániellel a hazai körülményekre tekintettel átdolgozta Henry Stephens *Book of the Farm* című könyvét, amely *Mezei gazdaság* címmel nagy példányszámban elkelve jelentős hatást gyakorolt a korszerűsödés útját választó mezőgazdasági üzemekre. Ösztönzésére alapította Károlyi István gróf az istvántelki mintagazdaságot, ahol 1875-ben földműves- és kertésziskolát is nyitottak. A *Gazdasági Lapok* című agrárszaklap elindítója, munkatársa. Vízakna országgyűlési képviselője. Kistétényben (ma Budatétény) másoknak is mintául szolgáló 20 kat. holdas szőlőbirtokot hozott létre. *(Estók János)*

KOSSUTH Ferenc (Pest, 1841. november 16. – Budapest, 1914. május 25.) **vasút- és hidépítő mérnök, politikus,** Kossuth Lajos fia. 1849-től apja haláláig emigrációban élt, majd hazatérve képviselővé választották és a Függetlenségi és 48-as Párt vezére lett. Ebben a minőségében kritizálta a kiegyezéspárti '67-es kormányokat. A koalíciós Wekerle-kabinetben a kereskedelemügyi minisztériumot vezette. E minőségében kötötte meg Ausztriával a vám- és kereskedelmi szerződést 1907-ben. Folyamatos alkutörekései pártja kettészakadásához vezettek. *(Anka László)*

KOZMA Miklós, leveldi (Nagyvárad, 1884. szeptember 5. – Ungvár, 1941. december 8.) a **Magyar Távirati Iroda elnöke, miniszter,** a két világháború közötti időszak befolyásos közéleti személyisége. 1922-től az általa átszervezett és nemzetközileg is elismert hírszolgálatát fejlesztett MTI, 1925-től az ebből és más vállalatokból álló Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. elnöke. 1934-től a felsőház örökös tagja, 1935 és 1937 között belügyminiszter, ezután ismét a kormány félhivatalos hírugynöksége, az MTI elnöke. Élete végén a Magyarországhoz 1939-ben visszatért Kárpátalja kormányzói biztосaként (1940-től) az ott élő ruszinok részleges autonómiájának támogatója. *(Ujváry Gábor)*

KRESZNERICS Ferenc (Ivánc, 1766. február 24. – Alsóság, 1832. január 18.) **esperesplébános, nyelvész,** akadémikus. Pozsonyban 1790-ben írta meg *Magyar nyelvkönyv* című kéziratos munkáját, amely addig az első átfogó koncepciót fogalmazta meg a magyar nyelvről. Fő műve, a 80 ezer szót feldolgozó *Magyar szótár gyökérrenddel és dedakoztattal* két kötet 1831–1832-ben jelent meg. Szótárában a betűrend mellett a „természeti rend” uralkodik, amelynek megalkotásában korszerű matematikai műveltsége volt segítségére. Munkája elismeréseként 1831-ben a Magyar Tudós Társaság (MTA) az alsópapság köréből elsőként tiszteletbeli tagjai közé választotta. Nevét Celldömölkön könyvtár és kulturális díj őrzi. *(Németh Tibor)*

LÁNYI Sarolta (Székesfehérvár, 1891. június 6. – Budapest, 1975. november 10.) **költő, műfordító.** A tizes években tanítónő, a Galilei Kör tagja. 1922-ben a Szovjetunióba távozott, az *Új Hang* című emigráns kommunista lap, 1940-től a moszkvai rádió munkatársa. 1946-ban hazatért, 1950-től 1956-ig az *Irodalmi Újságnak* dolgozott. Előbb a *Nyugat* köréhez tartozott, majd szocialista meggyőződésű, realista, formailag mégis kísérletezőnek tartható verseket publikált. Műfordító, többek között Csehovot, Tolsztojt, Klaus Mannt, Anna Segherst ültette át magyarra. *(Földes Györgyi)*

LASKI Jeromos (Hieronymus Jarosław Łaski/Łasky) (1496. szeptember 27. – Krakkó, 1542. december 22.) lengyel **diplomata.** Itáliai egyetemeken tanult, 1527-ben állt Szapolyai (I.) János király szolgálatába. Két ízben járt I. Ferenc francia királynál (1527, 1532), hogy szövetségi kapcsolatot alakítson ki vele, de ez nem sikerült. Nevéhez fűződik a János nevében Nagy Szülejmán szultánnal megkötött szövetségi szerződés, ez ügyben mintegy három hónapot tartózkodott Isztambulban 1527–1528 telén. *(Oborni Teréz)*

LAUBER Dezső (Pécs, 1879. május 23. – Budapest, 1966. szeptember 5.) **all round sportember, sportvezető, olimpiai ezüstérmes építész.** A századforduló ismert és sikeres sportolója volt, számos sportágat művelt, atlétikában, kerékpározásban és teniszben ért el jelentős sikereket, a Nagy háborút követően a jégkorongozásban és golfban szerepelt, ez utóbbiban sokszoros magyar bajnok volt. A Magyar Olimpiai Bizottság titkáráként mint sportvezető is maradandót alkotott. Építésként többek között olyan munkák kötődnek a nevéhez, mint a tátrai bobbálya és a svábhegyi golfpálya és Golf Szálló tervezése és megépítése. 1924-ben a párizsi olimpia

művészeti versenyein Hajós Alfréddal közösen készített stadionintervük ezüstérmét nyert (az aranyat nem adták ki). (*Szabó Lajos*)

LIPPAY György (Bécs, 1600. október 6. – Pozsony, 1666. január 3.) **esztergomi érsek**, a 17. század közepi Magyar Királyság egyik meghatározó politikusa, a katolikus megújulás kiemelkedő képviselője. Pázmány Péter után a század talán legbefolyásosabb főpapja, aki azonban elődje széles körű ismertségét sohasem érte el. A jelentős magyar nyelvű levelezést maga mögött hagyó vesztéremi, majd egri püspök 1642-től ugyan közel negyedszázadig a magyar katolikus egyház feje volt, merev valláspolitikája, vehemens természete és sokak számára túlzott aulikussága számos ellenséget szerzett számára. Döntő szerepe volt a Szent Korona 1645. évi Győrbe, majd 1663. őszi Bécsbe menekítésében. Örök nyugalomra Pázmány mellett ő is a pozsonyi koronázódómban lelt. (*Pálffy Géza*)

LIPPAY János (Pozsony, 1606. november 1. – Trencsén, 1666. június 2.) **botanikus, kertész**. Nagyszombatban 1643-ban tette le a jezsuita szerzetesi esküt. 1657-től Pozsonyban az érseki kert gondnoka volt. Őt tekintjük az első magyar nyelvű, és a hazai viszonyokhoz igazodó nagy kertészettudományi munka megteremtőjének, egyben az első hazai pomológusnak. Fő műve a három részből álló *Posoni kert* (1664), amelyben saját megfigyelései alapján mintegy száz gyümölcsfajtát írt le (1. kötet: *Virágos kert*, 2. kötet: *Veteményes kert*, 3. kötet: *Gyümölcsös kert*). A háromkötetes művet, az első magyar kertészeti szakkönyvet 1753-ban ismét kiadták. Sikeres műve volt az első kiadásban 1661-ben közreadott naptár jellegű mezőgazdasági útbaigazító, a *Calendarium is*. (*Szagner Márta*)

LOEW (LŐW) Károly Frigyes (Sopron, 1699. március 20. – Sopron, 1741. november 4.) **botanikus, orvos**. 1721-ben Jénában szerezte meg orvosdoktori oklevelét, 1722 és 1738 között Bécsben folytatott orvosi gyakorlatot. Sopronba visszatérve fogott hozzá a *Flora Pannonica* megírásához, amellyel hiányos flórakutásainkat igyekezett pótolni. Ebből az anyagból két kéziratos rész készült el, amelyet Deccard János Kristóffal együtt állított össze, s abban Sopronhoz kötődően 1098 növény nevét sorolják fel. Ez tekinthető az első magyar növényenumerációnak (növényfelsorolásnak), s ennek ismeretében őt a híres német tudóstársaság, az Academia Carolino-Leopoldina alelnökévé választották. (*A. Szála Erzsébet*)

MADERSPACH Károly (Oravica, 1791. augusztus 3. – Ruszkabánya, 1849. augusztus 23.) Selmecbányán tanult **kohómérnök**, a róla elnevezett függőhíd feltalálója. Az 1840-es években úttörő szerepet játszott a Zsil-völgyi oligocén szénmedence kutatásában. Itt hozta létre 1833-ban az íven függő vonórudas vashidat, később egy nagyobb fesztávolságú hidat épített a Cserna folyón, majd a Temes folyón. A ruszkabányai vasmű társtulajdonosa volt, az üzem jelentős szerepet játszott az 1848/1849-es szabadságharcban, ezért börtönbüntetésre ítélték. A bujdosókat rejtgető feleségét Haynau nyilvánosan megvesszőztette, ezt a megszegyenítést Maderspach Károly nem tudta elviselni, öngyilkos lett. (*A. Szála Erzsébet*)

MAGDA Pál (Rozsnyó, 1770. június 29. – Sárospatak, 1841. július 23.) **földrajzi író**, akadémikus. 1792-től Jénában tanult, 1825-től a sárospataki ref. kollégium, 1830-tól a szarvasi ev. gimnázium tanára volt. 1834-ben választották az MTA tagjává. Nevéhez fűződik az első magyar nyelvű statisztikai munka megírása: *Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statisztikai és geographiai leírása*, amely Pesten jelent meg 1819-ben, közel 600 oldal terjedelemben. A művet német nyelven is közreadta. (*V. Molnár László*)

MANSFELD Péter (Budapest, 1941. március 10. – Budapest, 1959. március 21.) ipari tanuló, **az 1956-os forradalom mártírja**. A forradalom idején a Széna téri felkelőkhöz csatlakozott. Összekötőként győgszert, kötszereket, valamint robbanóanyagot szállított. 1958. február 19-én tartóztatták le. A Fővárosi Bíróság 1958. november 21-én életfogytig tartó börtönbüntetésre, a Legfőbb Bíróság 1959. március 19-én halálra ítélte, és kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság 1990. április 20-án nyilvánította semmissé ítéletét. (*Zinner Tibor*)

MARGÓ Tivadar (Pest, 1816. március 5. – Pusztaszentlőrinc [ma Pestlőrinc], 1896. szeptember 5.) **zoológus**, akadémikus, a magyarországi tudományos biológia egyik megalapítója, a mikroszkopikus szövettan és az állattan neves kutatója. 1840-ben szerzett orvosi diplomát a pesti Tudományegyetemen, a következő évben pedig Bécsben sebészdoktori és szülészeti oklevelet szerzett. 1862-től haláláig a pesti Tudományegyetemen az állattan és összehasonlító bonctan tanára, 1874-től a fejlődéstan, majd az anatómia professzora. 1884-ben megjelent alapműve az állatvilág rendszeres osztályozásáról szól. Az első magyar darwinisták egyike, először írt a *fajok eredete* magyar fordításához, s emlékbeszédet mondott Darwinról (1884). (*Szagner Márta*)

MARKÓ Árpád (Rozsnyó, 1885. október 12. – Budapest, 1966. szeptember 17.) **hadtörténész**. 1906-ban avatták hadnaggyá a bécsiújhegyi katonai akadémián. 1921-től a budapesti Hadilevéltárban teljesített szolgálatot, 1930–1940 között a levéltári osztály vezetője volt. 1938-ban ezredes lett, 1940-ben nyugalmazták. 1934-ben az MTA levelező tagjává választották. Legfontosabb eredményeit a Rákóczi-szabadságharc hadtörténetének kutatásában érte el. 1949-ben az MTA tanácskozó tagjává minősítették vissza. 1953-ban megkapta a történettudományok kandidátusa címet, 1965-ben pedig megvédhette nagydoktori értekezését. (*Hermann Róbert*)

Ifj. MARKÓ Károly (Pest, 1822. január 22. – Moszkva, 1891.) **tájképfestő**, id. Markó Károly festő legidősebb fia. Azonos nevű apjától megkülönböztetendő, festményein a Carlo nevet használta. Tanulmányait a bécsi akadémia tájképfestészeti osztályán kezdte 1836-ban. 1838-ban apja hívására Pisába költözött, majd mellette tanult Firenzében. 1843-ban tanulmányúton járt Rómában és Firenzében, ugyanitt tanította Obolensky orosz hercegnő lányait is, majd miután felesége meghalt, az ő meghívására tette át lakhelyét Moszkvába 1885-ben. Műveivel főleg bécsi és milánói kiállításokon vett részt, festményeit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. (*Aknai Katalin*)

MÁNDI Andor (Budapest, 1891. szeptember 23. — Budapest, 1972. augusztus 24.) **gépészmérnök.** A charlottenburgi műegyetem elvégzése után a Weiss Manfréd-gyár, majd 1921–1959 között a Ganz Villamossági Gyár munkatársa, utóbbinak igazgatója is lesz. Több új villamos gép fejlesztése fűződik a nevéhez, köztük a turbógenerátor szabadalma szerinti kereszttekerces forgórésze. Ezzel a megoldással a rendelkezésre álló acélminőség mellett is növelni lehetett a turbógenerátorok teljesítményét. 1950-től tanított is a Műegyetemen. (*Sipka László*)

MAZALÁN Pál (Igló, 1891. május 29. — Budapest, 1959. december 3.) **bányamérnök.** A selmecbányai főiskolán végzett tanulmányai után a kolozsvári bányahivatalnál gyakornok. Az erdélyi földgázmezők Pekár Dező vezette torziós ingás kutatásában vesz részt. A háborút követően a nagyalföldi és a dél-dunántúli szénhidrogén-kutatófúrásokat irányítja. 1924 és 1927 között külföldön (Szumátra, Japán, Ausztrália, Új-Guinea) kőolaj- és földgázkutató fúrásokat vezet, később az Egyesült Államokban tanulmányozza a mélyfúrási eszközök és berendezések gyártását. Hazatérte után az ivó- és az iparvíz-kutak létesítésében vesz részt, majd a fúróberendezések gyártására létrehozza a Mazalán Pál Mélyfúrási Vállalata és Gépgyára nevű céget, és megkezd a fúrómesterek kiképzését is. Bekapcsolódik a hazai nyersanyag-kutatásba és a vízellátást szolgáló munkálatokba is. 1938-tól a Mélyfúrási kutak című tantárgyat oktatja a budapesti Műegyetemen, hogy a mérnokok is alaposan ismerjék ezt a szakterületet. (*Sipka László*)

MÉHES György (eredetileg Nagy Elek) (Székelyudvarhely, 1916. május 14. — Budapest, 2007. április 10.) **író, újságíró.** Kolozsváron jogi diplomát szerzett 1938-ban. A II. világháborúig kolozsvári lapok munkatársaként dolgozott, majd ezt követően rövid ideig szerkesztő. 1952-től szabadúszó. Az 1950-es évektől ifjúsági regényeket, meséket, az 1960-as évektől kezdve színpadi darabokat írt, első komoly sikerét az 1982-es *Bizalmas jelentés egy fiatalemberről* című, önéletrajzi jellegű regényével érte el. Magyarországi újrafelfedezése a 20. század utolsó éveire tehető. 2002-ben Kossuth-díjat kapott. (*Wirágh András*)

MENDÖL Tibor (Nagyszénás, 1905. május 5. — Budapest, 1966. augusztus 21.) **a településföldrajzi kutatások hazai megindítója,** egyetemi tanár, akadémikus. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, majd Debrecenben tanított, később európai tanulmányúton vett részt. 1941-ben lett a budapesti Tudományegyetem Emberföldrajzi Intézetének igazgatója, 1943-tól az egyetem professzora. 1936-ban jelent meg az *Alföldi városaink morfológiája* című kötete, amelyben bírálta a német szakirodalomnak a magyarországi alföldi városokról vallott téves történeti földrajzi felfogását. Alapműve a Bulla Bélával együtt összeállított *A Kárpát-medence földrajza* című munkája. Posztumusz kiadványként jelent meg *A földrajz-tudomány az ókortól napjainkig* című monográfiája. (*V. Molnár László*)

MESTERHÁZI Lajos (Kispest, 1916. március 3. — Budapest, 1979. április 4.) **író.** Műveit a pártos realizmus hazai példájaként említik. Marxista világnézetének kialakulását számos művében kísérlete meg feldolgozni. Az ötvenes évek elejétől jelentek meg novelláskötetei,

majd regénytrilógiával, a *Tanúsággal* lépett az olvasók elé. Az igazi közönség sikert a korban népszerű ifjúsági regénye, a *Pár lépés a határ* hozta meg számára (1958). A *Prométheusz-rejtély* (1973) életművének csúcspontja, a mítosz sikeres feldolgozása. (*Angyalosi Gergely*)

MIHAILICH Győző (Temesrékás, 1877. október 14. — Budapest, 1966. március 18.) **mérnök,** a hazai **vasbetonépítés egyik úttörője.** Oklevelét 1899-ben szerezte a budapesti Műegyetemen. 1906-tól magántanár és a Vasbeton szerkezetek című tárgy előadója, a témában írt könyve hosszú ideig az egyetlen ilyen hazai szakkönyv. 1906 és 1914 között Magyarország úttörő szerepet vállalt a vasbeton gerenda hidak építésében: 16 ilyen híd készül 30 métert meghaladó támaszközzel (miközben Németországban öt épül, Franciaországban egy sem). 1908-ban épül, Mihailich Győző tervei alapján, Temesvárotnál a Béga-csatorna hídja, rekord méretű, 38,42 m középnnyílással — Decebal híd néven ma is használják. 1920 és 1957 között a hidépítés professzora a BME Mérnöki Karán. Megszervezte a tanszék mellett működő vasbetonvizsgálati laboratóriumot. 1933-tól az MTA tagja. Létrehozta az 1940-től működő Mérnöki Továbbképző Intézetet. Jelentős további műszaki alkotása: a szolnoki közúti Tisza-híd (1912), a Csepeli Szabadkikötő gabonatarháza (1922), Budapesten a Szabó József utcai autóbuszgarázs, a Récsei (1930), a budapesti Margit híd erősítési és szélesítési tervei, a Kossuth híd, az új szegedi közúti Tisza-híd. (*Sipka László*)

MOCSÁRY Lajos (Fülekkovácsi-Kürtánypusztá, 1826. október 26. — Andornak, 1916. január 7.) **politikus, közíró,** a függetlenségi politika kiemelkedő alakja. 1865-től országgyűlési képviselőként a kiegyezés közös ügyes formáját elutasító Balközép-ellenzék soraiban politizált, ám Tisza Kálmán és pártja pálfordulásakor a közös ügyeket következetesen elutasító Függetlenségi Párt alapító tagja és elnöke lett. Társadalmi kérdésekben a liberalizmus demokratikus irányú továbbfejlesztését képviselte. Nevét a nemzetiség kérdésben elfoglalt méltányos álláspontja tette ismertté, s egyúttal politikailag magányossá: a történeti Magyarország egységének megőrzése mellett messze-menő közigazgatási és kulturális nyelvi jogokat szorgalmazott a nem magyar etnikumoknak. (*Fónagy Zoltán*)

MORÓCZ István (Ludas, 1816. december 25. — Budapest, 1881. október 10.) **orvosdoktor,** királyi tanácsos, gazdasági egyesületi titkár és író, az MTA levelező tagja. Orvosi egyetemet végzett, de érdeklődése a mezőgazdasági kémia iránt a borászathoz vezette, amelynek gyakorlati és elméleti szakembere lett. Az Országos Szőlőiskola igazgatójaként a gyakorlati képzést, a fajtaelkülönítést szorgalmazta. A Magyar Gazdasági Egyesület titkáráként gépkiállításokat szervezett. Részt vett a londoni és hamburgi világkiállításon, egyik rendezője a bécsi birodalmi és a párizsi kiállításnak. Az MTA levelező tagja. Hajdúböszörmény város díszpolgára. Kiténtették a Ferenc József-rend lovagkeresztjével. Szerző-fordító hármasként Benkő Dániellel és Korizmic Lászlóval Henry Stephens *Book of the Farm* című könyvét hazai körülményekre „magyarította” *Mezei gazdaság* címmel, a mű a korszak fontos agrártörténeti forrása. (*Litus Annamária*)

ORTVAY (1875-ig Ortmayr) **Tivadar** (Csiklovabánya [ma Ciclova Mantână, Románia], 1843. november 19. – Budapest, 1916. július 8.) **apát, történész, régész**, az MTA tagja. A szerzeágazó érdeklődésű tudós jelentős munkásságot fejtett ki a Kárpát-medence történeti vízrajza, Magyarország középkori egyházi földrajza, valamint Pozsony és Temes vármegye helytörténeti leírása terén. Monográfiát írt II. Lajos és felesége, Habsburg Mária életéről. Régészeti kutatásaira alapozva kísérletet tett a pannóniai úthálózat feltérképezésére. Terepmunkái során számos topográfiai felvételt, térképvázlatot készített Magyarországon vízrajzáról és régészeti lelőhelyeiről. Nagy összegeket adományozott az Akadémiának, és aktív szerepet játszott az általa művelt tudományágak szervezeteiben. (*Fónagy Zoltán*)

PALÁGYI Lajos (Óbecse, 1866. április 15. – Budapest, 1933. március 7.) **költő, tanár**. Első versei tizenéves korában jelentek meg fővárosi lapokban. Az *Ország-Világ* munkatársa, majd vidéken dolgozott nevelőként, ezt követően fővárosi lapoknál helyezkedett el. 1898-tól Hódmezővásárhelyen, majd Sárospatakon tanított, 1901-től 1920-ig a fővárosi tanítóképző tanára. A Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt nyugdíjazták. Lefordította a *Faustot* (1909), válogatott költeményei 1926-ban jelentek meg önálló kötetben. (*Wirágh András*)

PALLÓ Imre (Mátisfalva, 1891. október 23. – Budapest, 1978. január 25.) **operaénekes**. Székely földművescsalád gyermeke, iskoláit Székelyudvarhelyen, Kolozsvárott, majd húszéves korától a Ze-neakadémián végezte, később jogi diplomát is szerzett. 1917-től haláláig az Operaház vezető baritonistája, 1934-től örökös tagja. Világszerte elismert lírai bariton, éveken át Mascagni utazó társulatának is ünnepelt tagja. Kiemelkedőek voltak Verdi-szerepei, magyar színpadon elsőként énekelte Falstaffot és Simone Boccanegrát. Művészetének fontos részét alkották az új magyar zenei bemutatók. 1918-ban Bartók őt kérte fel *A kékszakállú herceg vára* prólójának elmondására, majd 1936-ban – Rösler Endrével együtt – a *Cantata Profana* magyarországi bemutatójára, Kodály pedig a *Háry János*, a *Szekélyfőnök* bariton szerepeire és a Magyar Népzene-sorozat előadásaira. Palló 1957–1958-ban az Operaház igazgatói tisztét is betöltötte. (*Szirányi János*)

PÁRTOS Gyula (Apatin, 1847. augusztus 17. – Budapest, 1916. december 22.) **építész**. Lechner Ödön tervezőtársaként a magyar stílusú szecesszió úttörője. Először a budai politechnikumban tanult, majd 1870-ben Berlinben szerzett építési oklevelet. Pesten Lechnerrel közös irodát nyitottak, ahol a szervezői feladatokat Pártos látta el, míg a pályázatok és megvalósult művek Lechner művészetét tükrözik. Néhány önálló tervén kívül (kiskunfélegyházi Szent István-templom, 1873–1877, kecskeméti református bazár, 1877) részt vett Lechner csaknem valamennyi megvalósult tervének kivitelezésében (Thonet-ház, Drexler-palota, kecskeméti városháza, Iparművészeti Múzeum). Partneri viszonyuk 1896-ban szűnt meg. (*Aknai Katalin*)

PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM Imre (Illava, 1891. augusztus 26. – Budapest, 1956. január 30.) **kohómérnök**. Tanulmányait a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán végezte. Katonai szolgálata után rövid ideig Gölnicbányán, majd Kassán tanár. 1919-től a

Sopronba áttelepült főiskoláján tanszékvezető, 1931 és 1934 között a Kohómérnöki Osztály dékánja. 1934-től az iparban hasznosítja ismereteit: 1941-ig a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. műszaki tanácsadója, 1941–1951 között a győri Magyar Vagon- és Gépgyár igazgatója, vezérigazgatója. A háborús és az azt követő évek nehézségein szaktudásával és emberségével igyekszik átgépeíteni a rábízott gyárat és dolgozóit. Már 1949-től vállal (meghívott előadóként) oktatási feladatokat Sopronban, majd 1951-től a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem tanszékvezető tanára, korai haláláig. (*Sipka László*)

PAULER Gyula (Zágráb, 1841. május 11. – Badacsonytomaj, 1903. július 8.) **történész, levéltáros**, az MTA levelező (1870), majd rendes tagja (1877). Jogi tanulmányokat követően 1863 és 1874 között ügyvédként, ezután húsz éven át a Magyar Országos Levéltár levéltárnokaként dolgozott, majd 1894-től haláláig az intézmény vezetője. Pauler nevéhez köthető a magyar levéltárügy átfogó reformja: az Országos Levéltárba integrálta a korábbi kormányzati szervek széttagolt iratanyagát (pl. a magyar és az erdélyi kancelláriai iratokat). Történészként a kora középkori magyar történelemmel foglalkozott. (*Ligeti Dávid*)

PAULER Tivadar (Buda, 1816. április 9. – Budapest, 1886. április 30.) **jogász, politikus, miniszter**, az MTA tagja. A zágrábi, majd a győri jogakadémia (1837–1848), illetve a pesti tudományegyetem professzora (1848–1849, 1852–1878) és rektora (1861–1862), illetve jogi kari dékánja (1860–1861 és 1865–1866), a magyar tannyelvű egyetemi oktatás helyreállításának egyik megvalósítója. Kormányparti országgyűlési képviselő (1871–1886); vallás- és közoktatásügyi miniszterként Eötvös József utódja (1871–1872), majd igazságügyminiszter (1872–1875 és 1878–1886), illetve az MTA másodelnöke (1880–1886). A magyar jogtörténeti kutatások első jelentős alakja, a büntetőeljárás és a polgári törvénykönyvek előkészítésének irányítója, az első magyar nyelvű jog- és államtudományi enciklopédia összeállítója. (*Ujváry Gábor*)

PÉTERFY Sándor (Nemescső, 1841. augusztus 3. – Pándorfalu, 1913. augusztus 10.) **a magyar népoktatásügy neves szervezője**, elismert **szakíró**, a tanítók egyesületi szervezésének egyik irányítója. Kezdeményezésére jött létre 1875-ben a tanítókat és családtagjaikat segítő Eötvös-alap, amelyet 1900-ig vezetett elnökként. 1877-től 1895-ig a budapesti állami tanítónőképzőben a pedagógia tanára volt. 1889 és 1899 között a Tanítóképző Intézeti Tanács Országos Egyesületének elnöke volt. 1889-ben Budapesten megalapította a Tanítók Házát, majd 1904-ben egy újabbat is szervezett. A millennium tiszteletére állította össze kétkötetes munkáját *A magyar elemi iskolai népoktatás* címmel. (*V. Molnár László*)

PETZVAL József (Szepesbela, 1807. január 6. – Bécs, 1891. szeptember 17.) **mérnök**, az MTA és az osztrák tudományos akadémia tagja. 1832-től a pesti Tudományegyetem, 1836–1877 között a bécsi egyetem professzora. A fényképezési optika nemzetközi híró úttörője. A világon elsőként hozott létre nagy fényerejű akromatikus kettős fényképezési objektíveket, amivel sikerült lerövidíteni a főtávolságnál a megvilágítási időt. A Voigtlander cég által forgalmazott

fényképezőgépek az ő lencséi révén váltak híressé. Ő tekinthető a korszerű anasztigmát lencserendszer feltalálójának is. Nevét évente átadásra kerülő érem is őrzi, egykori szülőhelyén (ma Spišská Belá, Szlovákia) hozták létre a nevét viselő múzeumot. (*A Szóla Erzsébet*)

PFEIFER Ignác (Szentgál, 1867. szeptember 30. – Budapest, 1941. szeptember 7.) **vegyszerészmérnök**, egyetemi tanár. A budapesti Műegyetemen szerzett oklevelet, 1912-től a Műegyetem kémiai technológiai tanszékének professzora. Az ipari vizek keménységének vizsgálatára dolgozta ki a róla és Wartha Vincéről elnevezett módszert. 1922-től az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumának igazgatója volt. Vezető szerepe volt abban, hogy a magyar izzólámpagyártás világszerte elterjedt produktumokkal dicsekedhetett, köztük a kriptontöltésű izzólámpával. A Magyar Kémikusok Egyesületének 1926-tól haláláig elnöke. Életművét legrészletesebben Móra László dolgozta fel. (*Tömpe Péter*)

POGÁNY Ö. Gábor (Kispest, 1916. július 21. – Budapest, 1998. március 21.) **művészettörténész**, művészeti író. 1939-ben végzett Budapesten, de tanult Berlinben és Párizsban is. 1945–1947 között a Szépművészeti Múzeum muzeológusa, 1947 és 1950 között a Fővárosi Képtár igazgatója, 1953-tól 1957-ig a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese. 1957-ben a Fővárosi Képtár, az Országos Képtár és a Szépművészeti Múzeum magyar gyűjteményeiből megszervezte a Magyar Nemzeti Galériát, melynek 1980-tól a főigazgatója. Kutatási területe a 19. és a 20. század magyar művészete. Főbb könyvei: *A magyar festészet forradalmái*, Bp., 1947.; *Magyar festészet a XX. században*, Bp., 1959.; *Derkovits Gyula*, Bp., 1961. (*Aknai Katalin*)

RÁJNIS József (Köszeg, 1741. június 4. – Keszthely, 1812. szeptember 23.) **jezsuita szerzetes, tanár, költő, műfordító**. Külföldi tanulmányok után Esztergomban, Pozsonyban, majd Győrben tanított költészetet és retorikát. 1768-tól teológiát hallgatott Nagyszombatban, ahol pappá szentelték, és bölcséleti doktori címet szerzett. 1783-ig újra Győrben tanított, majd súlyos nélkülözések közepette élt, amíg 1809-ben a bölcsélet tanára lett a keszthelyi Georgikonban. Latin és magyar nyelvű verseket, versesköteteket jelentetett meg, a klasszikus versmértékeket magyar nyelvű költeményeiben is alkalmazta. Vergilius munkáinak fordítója volt. (*Lengyel Réka*)

RIDEG Sándor (Törtel, 1903. február 12. – Budapest, 1966. február 8.) **író**. Cselédyerekként nőtt fel, öt elemi végzett, 16 évesen már vöröskatoná, majd gyári munkás, vasutas, péksegéd. Törtélenépszerűségnek örvendő első, 1939-ben megjelent regénye, az *Indul a bakterház*, melyből azonos címmel film is készült 1979-ben. Ezután még tizenhárom regényt írt, köztük önéletrajzi regényeket, valamint a kor elvárásainak megfelelően termelési regényeket, sőt meséket is. Munkásságát számos díjjal ismerték el. (*Deczki Sarolta*)

ROGERIUS (1205 körül – Spalato [ma Split, Horvátország], 1266. április 14.) **történetíró, spalatoói érsek** (1249–1266). A dél-itáliai Apuliából származó klerikus 1233-ban, Pecorari Jakab pápai követ kíséretében érkezett Magyarországra, ahol különböző egyházi

javadalmakat kapott, végül Spalato érseke lett. A magyarországi tatárjárás idején Nagyváradon élt, tatár fogságba esett, de sikerült megszöknie. A tatárjárásról és előzményeiről 1243–1244 táján írt *Siralmas ének* (*Carmen miserabile*) címen ismertté vált magas színvonalú munkája a kor nélkülözhetetlen forrása. (*Zsoldos Attila*)

RÓHEIM Géza (Budapest, 1891. szeptember 12. – New York, 1953. június 7.) **etnológus, pszichoanalitikus**. Külföldi etnológiai kutatásait követően 1931-től kezdve pszichoanalitikus. Magyar nyelvű művei közt említendő a *Magyar néphit és népszokások* (1925), *A csurunga népe* (1932) és *A primitív ember* (1933). 1938-tól az USA-ban élt és tanított. A sámánhit, az ausztráliai totemizmus és a mítoszok, valamint a pszichoanalitikus kultúraelmélet és folklorisztika nemzetközi hírvető tudósa lett. 1947 és 1953 között ő szerkesztette a *Psychoanalysis and Social Sciences* című kiadványsorozatot. Az 1980-as évektől kezdve idehaza több munkáját is közreadták, róla pedig 1999-ben jelent meg életrajzi kötet. (*Gazda István*)

RÓNA Zsigmond (Turdos 1860. december 13. – Budapest, 1941. október 22.) **meteorológus**, a magyar éghajlatkutatás úttörője, a hazai időjárási és éghajlati szakirodalom megteremtője, a Magyar Meteorológiai Társaság első elnöke. A budapesti Műegyetemen szerzett diplomát, majd a pesti Tudományegyetemen tanári oklevelet, a kolozsvári Tudományegyetemen pedig doktori fokozatot. 1888-tól dolgozott a Meteorológiai Intézetben, amelynek 1906-tól aligazgatója, 1912-től igazgatója volt. 1909-ben jelent meg nagy monográfiája *Magyarország éghajlata* címmel, amely a szakma alapműve lett. 1925-ben adta közre *A meteorológiai megfigyelések kézikönyve* című munkáját. Hosszú időn keresztül ő szerkesztette az *Időjárás* című folyóiratot. (*Gazda István*)

SADLER József (Pozsony, 1791. május 6. – Pest, 1849. március 12.) **botanikus**, egyetemi tanár. A pesti egyetemen tanult, 1820-ban szerzett orvosi oklevelet. 1820-tól kezdve a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott, a Természettudományi Társaság vezetője volt, feldolgozta és kiegészítette Kitaibel Pál hagyatékát, egy nagy herbáriumot, amely 28 ezer fajt tartalmazott. Emellett 1834-től a Tudományegyetemen a botanika professzora. Elsőként adott ki szárított növények gyűjteményét (14 füzetben adta közre a *Magyarázat a magyar plánták szárított gyűjteményéhez* című munkáját, 1824–1830). (*Szágner Márta*)

SÁRKÖZI Márta (Budapest, 1907. március 21. – Budapest, 1966. augusztus 8.) **szerkesztő, műfordító**. Molnár Ferenc és Vészi Margit leánya, a mártírhálálta halt Sárközi György felesége. Műveltségét drezdai, lausanne-i iskolákban szerezte. 1946-ban Illyés Gyulával újraindította a *Válasz* című folyóiratot, annak önzetlen mecénása volt, s egészen a kommunista hatalomátvételig megtartotta az orgánumot, amely nem hódolt be az új rendszernek. Emlékét megörökítette a *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv* (2004). (*Széchenyi Ágnes*)

SARTORY József (Selmecbánya, 1766 – Szomolnok, 1839. június 18.) **földmérő mérnök**. A selmeci bányászati akadémián tanult. 1794-től az egri püspök uradalmi földmérője volt (a

Heves Megyei Levéltár 19 eredeti munkáját, s több kéziratos térképének másolatát őrzi). Ő volt az aggteleki Baradla-barlang első térképezője (1794), a barlang felmérését Farkas Jánossal együtt végezte. Munkája világvizsgonylatban is az első, mérnök által készített barlangtérképnek tekinthető. 1822 és 1839 között szomolnoki bányatanácsosként és ásványvizsgálóként működött, a kir. Kamara felkérésére 1829-ben a Sajó szabályozási terveivel is foglalkozott. (A. Széla Erzsébet)

SAVANYÚ Jóska (Izsákfa, 1841. szeptember 12. – Tótvázsony, 1907. április 9.) **betyár**. Hírhedtté vált tetteit 1878 és 1884 között követte el. 1884-ben bebörtönözték, előbb az illavai, majd a váci fegyházban raboskodott. 1906-ban szabadon bocsátották, ezután szabóként dolgozott. 1907-ben önkézzel vetett véget életének. Leghíresebb tette mitizálódott a Dunántúlon: álruhában rabolta ki gróf Bezerédy Istvánt, majd kilétét felfedve visszaadta zsákmányát. A nép körében „jó betyárként” vált ismertté. (Ligeti Dávid)

SCHOLTZ Ágoston (Kotterbach, 1844. július 27. – Veszprém, 1916. május 8.) **matematikus**. 1865-ben Berlinben szerzett matematika–fizika szakos tanári diplomát, ezt követően az iglói, 1871-től pedig a pesti evangélikus gimnáziumban tanított. 1877-ben lett az utóbbi intézmény igazgatója. 1879-ben szerzett magántanári címet a pesti Tudományegyetemen, ahol 1884-től a felsőbb mennyiségtan professzora volt. Elsősorban a determinánsok kutatásával foglalkozott, e témakörben nevét viseli a Hunyadi–Scholtz-tétel. A Hunyadi–Scholtz-féle mátrixokat később Egerváry Jenő alkalmazta sikerrel a rácsos szerkezetek elméletében. Könyvnyomatok a szegedi egyetem Matematikai Szemináriumának könyvtárába került. (Szabó Péter Gábor)

SCITOVSZKY János (Béla [ma Košická Belá, Szlovákia], 1785. november 1. – Esztergom, 1866. október 19.) **esztergomi érsek**. Apja szlovák tanító volt. 1809-ben pappá szentelték, majd Rozsnyón és Pesten tanított. 1824-től rozsnyói kanonok, 1827-től rozsnyói, 1838-tól pécsi megyéspüspök. 1849-ben szembefordult a magyar kormánnyal. 1849. július 21-től esztergomi érsek, több császárhű püspököt a javaslatára neveztek ki. Primási jogai korlátozása miatt azonban fokozatosan közeledett az ellenzékhez. Az MTA tagja, az 1856-ban általa felszentelt esztergomi bazilika felépíttetője. 1865-ben nyitotta meg az esztergomi nagyszemináriumot. (Zakar Péter)

SEBŐK Zsigmond (Párkány, 1861. szeptember 22. – Budapest, 1916. június 4.) **ifjúsági író, újságíró**. 1889-től 1909-ig Pósa Lajos gyermeklapja, *Az Én Újságom* munkatársa. 1909-től Benedek Elekkel szerkeszti a *Jó Pajtást*. Először e lapok hasábjain láttak napvilágot Mackó úr (utóbb Dörmögő Dörmötör) történetei. Az emberi társadalomban medve alakban élő „máramarosi” birtokos beutazza a korabeli Magyarország nevezetes tájegységeit és városait. Kalandjai során aktuálpolitikai és földrajzi ismeretekre tesz szert. (Bátori Anna)

SÉRTŐ Kálmán (Bisse, 1910. október 29. – Gyula, 1941. június 16.) **költő**. Segényiparasztí származású, az irodalommal katonáskodása idején találkozott. Húszévesen Pestre gyalogolt, ahol versei a legkülönbözőbb irodalmi körök érdeklődését keltették fel. *Falusi pillanat*

című kötetéről (1933) elismerően nyilatkozott többek közt Illyés Gyula, Kosztolányi, Németh László, Babits és Hatvany Lajos is. Ünnepelet híresség lett, ám költői fejlődése megtorpan. A szélsőjobb felé fordult, élete végén a hungarista ideológia szószólójává vált. (Rákai Orsolya)

SÍK Endre (Budapest, 1891. április 2. – Budapest, 1978. április 10.) **diplomata, politikus, történész, író**. 1915-ben orosz hadifogságba esett, a második világháború végéig a Szovjetunióban élt, a kommunista párt tagja lett. Történésként az afrikai népek történetét kutatta és oktatta. 1945-ben tért vissza Magyarországra, a külügyminisztériumban dolgozott, 1948–1949-ben washingtoni nagykövet, 1958 és 1961 között külügyminiszter volt. Íróként elsősorban a szovjetunióbeli emigráns magyar kommunista mozgalom életét is feltáró emlékiratai miatt említhető. (Szécsi Zoltán)

SIMONFFY András (Szeged, 1941. augusztus 6. – Budapest, 1995. december 16.) **író, szerkesztő**. Az érettségi megszerzését követően tervezőiskolát végzett, majd az ELTE magyar–olasz szakos hallgatója volt. 1964-től kezdve, szinte megszakítások nélkül különböző folyóiratok munkatársaként és később szerkesztőjeként is dolgozott. Szépirói munkái közül kiemelkednek a *Lázadás reggelig* (1965) és a *Kompország katonái* (1981) című kötetei. Munkásságát több díjjal is elismerték a rendszerváltás előtt és után is. (Hoványi Márton)

SIMOR János (Székesfehérvár, 1813. augusztus 23. – Esztergom, 1891. január 23.) **esztergomi érsek, bíboros**. Tanulmányait Székesfehérvárott, Budán, Nagyszombatban és a bécsi Pázmáneumban végezte. 1836-ban szentelték pappá. A Pázmáneum prefektusa, majd érseki titkár. 1849-ben macskazenevel tisztelték meg osztrákbarát felfogása miatt. Az 1850-es években először az Augustineum igazgatója, majd tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. 1857-től győri püspök, 1867-től esztergomi érsek, az MTA tagja. Befejezte az esztergomi bazilika építését, megalapította a Keresztény Múzeumot és a róla elnevezett primási könyvtárat. (Zakar Péter)

SIPOS Pál (Nagyenyed, 1759. október 16. – Szászváros, 1816. szeptember 15.) **matematikus, fizikus**, református lelkész, költő, filozófusként Kant és Fichte követője. 1783-tól a szászvárosi kolégium rektora, 1805-től a sárospataki főiskola természettan- és mennyiségtanára, 1810-től Tordoson lelkész. Az ellipszis kerületének meghatározására kidolgozott eljárása (ezzel elnyerte a berlini tudományos akadémia aranyérmét) éppúgy elismerést érdemel, mint a körív tetszőleges arányban történő felosztására alkalmas izométernek nevezett vonalzója. Ő használta először hazánkban szögmérésre a negyedkör tízes rendszerű törtérszeit. Életművét elsőként Jelitai József dolgozta fel az 1932-ben kiadott könyvében. (Szabó Péter Gábor)

SKARICZA Máté (Ráckeve, 1544 – Ráckeve, 1591. március 21.) **református író, költő, prédikátor**. Hosszú tanulmányútján egész Európát bejárta. Életműve összeforrott a hódoltságbeli mezővárossal, Ráckevével és mesterével, a híres teológussal, Szegedi Kis Istvánnal. Ráckeve történetét elbeszélő magyar nyelvű verse (1581) és zsolttárai a kor magyar irodalmának fontos részét alkotják. Önéletrajzát

beleszötte Szegedi Kistről szóló latin nyelvű biográfiájába (1585), amely a magyar reformáció történetének megkerülhetetlen forrása. (Ács Pál)

SOMOGYI József (Félszerfalva, 1916. június 9. – Budapest, 1993. január 2.) Kossuth-díjas **szobrász**, tanár. 1935–1936 között Aba Novák Vilmos Szabadiskoláját látogatta, 1936-tól 1941-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskolára járt. Első kiemelkedő műve, a *Martinász* (1953) ma is Dunaújváros emblematikus szobra. A budapesti Mednyánszky-síremlék, a hódmezővásárhelyi Szántó Kovács János-emlékmű vagy a szigetvári Zrínyi-lovasszobor az 1945 utáni természetelvi, figuratív monumentális szobrászat kiemelkedő példái. Szobrászatára általában jellemző a vázyszerűség, a szerkesztettség és a tömör fogalmazás. 1963-tól 1993-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára, 1974 és 1987 között rektora volt. (Aknai Katalin)

SPIEGEL Frigyes (Pest, 1866. április 24. – Budapest, 1933. február 26.) **építész, iparművész**. A századfordulón jelentős iparművészeti, belsőépítészeti tevékenységével tűnt ki. 1887-ben szerzett oklevelet a Budapesti Műegyetemen, majd Freund Vilmos építész irodájában kezdett el dolgozni. Részt vett a budapesti Kozma utcai temető halottasházának tervezésében. 1912-ben *Maison Moderne* néven Spiegel bútorszalonot nyitott a belvárosi Király Bazárban. Nevéhez köthető több vidéki színház és fővárosi mulató, illetve bank belső berendezésének terve (Budapesti Magyar Általános Takarékpénztár, Belvárosi Takarékpénztár), de tervezett babákat, filmek és alkalmi rendezvények díszleteit. (Aknai Katalin)

SZALÁRDI János (Szalárd, 1601. július 23. – Kolozsvár, 1666. augusztus 3.) **történetíró**. Mindkét Rákóczi György bizalmi embere volt. 1634-ben került az erdélyi fejedelmi udvarba, levéltáros, titkár, majd katonai adósdedő lett. Várad eleste (1660) után Kolozsvárra költözött. 1662 és 1664 között írta meg a *Síralmas magyar krónikát*, amely korában kéziratban maradt. Munkája Erdély történetét kilenc könyvben adja elő, a mohácsi vészsel kezdve (1526) és Kemény János bukásával (1662) végezve. (Tóth Zsombor)

SZÁNTÓ István (Devecser?, 1541 – Olmütz, 1612. július 5.) **író, jezsuita szerzetes és misszionárius**. Győri, bécsi, majd római tanulmányai után lépett egyházi pályára. A magyar papképzés érdekében kollégiumokat alapított (pl. a római Collegium Hungaricum), kortársai tisztelték hitvitázó szelleme miatt. Ma egyetlen művének kéziratba ismeretes, a *Confutatio Alkoranié*; *Vulgata*-fordításából csupán az Öszövétség készült el 1611-ben, de az sem maradt ránk, pedig feltehetőleg Káldi György is felhasználta. (Szilágyi Emőke Rita)

SZEGEDI Gergely (Szeged, 1536? – Eger, 1566. december 20.) **református író, költő, prédikátor**. Neves zsolnárfordító volt, Szenci Molnár Albert is tisztelettel emlékezett meg róla. Szegedi zsolnárainak formagazdagsága, ritmusérzéke révén nagy népszerűsége tett szert, Balassi Bálintra is hatott. Melius Péterrel közösen jegyzik a *Debrecen–Egervölgyi Hitvallást* (1561–1562), együtt alkották meg az első debreceni református énekeskönyvet is (1563). Halála után három évvel, 1569-ben jelent meg második, új szerkesztetű gyűjkezetű énekeskönyve. (Ács Pál)

SZIDON Simon (Versec, 1892 – Budapest, 1941. április 25.) biztosítási **matematikus**, a nevét viselő, a Fourier-sorok tanulmányozásához kapcsolódó ún. Sidon-sorozat létrehozója. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, majd a Generali Biztosító Rt. matematikusaként dolgozott. Több jelentős dolgozata jelent meg trigonometrikus és hatványsorokról. A Sidon-sorozatok kutatása számos, még ma is megoldatlan problémát ad a matematikusoknak. Kalmár László, Pólya György, Riesz Marcell, Turán Pál és Erdős Pál mellett tagja volt a világhírű Fejér-iskolának. Háztartási baleset áldozata lett. (Szabó Péter Gábor)

Ifj. SZŐGYÉNY-MARICH László gróf (Bécs, 1840. november 12. – Csór, 1916. június 11.) **politikus, diplomata**. Habsburg-hű, „birodalmi” identitású család sarja. Bécsi egyetemi tanulmányait követően szolgabíró Fejér vármegyében, majd 1869-től országgyűlési képviselő a Deák-párt, később a Jobboldali Ellenzék, majd a Szabadelvű Párt színeiben. 1882-től osztályvezető a közös külügyminisztériumban. A Szapáry-kormányban 1890 decemberétől 1892 októberéig király személye körüli miniszter, majd a Német Császárságba, az Osztrák–Magyar Monarchia legfontosabb szövetségesehez delegálták nagykövetnek. Tisztségét huszonkét éven keresztül, 1914. augusztusi visszavonulásáig töltötte be. (Schwarzwölfer Ádám)

SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán (Kolozsvár, 1916. március 9. – Eger, 1980. november 8.) **kémikus, kémia-történész**, kandidátus, főiskolai tanár, a magyarországi kémia klasszikus századai történetének egyik legkiválóbb kutatója, a Nemzetközi Tudománytörténeti Akadémia tagja. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett diplomát, ezt követően a szegedi, majd a kolozsvári egyetemen tanított, az utóbbi helyen szerzett doktorátust. 1949-től a keszthelyi gimnázium igazgatója, 1952-től az Egri Tanárképző Főiskola tanára, 1960-tól professzora. A régi magyarországi kémiai tanszék történetének alapos feldolgozója, a vegytani szaknyelv kutatója. Foglalkozott az erdélyi és a magyarországi gyógyvízek történeti feltárásával. 1972-ben jelent meg alapvető monográfiája a kémia hazai történetének 1850 előtti időszakáról. (Tömpe Péter)

SZTERÉNYI (1881-ig Stern) **József báró** (Lengyel-tóti, 1861. november 5. – Budapest, 1941. február 6.) **újságíró, iparügyi szakpolitikus**. Brassói publicista, majd a kereskedelemügyi minisztériumban az iparfejlesztés irányítója, a szakoktatás megszervezője. 1906-tól országgyűlési képviselő, 1918-ban kereskedelemügyi miniszter. 1918 nyarán bárói rangot kapott. A forradalmak idején internálták. 1920-tól pártokon kívüli nemzetgyűlési képviselő, 1927-től a felsőház tagja. Nemzetközi gazdasági tárgyalásokon Magyarország képviselője volt. (Paksa Rudolf)

TAMÁSI Áron (Farkaslaka, 1897. szeptember 20. – Budapest, 1966. május 26.) **író, drámaíró**. Székely parasztcsaládból származott, tanulmányait Székelyudvarhelyen és Kolozsvárott végezte. Az I. világháborúban katonaként szolgált. 1923-ban kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, ahonnan 1926-ban települt haza. Ezt követően gyors egymásutánban jelentek meg novelláskötetei, regényei,

köztük fő műve, az *Ábel-trilógia* (*Ábel a rengetegben, Ábel az országban, Ábel Amerikában*). 1944-től haláláig Budapesten élt. (Reichert Gábor)

TAR Sándor (Hajdúsámson, 1941. április 5. – Debrecen, 2005. január 30.) **író**. A gyári munkásként dolgozó Tar 1967-ben nyerte meg a *Mozgó Világ* szociográfiai pályázatát, majd 1981-ben jelent meg első novelláskötete. A novella műfaját művelte mesterien; egyetlen regénye, a *Szürke galamb*, valamint a kritikusok által a legjelentősebbnek tartott műve, *A mi utcánk* is novellaszerű felépítésű. Hősei a Kádár-kor és a rendszerváltás időszakának vesztesei. 1999-ben derült ki róla, hogy ügynök volt a Kádár-rendszerben. (Deczki Sarolta)

TELEKI Pál gróf (Budapest, 1879. november 1. – Budapest, 1941. április 3.) **földrajztudós, politikus, miniszterelnök**. Erdélyi arisztokrata, a gazdaságföldrajz hazai úttörője. 1904-től képviselő, 1920-ban a béke delegáció tagja, majd két alkalommal miniszterelnök (1920–1921 és 1939–1941). Támogatta a földreformot, a szociális intézkedéseket és a zsidóság befolyásának korlátozását, de fellépett a szélsőjobboldal ellen is. Nem akarta háborúba vinni az országot a náci Németország oldalán. Törekvése meghiúsulása miatt öngyilkos lett. (Paksa Rudolf)

TELEKI Sámuel gróf (Sáromberke, 1845. november 1. – Budapest, 1916. március 10.) **felfedező**, utazó, Kelet-Afrika kutatója. Az európai felfedező utazók közül ő az első, aki Kenyában kutatott. Neve afrikai felfedező expedíciói nyomán világszerte ismertté vált. Elsőként ő írta le (1888) a Rudolf-tavat (ez ma a Világörökség részét képező Turkana-tó, Kenya–Etiópia), a Stefánia-tavat (ma Csew-Bahir-tó, Etiópia), valamint a Teleki-vulkánt. Utóbbi kiindulópontja lett a kelet-afrikai árokrendszer kialakulását magyarázó új földfelfedezés-történeti elméletnek. Kelet-Afrika 16 különböző néptörzsből 338 tárgyi etnográfiai emléket gyűjtött, amelyek a Magyar Néprajzi Múzeumba kerültek. (V. Molnár László)

THIRRING Gusztáv (Sopron, 1861. december 25. – Budapest, 1941. március 31.) **földrajztudós, statisztikus, demográfus**, természetjáró, akadémikus. 1906 és 1926 között a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke. Értékes statisztikai kézikönyvei jelentek meg a fővároshoz és szülővárosához kapcsolódóan. Kiemelkedő jelentőségűek a kívándorlási területén kifejtett munkái, amelyek az országból kifelé áradó migráció első pontos adatait mutatták ki. A Magyar Földrajzi Társaság alelnöke, a Magyar Turista Egyesület tiszteletbeli elnöke volt, az útikalauz-irodalom egyik jelentős személyiségeként tartjuk számon. Nevét emlékérem és a turisztikai Thirring körút is őrzi. (V. Molnár László)

THURZÓ György (Lietava [később Zsolnalitva, ma Szlovákiában], 1567. szeptember 1. – Biccse [ma Bytča, Szlovákia], 1616. december 24.) **nádor**, a 17. század eleji Magyar Királyság egyik meghatározó politikusa, az evangélikus vallás kiemelkedő patrónusa. A polgári nagyvállalkozó eredetű Thurzó familia egyik legnagyobb karriert befutó tagja Habsburg Ernő főherceg bécsi udvarában nevelkedett, majd végigharcolta a nagy török háborút (1591–1606). 1599-ben

egyszerre lett báró és országos főméltóság, sőt 1606-ban ő szerzett elsőként Magyarországon német mintájú grófi címet, amivel a 20. századig tartó hagyományt teremtett. Noha Bocskai felkelőivel szemben szívós fegyveres küzdelmet folytatott, 1609-től nádorként alapvető szerepet játszott a rendi kiváltságok és a vallásszabadság védelmében, illetve a Szent Korona 1608 nyári, Prágából való hazahozatalában is. A magyar mellett latinul, németül és szlovákul is tudó nagyrő síremléke az árvai várakolpa ékessége. (Pálffy Géza)

TIMAFFY László (Mosonszentandrás 1916. április 16. – Győr 2002. december 4.) **etnográfus**, a néphit, népi gazdálkodás, a vízrajz és állattartás kutatója, a Szigetköz tudós krónikása volt, 21 önálló könyve és mintegy 300 tanulmánya jelent meg, 1978 és 1987 között a *Honismeret* című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. A pesti Tudományegyetemen szerzett földrajz–történelem szakos diplomát (1939), ezt követően tanársegédként dolgozott az egyetemen, s a Szigetköz vízrajza témakörében doktorált. 1943-tól a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Főiskola docense volt, 1944-ben alapítója és igazgatója az Óvári Széchenyi Népfőiskolának, amelyet 1949-ben feloszlattak. Az 1956-os forradalom után 18 hónap szabadságvesztésre ítélték. 1965-től a Győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet tanáraként dolgozott. (*Gazda István*)

TÖRÖK Gábor (Abrudbánya, 1902. január 17. – Budapest, 1966. november 6.) **vegyésszmérnök**. A budapesti Műegyetemen szerzett diplomával (1926) két évig az egyetemen ösztöndíjas kutató, 1927 és 1941 között a Krausz-Moskovits cég mérnöke, utóbb igazgatója. A Pozsony közelében lévő Diószegen 1943-ban létrehozta Magyarország első **ipari méretű** gyorsfagyasztó üzemét. Gépegységeit a Rheinmetall Borsig cég, a gyorsfagyasztó alagutat a Röck István Gépgyár szállította. A termékek FRIGELITE márkanévvel kerülnek forgalomba. 1947-ben megteremtik a Mirelite Mélyhűtő Vállalatot, amelynek igazgatója lesz. Rövidesen áthelyezik az Országos Közellátási Hivatalhoz, a tartósító és hűségi főosztály vezetőjének. Megbízják a szakma kutatóintézetének létrehozásával. A megalakult Központi Élelmiszeripari Kutató Intézet (KÉKI) igazgatója. Részt vesz az egyetemi mérnök képzésben és az élelmiszeripari felsőoktatásban is. (*Sipka László*)

TREITZ Péter (Kisszállás, 1866. november 16. – Budapest, 1935. január 22.) **agroteológus**, a magyar gazdasági talajtan megalapítója. A Magyar Földtani Intézetnél feltérképezte és vizsgálta az ország talajait. Az I. Nemzetközi Agroteológiai Konferencián elsőként ismertette Dokucsajev talajföldrajz elméleteit. Elkészítette az ország átnézetes mezőgazdasági talajterképét és a szikes talajok felvételét. A szikes területekre szikjavító akcióit szervezett és vizsgálta a szőlő- és a dohánytermesztés lehetőségeit. A Nemzetközi Talajtani Társaság tiszteleti tagja. 1926-ban gazdasági főtanácsosnak nevezték ki. 1927-ben Washingtonban, az Első Nemzetközi Talajtani Kongresszusra előzetes jelentést készített. 1928-ban Kísérletügyi főigazgatói kinevezést kapott. Számos dolgozata, írása jelent meg, amelyek a kor agroteológiai tévedéseit, törekvéseit és eredményeit mutatta be. (*Litus Annamária*)

II. Ulászló (Krakkó, 1456. március 1. – Buda, 1516. március 13.) **magyar és cseh király.** IV. Kázmér Lengyel király és Habsburg Erzsébet gyermekeként 1471-ben cseh uralkodónak választották Hunyadi Mátyással szemben, akit aztán ő követett a magyar trónon (1490). Személyében olyan királyra lett Magyarországnak, aki a közép-európai nagyhatalomnak számító Jagelló-dinasztiához tartozott, a Habsburg hatalmi tömb (Habsburg Miksa) és a dinasztikus hatalmat kiépíteni kívánó magyar bárók (Corvin János) ellenében. Uralkodása szervesen kapcsolódott az elődje alatt megindult változásokhoz, annak ellenére, hogy más stílusban kormányzott. Pozitív folyamatok indultak a városfejlődés és művészetek, elsősorban az építészet területén. Kompromisszumképessége és káderpolitikájának köszönhetően könnyedén tető alá hozta az 1515-ös bécsi kongresszus határozatait, a Habsburg–magyar örökösödési szerződést. A „Dobzse” László pejoratív kifejezés, amit a 16. században akasztottak rá, semmiképpen nem illik rá, érdemes elfelejteni. (E. Kovács Péter)

UTASSY József (Ózd, 1941. március 23. – Zalaegerszeg, 2010. augusztus 7.) **költő, műfordító.** Az ELTE magyar–népművelés szakpárján szerzett diplomát. Ezt követően többek között tanárként dolgozott 1972-ig, ekkortól szabadfoglalkozású író. Tagja volt a Kilencek költőcsoportnak. Verseskötetei közül elsőként a *Tűzem, lóbagom!* 1969-ben jelent meg. Bolgár nyelvből készített műfordításokat. A rendszerváltás évétől kezdve tucatnyi, magas szintű díjban és állami elismerésben részesült. (Hoványi Márton)

ÜRMÉNYI József (Ürmény, 1741. december 6. – Vál, 1825. június 8.) **oktatáspolitikus, országbíró.** 1776-ban kezdte hivatali pályafutását a királyi ügyészségen. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar tanügyi egységes rendezésére kiadott I. Ratio Educationis (1777) kidolgozásában, melynek elkészítésére Mária Teréziától kapott megbízást mint kancelláriai tanácsos. A bécsi Tanulmányi Bizottság elnökeként részt vett a II. Ratio Educationis előkészítésében is. 1812-ben mint országbíró és a pesti egyetem elnöke tervezett dolgozotti ki az egyeternhez kapcsolódó tanárképző intézet felállítására. (Schwarzwölder Ádám)

VARGA József (Budapest, 1891. február 8. – Budapest, 1956. december 28.) Kossuth-díjas **vegyésszéchnök**, akadémikus, az ásványolajipar területén több nemzetközi jelentőségű találmány megalkotója. A Műegyetemen szerzett diplomát, ahol 1919-ben lett magántanár, 1923 és 1939 között pedig a kémiai technológia professzoraként dolgozott. Ezt követően 1939–1943 között iparügyi, valamint kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter volt. 1952-től a Veszprémi Nehézipari Egyetem professzora. Legjelentősebb eredményeit a műbenzinnek és a motorhajító anyagok előállításában érte el. A II. világháború után a nagy aszfalttartalmú ásványolajok és kátrányok középnyomású hidrogénezésére dolgozta ki a nevéhez fűződő hidrokrakk-eljárását. (Tömpe Péter)

VEREBÉLY Tibor (Budapest, 1875. január 28. – Budapest, 1941. március 28.) **orvos**, korának egyik legkiválóbb sebésze, iskolaalapító tudós, a felsőház tagja, akadémikus. A budapesti

Tudományegyetemen szerzett diplomát, 1908-ban lett magántanár, 1914 és 1941 között az orvosi karon a sebészet professzora, egyben az I. sz. Sebészeti Klinika igazgatója, emellett a Stefánia Gyermekórház és az Új Szent János Kórház orvosa. Az erek és idegek sebészeti kérdései, a lép és a golyva sebészete, valamint a csontdaganatok és a gyomorfe-kély sebészeti úton történő gyógyításával, valamint gyermeksebészettel foglalkozott. Társaszerzője volt a háromkötetes sebészeti tankönyvnek (1910–1911). (*Kapronczay Katalin*)

VÉSZI Endre (Budapest, 1916. október 19. – Budapest, 1987. július 9.) **költő, író, drámaíró.** A polgári iskola elvégzése után acélvénköként dolgozott, első versei a *Népszavában* jelentek meg 1934-ben. *Végig oltalmadba* című első kötete 1935-ben látott napvilágot. 1942-től munkaszolgálatos, koncentrációs táborok foglya. 1945-ös hazatérése után a *Népszava* munkatársa lett 1951-ig. Az Írószövetség titkára 1955 és 1956 között. *Angi Vera* című elbeszéléséből Gábor Pál rendezett nagy sikerű filmet 1979-ben. (*Reichert Gábor*)

VÖRÖS János, vitéz (Csabrendek, 1891. március 23. – Balatonfüred, 1968. július 23.) **vezérezredes, honvédelmi miniszter.** Az 1944-es német megszállás után a Honvéd Vezérkar főnöke. Horthy kiugrási kísérletekor hű volt a kormányzóhoz, ám határozatlanul viselkedett. Miután átszökött a fronton, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere, a moszkvai fegyverszüneti egyezmény aláírója lett. 1949-ben letartóztatták, koncepciós perben elítélték, 1956-ban szabadult. A rendszerváltás után rehabilitálták. (*Paksa Rudolf*)

VUKÁN György (Budapest, 1941. augusztus 21. – Agárd, 2013. augusztus 21.) **zongoraművész, zeneszerző.** Iskoláit Szombathelyen végezte, miközben már tizennégy évesen, rendkívüli pianista tehetséggel, felvették a Zeneakadémiára. Érettségije után azonban Budapesten fogorvosi diplomát szerzett. Zongorázni magánúton tanult tovább Bachmann Tibornál és Wehner Tibornál. Jelentős fogorvosi praxisa mellett lett ismert, sikeres dzsesszzongorista és zeneszerző. Szólistaként és kamaramuzsikusként is világszerte ünnepelték, saját együtteseivel (*Super Trió, Creative Art Ensemble, Class Band Jazz*) vagy vendégként, a legjelentősebb dzsesszmuzsikusok társaságában. Díjak és lemezek sokasága kísérte pályáját. Több nagylemezű alkotást is (pl. *Derby, Jazz Sekt* – balettek, *Black Advent* – opera, *Missa ad Dominum Iesum Christum* – mise) az utókorra hagyott. (*Szirányi János*)

WAISBECKER Antal (Kőszeg, 1835. január 29. – Kőszeg, 1916. április 4.) **orvos, flórakutató.** Bécsben szerzett orvosi diplomát, 1872-től a kőszegi járás tisztiorvosa. Orvosi munkája mellett feldolgozta Vas vármegye harasztjait és Kőszeg vidékének edényes növényeit. Önálló kötete jelent meg Kőszeg és vidékének edényes növényeiről, egy másikban pedig Kőszeg vidékének flóráját foglalta össze. (*Sragner Márta*)

WENZEL Gusztáv (Lukau [Szászország], 1812. január 19. – Budapest, 1891. november 23.) **jogász, egyetemi tanár**, az MTA tagja. Tanári működésének nagy része a pesti egyeternhez

kötődött, négy évtizeden át volt a jogi kar magánjogi tanszékének professzora. Elsőként tanított a pesti egyetemen európai jogtörténetet. Az ún. történeti jogi iskola híveként a feudális intézmények nemzeti jellegét hangsúlyozta. Jogtörténeti monográfiái és összefoglalásai mellett számos történelmi forrást is kiadott. 12 kötetes *Árpádkori új okmánytára* mellett közreadott Anjou-kori diplomáciai iratokat, kiadta Szerémi György emlékiratát és Verancsics Antal összes munkáit (Szalai Lászlóval). 1889-es nyugdíjba vonulásakor a főrendiház tagjává nevezték ki. (*Fónagy Zoltán*)

WERBŐCZY István (Verbóc [ma Verbovec, Ukrajna], 1458 körül — Buda, 1541. október 13.) **jogtudós és politikus.** Kőznemesi család gyermekeként feltehetőleg a pozsonyi Academia Istropolitana mellett valamelyik itáliai egyetemen vagy Bécsben is hallgathatott órákat. A magyar szokásjog legjobb ismerőjeként II. Ulászló magyar király 1504-ben kérte fel az ítélőmesterként tevékenykedő Werbőczyt a magyar nemesi jogot összefoglaló gyűjtemény összeállítására. A *Hármaskönyvet* (*Tripartitum*) az 1514-es országgyűlésen megtárgyalták és el is fogadták. Számos alkalommal diplomáciai feladatokkal bízták meg. 1516-ban személynökknek nevezték ki, posztját 1525-ig viselte, amikor nádorrá választották. Politikusként nem egész egy év alatt megbukott, vagyonát és befolyását is elvesztette. Mohács után (1526) már nem dolgozott az igazságszolgáltatásban. (*E. Kovács Péter*)

YBL Miklós (Székesfehérvár, 1814. április 6. — Budapest, 1891. január 22.) **építész,** a 19. század második felének legnagyobb magyar mestere, aki a pest-budai városkép kialakításában nagy érdemeket szerzett. A bécsi polytechnikumban és a müncheni Akadémián tanult, majd Itáliában képezte magát. Első nagy épülete, a fői templom az orientális elemekkel vegyített romantikus román stílus képviselője. 1860-tól az olasz reneszánsz alkalmazásának kérdése foglalkoztatta: a Pollack téri mágánspaloták, az egykori ideiglenes Képviselőház, a Bankpalota az Egyetem és Reáltanoda utca sarkán stb. Fő művei, a Szent István-bazilika (1867—1891), illetve az Operaház (1879—1884), a magyar építészet kiemelkedő alkotásai. (*Aknai Katalin*)

ZÁDOR (STETTNER) György (Duka, 1799. július 3. — Buda, 1866. augusztus 17.) **jogász,** akadémikus, a Kisfaludy Társaság alapító tagja, a Stettner családnevet 1848-ig használta. A pesti Tudományegyetemen szerzett diplomát. Fáy András, Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály köréhez tartozott, Kazinczy Ferencsel komoly levelezésben állt. 1824-től ügyvédként dolgozott, 1832-től a pápai ref. kolégiumban a jogtudomány tanára, 1848-tól bíróként működött. Ő adta közre Kresznerics Ferenc *Magyar szótárát* (1831—1832); közreműködött Toldy Ferenc verstörténeti kézikönyve kiadásában is. Számos esztétikai írása jelent meg Fenyéry Gyula álnéven. (*IV. Molnár László*)

ZAMARÓCZY Jenő (Trencsén, 1891. szeptember 7. — Budapest, 1957. december 16.) **gépészmérnök.** A budapesti

Műegyetemen folytatta tanulmányait. 1920 és 1926 között a miskolci Magyar Acélsodrony, Drótművek és Kötélglyár üzemvezető főmérnöke. 1927—1928-ban az USA autógyáraiban a precízióalkatrész-tömeggyártás műszaki és szervezési megoldásait tanulmányozta. Hazatérte után ennek a gyártási kultúrának egyik hazai úttörője. A Danuvia Rt. főmérnöke. Magyarországon elsőként az 1930-as évek elején megvalósította az elemi műveletekre bontott, műveleti utasítások alapján vezetett és szervezett alkatrészgyártást, amely az utólagos illesztést nem igénylő szerelést lehetővé tette. A második világháború után a Danuviát az országos gépi szerszámmellátás központjává fejlesztette. 1951-től a Gépipari Tervező Intézet, majd a Diósi Gördülőcsapágygyár egyik vezetője. (*Sipka László*)

ZEMPLÉN Győző (Nagykanizsa, 1879. október 17. — Monte Doloro, Olaszország, 1916. június 29.) **fizikus,** egyetemi tanár, akadémikus, 1914-ben vonult be, s az olasz fronton esett el. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, 1901-től Eötvös Loránd mellett dolgozott, közben 1904—1905-ben Göttingenben, majd Párizsban vett részt hosszabb tanulmányúton. 1905-ben a Tudományegyetemen, 1907-ben a Műegyetemen lett az elméleti fizika magántanára, 1912-től a számára létrehozott Elméleti fizika tanszék első fizikaprofesszora. Legfontosabb eredményeit a gázok és folyadékok dinamikájának területén érte el. Jelentős, ma róla elnevezett téfelt fogalmazott meg a hidrodinamikai lökeshullámokról. (*Kovács László*)

ZOLNAY László (Budapest, 1916. március 16. — Budapest, 1985. június 8.) **régész, művészettörténész.** 1938-ban végzett Budapesten. 1949-től a budavári ásatások munkatársa, ahonnan 1951-ben szakmai nézeteit kifogásolva elbocsátották. 1952-ben az egri múzeumban dolgozott, 1953-tól az esztergomi Balassi Bálint Múzeum igazgatója. 1960-tól a Művészettörténeti Dokumentációs Központ, 1961-től a Budapesti Történeti Múzeum főmunkatársa, ekkor kezdte el a középkori Buda kutatását. Fontosabb ásatásai: a budaszentlőrinci pálos kolostor, a budai nagy zsinagóga, a 13. századi királyi szálláshely. 1967-től a budai várpalota területén folytatta ásatásait, 1974-ben tárta fel a budavári gótikus szoborleletet. (*Aknai Katalin*)

ZSIGMONDY Béla (Pest, 1848. március 7. — Budapest, 1916. június 12.), **gépészmérnök.** A zürichi egyetemen szerzett diplomát, majd hazatérve társult és tevékenyen együttműködött az artézi kutak fúrását végző nagybátyjával, Zsigmondy Vilmos bányamérnökkel. A cégalapító halála (1888) után egyedül folytatta a munkát, számos városunk (például Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Nagyszalonta) vízellátását szolgáltató artézi kutakat ő fúrta. Az 500 méternél mélyebb fúrások műszaki problémáinak sikeres megoldásával hazai és nemzetközi szakmai elismerést szerzett. 1894-től kezdődően bővítette vállalkozási körét: nagy folyami hidak alépítményeit, pilléreit építette (budapesti Ferenc József híd, csongrádi Tisza-híd, gombosi Duna-híd). (*Sipka László*)

1241. április 11., a muhi csata. A magyarországi tatárjárás (1241–1242) legjelentősebb ütközete. A IV. Béla király vezette magyar haderő a Sajó folyó partján, a mai Muhi község közelében vette fel a harcot az országba Batu kán vezetésével betört főssereggel. Az ütközet a kezdeti sikerek ellenére katasztrofális magyar vereséggel ért véget. Számos főpap és világi főméltóság elesett, a csatában szerzett sebeibe halt bele a király öccse, Kálmán szlavóniai herceg is. IV. Bélát kísérői mentették ki a csatából. *(Zsoldos Attila)*

1316. augusztus 19. Károly Róbert városi rangra emelte Kolozsvárt. Károly Róbert a Kolozsvárott élő hospesek és szászok („hospites et Saxones”) számára kibocsátott oklevelében a többi között biztosította a városlakók szabad bíró- és plébánosválasztását. Ettől kezdve a várost civitasként tartjuk számon, a bírói rangot német és magyar családok egyaránt viselték, a helyi szászok a várnéppel összeolvadva alakították ki a városi polgárságot. Kolozsvár a szabad királyi városi rangot annak minden kiváltságával – köztük a városfalak megépítésének engedélyével – 1405-ben szerezte meg. *(Oborni Teréz)*

Vízvezeték Budán. Zsigmond király **1416. július 8-án** Angliából (Leeds) levelet írt Nürnbergbe, hogy városuk polgárának, Hartman Rotschmiednek az évi adójukból – vagy ha azt már elköltötték, az 1417-es Szent Márton-napiból (november 11.) – 1000 rajnai aranyat fizessenek ki, mivel ezzel ő adósa maradt a mesternek. Az uralkodó Rotschmiedet azzal bízta meg, hogy a hegyen keresztül vizet vezessen Budára. Ez lehetett az első nyomószivattyús vízvezeték Magyarországon. A Duna vizét ólomcsöveken keresztül jutatták fel a várba. Ezek maradványait a régészeti feltárások idején megtalálták. *(E. Kovács Péter)*

A **Müncheni kódex** a négy evangéliumot tartalmazza a legkorábbi magyar bibliafordítás, az ún. Huszita Biblia egyik másolatában. A kolofon szerint a kópiát Németi György készítette **1466-ban** a moldvai Tatros városában; elnevezését a kézirat mai lelőhelyéről kapta. Az eredeti fordítás pár évtizeddel korábbi, közvetlen forrását nem a Szentírás adta, hanem feltehetőleg egy evangeliarium. A kézirat mellékjeles (azaz huszita) helyesírással készült, egyéb (eszmei vagy személynévi) huszita eredete azonban nem bizonyított. *(Szilágyi Emőke Rita)*

1516. A Lőcsei Lövészegylet első írásos említése. A Lőcsei Evangélikus Egyházi levéltárban található *Spervogel-krónika*ban található az első ismert írásos utalás sportszerű szervezet működésére Magyarországon. Az irat szerint a Schutzen-Bruderschaft tagjai pénzzel támogatták egy ház megvételét. Ez is bizonyítja, hogy az észak- és a nyugat-magyarországi városokban ekkor már működtek azok a polgári szervezetek, melyek célja városuk önkéntes védelme volt. A tagok rendszeres lögyakorlatokat tartottak, és tudásukat versenyeken és ünnepélyeken bizonyították. *(Szabó Lajos)*

1541. augusztus 29. Buda török elfoglalása. Nagy Szulejmán szultán és az oszmán-törökök számára augusztus 29. valódi szerencsenap volt. 1521-ben ekkor foglalták el Nándorfehérvárt, e napon győztek 1526-ban Mohács mezején, 1541-ben pedig ugyanerre a napra esett Buda csellel történt megszerzése is. A világhódító uralkodó 1541 nyarán arra válaszul döntött a magyar főváros elfoglalása mellett, hogy azt vazallusától, Szapolyai János Zsigmondtól riválisa, Habsburg Ferdinánd király hadai két alkalommal (1540 őszén, illetve 1541 tavaszán) megpróbálták megszerezni. A szultán Buda bevételével hosszú távra átírta Magyarország történetét: a középkori magyar fő- és rezidenciaváros elvesztését a magyarság már sohasem tudta teljességgel pótolni. Az önálló magyar királyi udvar és a politikai-kulturális központ megszűnt, a középkorban Budáról irányított magyar középhatalom elveszett, a megfogyatkozott Magyar Királyságnak pedig 1918-ig két fővárosa (előbb Pozsony–Bécs, utóbb Buda[pest]–Bécs) lett. *(Pálffy Géza)*

1566, Szigetvár ostroma és Zrínyi Miklós hősi halála (szeptember 7.). A világhódító I. Szulejmán szultán 1566 tavaszán hetedik hadjáratát vezette Magyarország ellen. A sok tízezres sereg nagyobb része végül a Dél-Dunántúl kulcsa, Szigetvár megvédésére vonult. Az erődítményt Zrínyi Miklós szigetvári és dunántúli főkapitány mintegy 4300 katonával és polgárral oltalmazta. A horvát származású magyar arisztokrata, az egykori horvát–szlavón bán a kereszténység és hazája védelmében végül „feje fenn állásáig és élete fogytáig” küzdött a hatalmas túlerővel. Miután a szultán eltitkolt halálát követő szeptember 7-i ostrom megpecsételte a romhalmazzá lőtt belső várba szorult védők sorsát, ők, „egész ez a világnak evvel példát hagyva” rontottak ki az ellenségre – miként ezt a szigetvári hős dédunokája egy évszázaddal később oly szépen megörökítette. *(Pálffy Géza)*

1616-ban Velencében **megjelent Verancsics** Faustus csanádi püspök, veszprémi várkapitány ***Machinae Novae*** című latin nyelvű munkája. Kötetében bemutatta a szélturbina és az ejtőernyő őseit, között vízfolyással szemben haladó hajókat, hadigépeket, sajtoló- és zúzógépeket, szállító berendezéseket. Az acélpántokból álló rugós alátámasztású régi magyar kocsi első leírása is itt maradt fenn. Műve forrásait nem ismerjük, tény az, hogy ezek korát megelőző technikai újítások voltak, mintegy hatvan találmány. A mű modern magyar fordítása 1985-ben jelent meg. (*Gazda István*)

350 ÉVE TÖRTÉNT

1666. augusztus, a Wesselényi-szervezkedés kezdete. 1666 augusztusában gyűltek össze először Wesselényi Ferenc nádor murányi várában azok a magyar és erdélyi főurak, akik elégedetlenek voltak a Habsburg-udvar politikájával, a győztes szentgotthárdi csata után megkötött, az országra sérelmes vasvári békepontokkal. Terveztek készültek Erdély és a Magyar Királyság szövetségkötésére és a Portával való kapcsolatok kialakítására. Az év decemberében Wesselényi, Zrínyi Péter horvát bán és Nádasdy Ferenc országbíró szövetséglevelével indult útjára a Habsburg-ellenes rendi ellenállás. (*Oborni Teréz*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

1791. Megjelenik Bécsben **Kempelen Farkas** hangtani könyve, a ***Mechanismus der menschlichen Sprache*** (benne az előző évben bemutatott beszélőgép leírásával). Kempelen az emberi hangképzés beható tanulmányozásával, az ennek nyomán készült szemléltető rajzaival és magyarázataival rakta le a nyelvtudomány egy újabb ágának, az élettani (fiziológiai) hangtannak az alapjait. (*Sipka László*)

1791-ben hozták létre a magyar nyelv és irodalom tanszéket a Pesti Tudományegyetemen. Az 1791–1792-es országgyűlés törvényt hozott a magyar nyelv közép- és felsőfokú oktatásának szabályozásáról. Ennek eredményeként több egyetemen is középfokú iskolában indult meg a magyar nyelv oktatása. A Pesti Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének első tanára – Kazinczy Ferenc ajánlása – Vályi András nyelvész, pedagógus, földrajztudós lett. Mindemellert az egyetemen 1844-ig a latin volt az oktatás nyelve. (*Lengyel Réka*)

1791-ben jelent meg Komáromban a kövületeket is tárgyaló, rendszerező szemléletű ***Magyar mineralógia avagy az ásványokról való tudomány*** című kötet. Szerzője **Zay Sámuel** orvos, Komárom vármegye tisztiorvosa. Neki köszönhető az *ásvány* szónak a magyar tudományos irodalomba történő behozatala. Kötetért 1798-ban a jénai Ásványtani Társaság levelező tagjai sorába fogadták. (*Kapronczay Katalin*)

175 ÉVE TÖRTÉNT

1841. január 2-án megindult a Pesti Hírlap. Első szerkesztője, Kossuth a vezércikk műfajának meghonosításával és az újságírásra szakmaként tekintő szerkesztőgárda segítségével forradalmasította a hazai hírlapírást. Liberális irányultságú politikai lapja 5200 előfizetőjével a reformkor legolvasottabb folyóirata lett, és nagy szerepet játszott a polgári átalakulás előkészítésében. A *Pesti Hírlap* 1844 júliusában a centralisták, később Jókai Mór kezébe került, majd 1849. július 8-án megszűnt. (*Gábori Kovács József*)

1841. április 8-án Széchenyi István kezdeményezésére megalakul a Pesti Hajós Egylet. Az evezés magyarországi meghonosítása Széchenyi István gróf nevéhez fűződik, aki 1823-as angliai útja során ismerkedett meg a sportszerű evezéssel. 1834-ben Széchenyi megalapította a Csónakdját. 1841 áprilisának elején a Csónakda magántársaságából megalakult a Pesti Hajós Egylet (másik nevén a Hajózási Társaság). Az évi 40 forint tagsági díjat leginkább a főnemesek voltak hajlandók megfizetni. Az egylet rendezte 1843. március 19-én hazánk első evezőversenyét az épülő Lánchídtól északra elterülő Duna-szakaszon. 1844-ben a Pesti Hajós Egylet – a tagok pártolásaának hiányában – megszűnt. A Csónakdát Széchenyi ismét saját fenntartásába vonta. (*Szabó Lajos*)

1841. május 28. Megalakul Pesten Bugát Pál kezdeményezésére a **Magyar (később: Királyi Magyar) Természettudományi Társulat**, amely ezen a néven 1953-ig működött. A Társulat 1869-ben megindította a napjainkban is megjelenő *Természettudományi Közöny* című folyóiratát, majd a botanika, az állattan, a kémia és az agrártudományok, valamint a csillagászat művelői számára is indított periodikumokat. Komoly értékű szakkönyveik 1872-től kezdődően jelentek meg. (*Gazda István*)

1841. május 29. Megalakul Pesten Bene Ferenc kezdeményezésére a **Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek** szervezete, s május 29. és 31. között megtartják első Vándorgyűlésüket. Ezeket az összejöveteleket évente-kétévente az ország más-más megyéjében rendezték meg, az utolsót 1933-ban. A Vándorgyűlések szervezésében részt vett a Bugát Pál kezdeményezésére megalakult Kir. M. Természettudományi Társulat tagsága is, akik közül többen előadói voltak az összejöveteleknek. Az elhangzott előadások anyagát vagy azok tömör összefoglalóját az egyes kongresszusokat követően könyv formájában is kiadták. (*Kapronczay Katalin*)

1841. Kossuth Lajos kezdeményezésére létrejön Pesten a **Magyar Iparegyesület**. Alakuló közgyűlésére 1841. november 13–14-én került sor. Az Egyesület 1842-ben kezdte meg működését, ekkor tartották a végleges alakuló közgyűlést (1842. június 4–5.). Az Egyesület elnöke Batthyány Lajos gróf lett. Már 1842. augusztus 25-én megnyílt szervezésükben az Első Magyar Iparműkiállítás, amelynek főrendezője Landerer Lajos volt. A kiállításon 213 mesterember mintegy 300 tárgyat mutatott be. Az Egyesület történetét Gelléri Mór írta meg 1912-ben. (*V. Molnár László*)

1841-ben munkába állt a József-Hengermalom. A Széchenyi István által kezdeményezett pesti Gőzmalomépítő Egyesület 1839-ben József-Hengermalom néven részvénytársaságot alapított, és a bozeni Holzhammer-céggel szerződést kötött egy gőzmalom felépítéséről. A gépi berendezések javítására a malom létesítésével egyidejűleg egy műhelyt is felállítottak, amely nemcsak javító munkákat végzett, hanem gőzmalomokhoz alkalmazott gépeket és eszközöket is gyártott. A műhely neves munkatársa volt Ganz Ábrahám, aki részt vett a malom megépítésében, azután első öntőmester lett, majd az öntőde és a gépjavító műhely vezetője volt, 1844-es önállósulásáig. (V. Molnár László)

150 ÉVE TÖRTÉNT

1866. május 20-án kezdeményezték a **Magyar Mérnök-Egylet** megalakulását. Az 1866. augusztus 5–7-én megtartott első közgyűlésen Hollán Ernőt választották elnökké. Második közgyűlésüket 1867 májusában tartották meg. A Társaság neve 1871-től Magyar Mérnök- és Építész-Egylet volt. Céljuk a technikai tudományok, valamint az építőművészet ápolása és fejlesztése, továbbá a magyar mérnöki és építészeti kar érdekeinek az előmozdítása. Ennek érdekében indították meg az 1944-ig folyamatosan megjelenő Közönyüket, továbbá komoly könyvtárat és egy technikatörténeti gyűjteményt hoztak létre. Utóbbi – Lósy-Schmidt Ede vezetésével – az 1935-ben Budapesten, a MÁV-val közösen létrehozott Országos Magyar Műszaki Múzeum alapjául szolgált. A gyűjtemény 1939-ben Kassára került, a tárgyak továbbra is a kassai műszaki múzeum tulajdonában vannak. (Gazda István)

1866. Zsigmondy Vilmos a július 12. és szeptember 28. között lemeilyített **harkányi fúrásával létrehozta hazánk első hévízkútját.** (Budapesten a margitszigeti artézi kút fúrását ez év december 21-én kezdi és 1867. április 13-án fejezi be.) (Sipka László)

150 éve, **1866. augusztus 9-én nyílt meg a budapesti állatkert,** amelynek első igazgatója Xántus János volt. Az állatállomány fokozatosan bővült, például zsiráfot 1868-ban Erzsébet királyné kérésére maga a király ajándékozott az intézménynek. Műemléképileteinek többsége az 1912-ben befejezett felújítási munkák során készült. Az állatkert óriási károkat szenvedett a második világháború idején. Az elmúlt két évtized átfogó rekonstrukciója köszönhetően mára a Fővárosi Állat- és Növénykert Európa legpatinásabb és legszebb állatkertjeinek egyike. Szakmai eredményeit tekintve nagy nemzetközi elismertségnek örvend. A budapesti állatkert minden földrészi állat- és növényvilágába betekintést ad az évente több mint egymillió látogatónak. (Estók János)

1866. december 9-én zajlott le az Országos Erdészeti Egyesület alakuló közgyűlése. A civil szervezet alapszabálya a következő évben nyert miniszteri jóváhagyást. Az alapításban kiemelkedő szerepe volt Bedő Albertnek,

Divald Adolfnak és Wagner Károlynak. Az egyesület székhelyül Pestet választották. (Az elődegyesület, az 1851-ben alapított Ungarischer Fortsverein székhelye Pozsonyban volt.) Hivatalos lapja az *Erdészeti Lapok* című folyóirat lett, amely napjainkban is megjelenik. Az egyesület felkarolta a magyar erdészeti szaknyelv ügyét, pártolta a magyar nyelvű szakirodalom megteremtését és az erdészeti szakoktatást. Az Országos Erdészeti Egyesület számos szakmai és nagyközönséget vonzó programmal szolgálja ma is az erdészet, az erdő ügyét. (Estók János)

1866. december 26. Bemutatják a hadügyminisztériumnak a Luppis János fregatt-kapitány és Robert Whitehead fiumei hajógyáros közös munkájával fejlesztett új fegyvert, a **torpedót.** A minisztérium a találmányt a következő évben megveszi. A torpedó gyártási jogát számos ország megvásárolta. (Sipka László)

100 ÉVE TÖRTÉNT

Az utolsó magyar király, **IV. Habsburg-Lotaringiai Károly koronázására 1916. december 30-án** került sor a budavári Koronázó Főtemplomban (a mai Mátyás-templomban). Az országgyűlés által megfogalmazott uralkodói hitlevelében IV. Károly ígéretet tett az alkotmányos rend megtartására. A király fejére hosszú vita eredményeképpen gróf Tisza István miniszterelnök-nádorhelyettes és Csernoch János hercegprímás tette fel a koronát. A ceremóniát Bánffy Miklós gróf szervezte. A koronázási ünnepség idején már harmadik éve tombolt az első világháború. (Anka László)

1916. Károly Ireneusz József nagyváradi premontrei tanár (kiváló fizikus, az ingyenes röntgenvizsgálatok széles körű népegészségügyi alkalmazásának hazai elindítója) kétezer koronás alapítványa nyomán, az ő kezdeményezésére, **ettől az évtől rendeznek Magyarországon fizikai versenyeket középiskolások számára.** A már 1894-től évente megtartott matematikai versenyhez hasonlóan, ezt is a Matematikai és Fizikai Társulat szervezi, és az eredményeket decemberben hirdetik ki. Az első fizikai versenyen az első díjat Jendrassik György, a második díjat Szilárd Leó tanuló kapta. (Sipka László)

75 ÉVE TÖRTÉNT

Németország 1941. június 22-én – többek között szlovák és román támogatással – megtámadta a Szovjetuniót. A magyar katonai vezetés sürgette Magyarország mielőbbi csatlakozását a támadáshoz. Erre **Kassa 1941. június 26-ai** – valószínűleg szovjet gépek végrehajtotta – **bombázása** teremtett ürügyet. Horthy még aznap döntött a **hadba lépésről** – ehhez a szintén 26-án összeült minisztertanács is hozzájárult –, Bárdossy László miniszterelnök pedig másnap bejelentette a parlamentben a hadiállapot beálltát. Ezzel egy időben a magyar légierő bombázást hajtott végre szovjet területen, június 28-án pedig a Honvédség csapatai is megtámadták a Szovjetuniót. (Paksa Rudolf)

Magyarország 1940 novemberében csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. A Teleki-kormány azonban nem akart végleg elköteleződni Németország mellett, ezért decemberben örökbarátsági szerződést kötött az angolbarát Jugoszláviával. 1941 tavaszán Hitler a Jugoszlávia lerohanásában való magyar részvételért cserébe felajánlotta a délvidéki területeket. Teleki Pál a döntés elől április 3-án öngyilkosságba menekült. Az április 6-i német támadás nyomán felbomlott Jugoszlávia, ezután **a Magyar Honvédség 1941. április 11-étől bevonult az egykori magyar, többnemzetiségű délvidéki területek egy részébe.** (Paksa Rudolf)

Szovjet szövetségese kérésére Nagy-Britannia úgy lépett hadba Németország szövetségeseivel (köztük Magyarországgal), hogy 1941 novemberének végén ultimátumot intézett hozzájuk, amelyben követelte, hogy december 5-ig fejezzék be a Szovjetunió elleni hadműveletekben való részvételt. Az aligha teljesíthető kérés elmulasztásával **1941. december 6-án beállt a hadiállapot Nagy-Britannia és Magyarország között.** Másnap Ausztrália, Dél-Afrika, Kanada és Új-Zéland is hadat üzent Magyarországnak. Ezzel a Szovjetunió elleni háború kontinentális háborúvá szélesedett. (Paksa Rudolf)

1941. december 7-én Japán megtámadta Pearl Harbort, másnap az Amerikai Egyesült Államok hadat üzent Japánnak. A háromhatalmi egyezménynek megfelelően Németország és Olaszország is hadat üzent az Egyesült Államoknak, s ugyanezt várták el többi szövetségestől is. Másnap, **1941. december 12-én a Bárdossy-kormány jegyzéke Magyarországot hadban állónak nyilvánította az USA-val.** Ezzel a világháborúvá szélesedő konfliktusban Magyarország a tengelyhatalmak oldalán köteleződött el, amit széles körű ellenzéki összefogás kritizált a *Népszava* 1941-es, karácsonyi számában. (Paksa Rudolf)

1941. december 7. a Nemzeti Sportszarnok átadása. 1939-ben mutatták be a nagyközönség számára Rimanóczy Gyulának a budapesti nagy sportszarnokra készült terveit és az épület makettjét. A Horthy Miklós Sportszarnok, amely egy ovális alakú nagyszarnokból és két kiegészítő épületről állt volna, soha nem készült el. Az Aréna út és az Istvánmezei út által határolt területre az

egyik kiegészítő, 1900 nézőt befogadó kiscsarnok épült meg 1941-re. Magyarország egyetlen sportcélú csarnokaként viselte hosszú ideig a Nemzeti Sportszarnok nevet, 2010 óta pedig a legsikeresebb magyar sportoló, Gerevich Aladár nevét. (Szabó Lajos)

Menyhárd István mérnök az 1940-es évektől hatalmas vasbeton héjszerkezetű csarnokokat tervez Magyarországon. Első ilyen épületeit a Csepeli Szabadkikötő területén és a Kőbányai Sörgyárban építtették fel. A **budapesti Hamzsabégi úti autóbuszgarázs** vasbeton ívek nyugvó, elliptikus paraboloid alakú héjmezőkkel fedett, **82 méter fesztávú főcsarnoka építésekor, 1941-ben a világ legnagyobb fesztávú héjszerkezetű csarnoka.** Jelenleg is használatban van. Több repülőtéri hangárja közül a szolnoki dongahéj lefedésű hangár, ebben a kategóriában ugyancsak „világrekord” fesztávolságú volt. (Sipka László)

1941. Gyulay Zoltán bányamérnök tervezésével és irányításával **Magyarországon megépül Európa akkor leghosszabb, 307 km hosszú kőolajszállító csőtávvezeték-hálózata.** A 216 km hosszú, 8” átmérőjű főág Bázakerettye és Csepel között húzódik, négy szivattyúállomásán korszerű dízelmotorok működtetik a centrifugálszivattyúkat. A vezetéken 1941. november 28-án indul meg a szállítás. (Sipka László)

25 ÉVE TÖRTÉNT

1991. február 25-én a Varsói Szerződés budapesti ülésén aláírták a szerződés katonai szervezetének megszűnéséről szóló dokumentumot, aminek következtében 1991. április 1-jén megszűnt a VSZ katonai szervezete, majd 1991. július 1-jén a Politikai Tanácskozó Testülete. A VSZ a közép- és kelet-európai szocialista országok védelmi, katonai és politikai szervezete volt, amely 1955. május 14-én alakult meg Varsóban, és szovjet főparancsnokok irányították. Feloszlását Antall József indítványozta 1990. június 8-án, Moszkvában. (Sáringer János)

KITEKINTÉS

BULGÁRIA

1100 éve hunyt el Ohridi Szent KELEMEN (840 körül – 916. július 27.) misszionárius, bibliafordító, püspök. Szent Konstantinnal (Cirill) és Szent Metóddal missziós tevékenységet folytató Morvaországban. Metód halála (885) után visszatért Bulgáriába. Később, Simeon cár megbízásának eleget téve, egyházszervezésbe fogott Makedóniában. Ohrid püspöke lett. Iskolát alapított, szláv nyelvű prédikációkat és vallásos irodalmi műveket írt.

150 éve született Pencso Petrov SZLAVEJ-KOV (1866–1912) bolgár költő, esszéista. Apját követve lépett irodalmi pályára. Lipsceben hallgatott irodalmat és filozófiát. Széles körű európai műveltséget szerzett. Nagy hatással volt rá Nietzsche, Goethe és Heine, de jól ismerte az angol, a francia és az orosz irodalmat is. Hazájában az új hangütésű és témájú modern nyugati irodalmat közvetítette.

CSEHORSZÁG

700 éve született IV. KÁROLY (1316–1378) **cseh és német király, német-római császár.** A Luxemburgi-dinasztiából származó, több mint három évtizedig uralkodó Károly elérte, hogy a pápa a prágai püspökséget érseki rangra emelje. Ezzel megnyílt az út az önálló cseh egyház létrehozása előtt. 1356-ban újrászabályozta a német királyválasztást. Felkarolta a tudományok művelését, az oktatást. 1348-ban egyetemet alapított Prágában.

FRANCIAORSZÁG

350 éve alapították a Francia Tudományos Akadémiát. 1666-ban a merkantilista gazdaságpolitikát képviselő Jean-Baptiste Colbert alapított akadémiát a természettudományos kutatások ösztönzésére. Ez volt az *Académie des sciences*. Az öt akadémiát összefogó *Institut de France* szervezeti keretét 1795-ben alakították ki, amely máig a franciaországi tudományos és művészeti élet első számú szellemi központja.

LETTORSZÁG

150 éve született és 100 éve hunyt el Janis ROZENTÁLS (1866–1916) festőművész. Az Orosz Birodalomhoz tartozó Saldusban (ma: Lettország) született, és az akkor még cári fennhatóság alatt lévő Finn Nagyhercegségben, Helsinkiben hunyt el. Kedves témái közé tartozott szülőföldje megörökítése. Tájfestészetét különösen a tavasz, az ébredő természet ihlette meg. Számos templomi

oltárképet is festett, de maradandót leginkább portréfestészetével alkotott. Művészetére, látásmódjára az impresszionizmus és a szecesszió gyakorolt nagy hatást.

MAGYARORSZÁG

1700 éve született Szent MÁRTON (316 körül – 397. november 8.) tours-i püspök. A római fennhatóságú Pannónia tartományban, Savaria városában (ma: Szombathely, Magyarország) született. Katonának állt, de elhagyta a római hadsereget, mert magát Krisztus katonájának tartotta. Hittérítőként tevékenykedett Pannóniában és a Nyugat-Balkánon (Illyricum). Föllépett a Krisztus isteni mivoltát tagadó ariánusokkal szemben. Itáliai tartózkodását követően Galliába költözött, ahol remeteközösséget, kolostort alapított. Tours püspökévé választották. Galliában is terjesztette a kereszténységet és szembeállt az eretnek áramlatokkal. Már életében csodatévőként tisztelték. A legenda szerint a mai Amiens városa kapujánál a köpenye felét egy koldusnak adta. Álmlában a köpenyes alak Krisztusként jelent meg. Ennek hatására keresztelkedett meg. Franciaország és a magyarországi pannonhalmi apátság védőszentje. Tours-i sírja zarándokhely. Ereklényének egyike a szombathelyi székesegyházban van. Ünnepe: november 11.

NÉMETORSZÁG

300 éve hunyt el Gottfried Wilhelm LEIBNIZ (1646–1716) német filozófus és matematikus. Jogtudományból doktorált, ugyanakkor filozófiát és matematikát is hallgatott egyetemi éveit idején. Polihisztor tudós volt. Számos területen alkotott maradandót: a történetírás, a teológia, a filozófia, a jogtudomány, a fizika és a matematika világában is. Foglalkozott az energia megmaradásának problémájával, kiemelkedő a differenciál- és integrálszámítással összefüggő munkássága. Sok ma is használt matematikai jelet honosított meg. A matematikai és a szimbolikus logika előfutárát tisztelik benne.

OROSZORSZÁG

250 éve született Nyikolaj Mihajlovics KARAMZIN (1766–1826) orosz író, költő, történész. Az oroszországi irodalmi szentimentalizmus úttörője, mestere volt. A francia felvilágosodás, Rousseau tanai hatottak gondolkodására. Befejezetlenül maradt, mégis monumentális az orosz történelemmel foglalkozó átfogó munkája. Irodalmi lapot alapított, és híres volt irodalmi-művészeti szalonja. Munkássága az orosz nyelv ápolása, gazdagítása, az orosz irodalmi nyelv kialakítása szempontjából is jelentős.

150 éve született Vaszilij Vasziljevics KANDINSZKIJ (1866–1944) festő. Münchenben tanult festeni, ahol egy avantgárd csoport tagja lett. Szülőföldjére visszatérve bekapcsolódott az oroszországi művészeti képzés megújításába, majd Németországba települt és a Bauhausban tanított. Végül kényszerűen Franciaországba költözött. Alkotói korszakaiban helyet kapott az avantgárd, az absztrakt stílus; az organikus, a geometrikus és a képirásszerű ábrázolásmód. A modern absztrakt festészet kimagasló alakja.

150 éve alapították a Csajkovszkij Moszkvai Állami Konzervatóriumot. Oroszországban a legmagasabb zenei képzést az 1862-ben alapított szentpétervári és az 1866-ban életre hívott moszkvai konzervatórium biztosította. A moszkvai konzervatóriumban tanult például Rubinstein, Csajkovszkij, Rahmanyinov és Hacsaturján.

ROMÁNIA

100 éve hunyt el Ștefan LUCHIAN (1868–1916) román festő. A bukaresti, a müncheni és párizsi művészeti akadémiákon képezte magát. Az impresszionisták közül Manet és Degas festészete hatott rá legerőteljesebben. Bukarestben a román modern festészet térnyerésén fáradozott. Művészbártaival szalont és folyóiratot alapított.

SPANYOLORSZÁG

400 éve hunyt el Miguel de CERVANTES Saavedra (1547–1616) spanyol író, költő, drámaíró. Örök életményt jelentett számára itáliai utazása és részvétele a lepantói tengeri csatában. Színpadi szerzőként egyfelvonásos darabjaival aratott sikert. Világhírűvé *Don Quijote* című regénye tette. A mű nemcsak az avult lovagregényeket figurázza ki, hanem egy letűnőben lévő világ kritikáját is adja. Modern regény, amelyet a világ számos nyelvére lefordítottak. A főhős, Don Quijote de La Mancha és fegyverhordozója, Sancho Panza a világirodalom legismertebb alakjai közé tartoznak.

HASZNOS LEXIKONOK, ADATTÁRAK

- Álmok álmodói, világraszóló magyarok.* Kiállítási katalógus. Ganz/Millenáris Park, 2001–2002. 1–2. köt. Szerk. Eleőd Ákos, Szegő György. Bp., 2003.
- Babulka Péter: *A Kárpát-medence gyógynövénykincsei.* Bp., 2015.
- Bartha Lajos – Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z.* Bp., 1982.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Bp., 1983.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* 1–3. köt. Bp., 1998–1999.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében.* Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az autók történetében.* Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében.* Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok.* 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében.* Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon.* I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János – Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben.* Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban.* 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Fejezetek a Magyar Optikai Művek és utódai történetéből 1876–2015.* Szerk. Nádudvari Zoltán. Bp., 2015.
- Gál Vilmos: *Világkiállító magyarok, 1851–2010.* Bőv., jav. kiad. Bp., 2010.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve.* Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia.* Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete.* 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerégyártó Árpád: *Magyarország emléknapi.* 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon.* 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok.* 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon.* 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz.* Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon.* Bp., 1993–.
- Magyar Kódex.* 1–6. köt. Főszerk. Szentpéteri József. Bp., 1999–2001.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok.* Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók.* Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon.* Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–2012.
- A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* Szerk. Sisa József. Bp., 2013.
- Magyar örökség. Laudációk könyve 1995–2000.* Bp., 2001.
- Magyar örökség. Laudációk könyve 2001–2005.* Bp., 2006.
- Magyar örökség. Laudációk könyve III. 2006–2010.* Szerk. Farkas Márta. Bp., 2012.
- A magyar sport az eredmények tükrében.* Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve.* Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia.* Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon.* Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történelmi kronológia, 1971–1990.* (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002.* 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája.* Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században.* IV. köt. Tudomány. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.

Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995). Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.

Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.

Magyar utazók lexikona. Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.

Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek.* 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995. 68

Modern építészeti lexikon. Szerk. Kubinszky Mihály. Bp., 1978.

Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950.* Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.

Műszaki nagyjaink. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Pénzes István. Bp., 1967–1986.

Művészeti lexikon. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.

Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona.* Bp., 2000.

Nemzeti évfordulóink. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.

Pedagógiai Lexikon. 1–3. köt. Bp., 1997.

Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka.* Bp., 1997.

Révai Új Lexikona. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.

Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára.* Szeged, 1988.

A sport krónikája. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD–ROM-on is)

A technika krónikája. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.

Technikatörténeti kronológia. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.

Tudományos évfordulóink, 2004. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.

Új magyar életrajzi lexikon. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.

Új magyar irodalmi lexikon. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.

Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók.* Bp., 1958.

Velich István – Fogarasi Gábor: *Régi magyar autók.* Bp., 1988.

Világhíres magyarok. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.

Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.

Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1–4. köt. Bp., 1960–1970.

Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp., 1977.

AZ ÍRÁSOK SZERZŐI

Ács Pál, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Aknai Katalin, MTA BTK Művészettörténeti Intézet

Angyalosi Gergely,

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Anka László, VERITAS Történetkutató Intézet

Antal Alexandra, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Antal Ildikó,

Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

Elektrotechnikai Múzeuma

A. Szála Erzsébet, Nyugat-magyarországi Egyetem

Bátori Anna, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Ifj. Bertényi Iván,

Balassi Intézet, Collegium Hungaricum, Bécs – Bécsi

Magyar Történeti Intézet

Császtvay Tünde,

Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK

Irodalomtudományi Intézet

Csonki Árpád, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Deczki Sarolta, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Estók János,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

– ELTE BTK

Farbakyné Deklava Lilla, MTA BTK Művészettörténeti Intézet

Fehér Katalin, ELTE PPK

Fónagy Zoltán, MTA BTK Történettudományi Intézet

Fórizs Gergely, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Földes Györgyi, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Gábori Kovács József,

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Gazda István,

Magyar Tudománytörténeti és

Egészségtudományi Intézet

G. Németh György,

a Budapesti Benyovszky Móric Társaság elnöke

Hála József,

művelődéstörténész, földtudomány-történész

Hermann Róbert, Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Hidvégi Violetta, Budapest Főváros Levéltára

Hoványi Márton, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Kappanyos András,

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Kapronczay Katalin,

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,

Könyvtár és Levéltár

Kovács László, Nyugat-magyarországi Egyetem

Kovács Péter, MTA BTK Történettudományi Intézet

Kutrovácz Gábor, ELTE Csillagászati Tanszék

Lengyel Réka, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Ligeti Dávid, VERITAS Történetkutató Intézet

Litus Annamária,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Markója Csilla, MTA BTK Művészettörténeti Intézet

Nagy Csilla, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Németh Tibor, Kresznerics Ferenc Könyvtár

Oborni Teréz, MTA BTK Történettudományi Intézet

Paksa Rudolf, MTA BTK Történettudományi Intézet

Pálffy Géza, MTA BTK Történettudományi Intézet

Papp Ingrid, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Rákai Orsolya, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Reichert Gábor, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Reisz T. Csaba, Magyar Nemzeti Levéltár

Ress Imre, MTA BTK Történettudományi Intézet

Róna Judit, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Sáringer János, VERITAS Történetkutató Intézet

Schwarzwölder Ádám, VERITAS Történetkutató Intézet

Sipka László, ipartörténész, technikátörténész

Sragner Márta, biológus, bibliográfus, Pécs

Staar Gyula, főszerkesztő, Természet Világa

Szabó Lajos, Magyar Olimpiai és Sportmúzeum

Szabó Péter Gábor, Szegedi Tudományegyetem

Szállási Árpád (+), orvostörténész

Széchenyi Ágnes, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Szénási Zoltán, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Szilágyi Emőke Rita,

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Szirányi János, a Bartók Béla Emlékház nyug. igazgatója

Tenk Antal, Széchenyi István Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar, Mosonmagyaróvár

Tóth Zsombor, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Tömpe Péter, Budapesti Műszaki és

Gazdaságtudományi Egyetem

Török Zsuzsa, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Ujváry Gábor, VERITAS Történetkutató Intézet

Varga Júlia, ELTE Levéltára

V. Molnár László, Pécsi Tudományegyetem

Wirágh András, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Zakar Péter,

Gál Ferenc Hittudományi Főiskola

– Szegedi Tudományegyetem

Zinner Tibor, VERITAS Történetkutató Intézet

Zsoldos Attila, MTA BTK Történettudományi Intézet

Zsoldos Endre,

MTA Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézet

TARTALOM

Előszó	3
 Kiemelt évfordulók	
Széchenyi István gróf	4
Fazekas Mihály	8
 Az első világháború legfontosabb magyar vonatkozású eseményei 1916-ban	12
100 esztendeje született a magyar kulturális diplomácia	13
 Albert Flórián	15
Batthyány Ignác gróf	16
Bethlen Miklós gróf	17
(Csíksomlyói) Csiky Gergely	18
Czuczor Gergely	19
Eötvös Károly	20
Ferenc József	21
Görgey Artúr	22
Haynald Lajos	23
Hild József	24
Jakó Zsigmond	25
Járdányi Pál	26
Kálmán király	27
Karácsony Sándor	28
Katona József	29
Konkoly Thege Miklós	30
Korányi Sándor báró	31
Lipszky János	32
Ifj. Lóczy Lajos	33
Malonyay Dezső	34
Pápai Páriz Ferenc	35
Polányi Mihály	36
Schulek Frigyes	37
Simándy József	38
Simonyi Károly	39
Thallóczy Lajos	40
Tömörkény (Steingassner) István	41
Ujhelyi Imre	42
Zilahy Lajos	43
Zrínyi Miklós	44
 További évfordulók	45
Kitekintés	67
Hasznos lexikonok, adattárak	69
Az írások szerzői	71

Jelen kiadványunk a Balassi Intézet által gondozott sorozat tizenharmadik kötete. A *Nemzeti évfordulóink* összefoglaló válogatása évenként bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet, valamint a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit, és rövid kitekintés keretében ismerteti az európai uniós és a környező országok legfontosabb emlékéveit is. Ezzel elsősorban a kultúra és az oktatás területén működő intézmények és civilszervezetek munkájához kívánunk tájékoztatást, segítséget nyújtani.

A kötetet gondozó Balassi Intézet a magyar művelődés nemzetközi kapcsolattrendszerének nemzeti intézménye, mely – a német Goethe-Institut-hoz, az angol British Council-hoz vagy a spanyol Instituto Cervanteshez hasonlóan – szakmai irányító központként működik.

Alapvető célkitűzése, hogy közös értékeinket nemzetközi szinten megismertesse, a magyarság jó hírét eljuttassa a nemzetek közösségébe, valamint a határon inneni és túli magyarság kulturális értékeit és kapcsolatait ápolja és építse. A Balassi Intézet hitvallása szerint a kultúra a nemzetek közötti egyenrangú kapcsolatok egyik leghatékonyabb eszköze. Az Intézet kiemelt figyelmet fordít a közép-európai népek kultúrájának nemzetközi megismertetésére.

A sorozat jelenlegi és korábbi kötetei díjmentesen letölthetők a Balassi Intézet honlapjáról.

www.balassiintezet.hu

Balassi
Intézet